

2013

SZÁZAD V. É. C.

NŐTÖRTÉNET

Nem az íráshoz és publikáláshoz való joguk forgott kockán. Nem is a női emancipáció lehetősége volt a tét. Nem is magánérdekek álltak a háttérben. Ehelyett sokkal inkább az volt a kérdés, hogy milyen szerepekben jövedelmező fellépni egy írónőnek. Abban az egy kérdésben ugyanis a vita minden résztvevője egyetértett, hogy meghatározott az a működési terület, amelyet a nők az irodalmi pályán betölthetnek. Ez a terület pedig azon érzések tolmácsolása volt, amelyek megélésére a férfiak nem képesek. Azt, hogy ez az elvárás milyen sokáig és milyen szívósan élt a nőirodalommal kapcsolatban, jól mutatja, hogy még Osvát Ernő is hangsúlyozta: „csak az kiállhatatlan, ha író-
nők férfimodort affektálnak”.

68

ÁRVAI Tünde (1986, Pécs) történész, a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola A Kárpát-medence és a szomszédos hatalmak (900–1800) programjának doktorjelöltje. Kutatási területe: a Garai család nádori ágának története és politikai szerepvállalása a XIV–XV. században; Pécs női története a dualizmus és a két világháború korában. Legutóbbi publikációi: A házasságok szerepe a Garaiak hatalmi törekvéseiben. In Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely (szerk.): *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Korai-korai programjának konferenciája*. Pécs, PTE, 2013. 103–118. Pécs női történetére vonatkozó kutatási eredményeit rendszeresen közreadja a <http://pecsi-notortenet.blog.hu> oldalon.

CZIFRA Mariann (1979, Miskolc) irodalomtörténész, az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet XVIII–XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék tudományos munkatársa, az MTA TKI által támogatott DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport tagjaként. Kutatási területe: a magyar felvilágosodás irodalma, szorosabban Kazinczy Ferenc munkássága, irodalomszervezői tevékenysége, kapcsolattartási és kommunikációs stratégiái, a nyelvújítás kultúrtörténete; kéziratos hagyatékok szöveggyományszózdása, filológiai, textológiai elméletek, irodalmi levelezések. Legutóbbi publikációi: Ortológus és Neológus. Egy aszimmetrikus ellenfogalom lebontása. *Irodalomtörténet*, 2012/4., 468–488; The reception of Mikes's Letters in the Mirror of the History of Editions = Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil. *Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung / Transmission of Literature and Intercultural Discourse in Exile The Work of Kelemen Mikes in the Context of European Enlightenment / Transmission de la littérature et interculturelité en exil L'œuvre de Kelemen Mikes dans le contexte des Lumières européennes*. Gábor Tüskés (Hrsg./ed./éd.), unter Mitarbeit von / in collaboration with / en coopération avec: Bernard Adams, Thierry Fouilleul & Klaus Haberkamm. Bern – Berlin – Brüssel – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Bécs, Peter Lang, 2012. 392–403.

GYIMESI Emese (1990, Eger) az ELTE BTK irodalom és kultúratudomány mesterszakának klasszikus magyar irodalom (XVIII–XIX. század) szakirányos hallgatója és az Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszék kulturális örökség mesterszakának honorácior státuszú hallgatója. Az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén működő Történeti Kollégium és a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület tagja. Kutatási területe: Szendrey Júlia életművének irodalom-, média- és társadalomtörténeti vonatkozásai, kiadatlan kéziratos hagyatékának feltárása. Legutóbbi publikációi: „Ugy jártok, mint a pillangó, mely a tűzbe száll”. Szendrey Júlia irodalmi pályájának problémakörei. *2000*, 2013/2., 48–60. Szendrey Júlia versgyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2012/1., 83–91.

SZÁZAD V. É. C.

—• ÚJ FOLYAM 68. SZÁM 2013. 2. •—

—• NŐTÖRTÉNET •—

Tóth Eszter Zsófia: Boldog házasság, nyitott házasság és válás a szocialista időszakban • 3

Árvai Tünde: Honleányok. Honvédelmi nevelés és munka a leánylevente-mozgalomban • 23

Török Zsuzsa: A Wohl nővérek keresztvíz alatt. Két protestáns zsidó írói életpálya kezdete • 41

Czifra Mariann: Zseni a panteon kertjében. Kazinczy Eugénia pályája • 59

Gyimesi Emese: Polémia és „epeláz” a nőírók körül • 101

Kelbert Krisztina: A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában • 121

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PAPP Z. ATTILA • PÓCZA KÁLMÁN • ZUH DEODÁTH

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csige András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs
• Szalai Ákos

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János •
Orbán Viktor • Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösi András • Kövér György • Sági Gábor • Stumpf István
• Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösi András •
Liptay Gabriella • Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Szerkesztőbizottság:

**LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSŐ • EGEDY GERGELY
FEHÉR M. ISTVÁN • FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC
KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSI ANDRÁS • KÖVECSÉS ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON**

Olvasószerkesztő: *Lehotka Gábor*
Szerkesztőségi titkár: *Tóth Krisztián*

Kiadó: *Századvég Kiadó*

A szerkesztőség címe:
Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkuti Nándor utca 8–10.
Telefon: (1)-479-5298 • Fax: (1)-479-5290 • e-mail: kiado@szazadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: *Élőfej Bt.*
Műszaki szerkesztő: *Varga Júlia*
Nyomdai munkálatok: Robinco Kft. – Felelős vezető: *Gembela Zsolt*

Honlapunk: www.szazadveg.hu/szazadveg
Keressen minket a facebookon is!

Tóth Eszter Zsófia

Boldog házasság, nyitott házasság és válás a szocialista időszakban

„És a férjem jött egy szép nap, hogy mit tudom én, hogy ő naplemente előtt van, és el akar válni, anyám tyúkja, mert öt év korkülönbség volt köztünk. Én 35, ő meg 40 éves volt, és én akkor azt mondtam, hogy: fele-fele, kifele!” – mesélte egyik interjúalanyom röviden és szűkszavúan válása történetét. Bár a szocialista időszakban a válás tömegjelenséggé vált, az emberek mégis gyakran tabuként kezelték családi állapotuk változását.

Tanulmányomban a szocialista időszakbeli, házassággal és válással kapcsolatos diskurzusokat elemzem korabeli újságcikkek és a korszakra vonatkozó életútinterjúk alapján.

Módszertanilag, akárcsak a lányanyákkal kapcsolatos kutatásomban,¹ áttekintettem a *Nők Lapja* című hetilap 1949–1989 közötti évfolyamait abból a szempontból, írtak-e a válásról és hogyan. Akárcsak a lányanyáknál, e téma kapcsán is jelentek meg tényfeltáró jellegű cikkek, egyes szám első személyű vallomások, a szerkesztőség véleményét tükröző írások.

A *Nők Lapja* hasábjain többször is rendeztek vitát a kérdésről. Bár a Kádár-korszak Magyarországon cenzúrahivatal nem létezett, így cenzorok sem voltak, a lapok újságírói alapvetően tisztában voltak azzal, mely témák nem hozhatóak nyilvánosságra, és melyekről nem kezdeményezhető vita. Írás közben érvényesült az öncenzúra, illetve megpróbáltak szimbolikusan írni kínosnak számító kérdésekről. Abszolút tabunak számított 1956 nem ellenforradalomként való értékelése, a sze-

---

¹ Ennek eredményei részletesen: Tóth 2010, 75–77.

génység, a hajléktalanság ábrázolása tényfeltáró riportokban (Murai-Tóth 2012).

A sajtóvita sajátosan a szocialista időszakra vonatkozó műfaj: egyfajta szelepfunkciót töltött be: olyan kérdésekről rendeztek vitát, amely hivatalosan nem számított tabunak, inkább a túrt kategóriába tartozott, és különböző érvek összeecsaphattak. A vitát főszerkesztői zárszó követte, amely a hivatalos diskurzusnak megfelelő véleményt tárta az olvasók elé.

Értelemszerűen nem fogok minden egyes *Nők Lapja*-cikket és -vitát ismertetni, inkább jellemzőnek érzett példákat hozok, tendenciákat mutatok be.² Mielőtt a válasra térnék rá, a boldog házasság titkairól és a nyitott házasság koncepciójáról szólok röviden.

Az 1952. évi IV. törvény a családjogról a házasságot érzelmi és gazdasági közösségként határozta meg. A korszak egészére vonatkozóan hatott a teljes család mítosza, vagyis az, hogy értékként jelenítették meg az együtt élő apából, anyából és gyerekekből álló családot, az egy szülő családot pedig „csonka családnak” minősítették.³

Mégis ez az az időszak, amikor radikális változásoknak lehetünk tanúi a család funkcióiban is. Horváth Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy az egész korszak hivatalos diskurzusában uralkodó volt a család hanyatlásának mítosza, amelyet a történeti szakirodalom az iparosodás, az urbanizáció és a nők munkavállalásának közvetlen következményének tart: eszerint a városba bevándorlással gyengülnek a nagycsaládi kapcsolatok, másrészt a munkahely és a háztartás különválásával az állami intézmények számos funkciót átvesznek a családtól. Ugyanígy a történeti és szociológiai szakirodalom a szexuális élet szabadosabbá válását is nemcsak a hatvanas évek szexuális forradalmához köti előszeretettel, hanem a család ellenőrző funkciójának gyengüléséhez is (Horváth 2002). A modern házasság koncepciója a szocialista időszakban leginkább talán két funkcióváltozáshoz köthető: a hivatalos diskurzusban hangoztatott női egyenlőség hatására végbemenő szerepváltozásokkal, a családon belüli munkamegosztás átalakulásával, illetve akár a rangon alulinak tartott (értelmiségi nő-munkás férfi) házasságok megkötésével.

Miskolczi Miklós viharos sikert arató köteteiben a házasságot olyan történeti jelenségként írta le, amely a legkisebb alapvető egység: ebben először valósul meg az egyén és a társadalom kapcsolata, továbbá a gyermekek szocializálásának nélkülözhetetlen színtere. Azonban a szerző

---

² Nem térek ki rá, azonban nagyon fontosnak tartom Cseh-Szombathy László és Lócsei Pál témával kapcsolatos munkásságát.

³ Nyitott házasság a szocializmusban, *IPM*, 2013. június.

úgy látta, ez a forma képtelen megfelelni akár Keleten, akár Nyugaton a kor követelményeinek. S bár az író szerint a magyar tudósok azt javasolták, hogy a társadalom nyújtson segítséget a forma megújításában, úgy vélte, ezt a megújítási szándékot rosszul értelmezik azok, akik a recsegve-ropogva változó család válságait külső kapcsolatokkal akarják feloldani. Miskolczi statisztikai adatsorokat idézett arra vonatkozóan, hogy a magyarok házassodási hajlandósága csökken: míg 1948-ban az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma 10,7 volt, ez az arány 1984-re 7-re zuhant. 1984-ben 22 600-zal több házasság szűnt meg, mint amennyi kötöttetett. A 19 évesnél idősebb népességnek 1949-ben 61,7, 1960-ban 67,8, 1970-ben 66,7, 1975-ben 66,5, 1980-ban 67,4, 1985-ben 64,9 százaléka élt házasságban. 1975 óta folyamatosan csökkent a házasságkötések száma, évente 103 ezerről előbb 90, majd évi majd 75 ezerre. 1960-ban 149 500, 1980-ban 395 500, 1985-ben 494 000 elvált családi állapotú ember élt Magyarországon.

Boldog házasságok titkai

A nyitott házasság koncepciójának megjelenésével egy időben zajlott a *Nők Lapja* hasábjain egy vita,⁴ melyet Fekete Gyula író kötetben is megjelentetett *Boldog házasságok titkai* címmel (Fekete 1981). A „Rendhagyó vita a házasságról” azt a kérdést helyezte középpontba, hogy akik sikeresnek érzik a házasságukat, miért tartják annak és milyen módszerekkel érték el (i. m., 6). Az számít sikeres házasságnak, amely dacol „a modern élet” kihívásaival, a „szexuális forradalommal”, vagy az, amely épp ellenkezőleg, „hajlékonyan alkalmazkodik az új körülményekhez” (i. m., 7)?

A vita során teret kaptak a szélsőségesnek tartott vélemények is: „egy diplomás férfi” jellegével író öt házassággal a háta mögött értelemszerűen nem hitt a monogám házasságban. Egy 19 éves lány a házasságot „iszonyú kötöttségnek tartotta”, saját életét akarta boldoggá tenni, és nem „életfogytiglani bilincsekkel lebéklyózni önmagát” (i. m., 9). Egy nő hozzászólásában szinte csatateréként jelenítette meg a házasságokat: „Az emberiség túlnyomó része civakodva, egymást tépve-marva, unva, elégedetlenül, kényszerűen összezárva, néha már őrjöngve él együtt és ezt nevezik házasságnak.” (I. m., 11.)

---

⁴ Rendhagyó vita a házasságról. *Nők Lapja*, 1979. nyár.

A könyv szerzője szerint a házasságokra leselkedő egyik fő veszély – az alkoholizmus mellett – a „mindenfelől naponta zuhogó szexuális ingerhatás”, „s a nyomában hódító, gátlástalan, kötelmeket, kötelezettségeket elszagató szabadosság” (i. m., 16). Ő, szemben a nyitott házasság koncepciójával, a zárt házasság híve volt. Úgy vélte, vannak olyan taktikák, stratégiák, amelyek a „korszerű, a teljes egyenjogúságon alapuló, (...) a szexipar, a szórakoztatóipar, az alkohol ostromzárában” is életképes módszereket nyújtanak a boldog házasság fenntartásához (i. m., 17). A jó házasság egyik alappillérenek tartotta a monogámiát, másrészt a terhek egyenlő viselését.

A *Boldog házasságok titkai* bírálta a modern házasság koncepcióját is azon az alapon, hogy ha két fél igazán szereti egymást, akkor az másra gondolni sem tud (i. m., 148). Ezt nevezte a nyitott házasság apostola birtoklásvágnak. A hozzászólók közül a „Szabálytalan szabályos” jelíggel író azzal érvelt, hogy a férfiak nagyon nagy csábításnak vannak kitéve: az elhanyagolt férjes nőket, a 25 éven felüli lányokat és az elvált asszonyokat jelenítette meg olyan démoni nőkként, akik felkínálkoznak, és a férfiak, mintha áldozatok lennének, egyszerűen élnek a helyzettel (uo.).

Az „Agronómus” jelíggel író hozzászóló úgy jelenítette meg, hogy fél attól, a házasság nyitásával megszűnnek a közös örömök, élmények, és az emberek olyanná válnak, mint sok kicsi sziget (i. m., 150). A „Könnyű hűség” jelíggel író hozzászóló feleség szerint nekik meg kellett küzdeniük azzal, hogy más-más valláshoz tartoznak, azonban 13 éve tartó házasságukat, melyet négyéves együtt járás előzött meg, harmonikusként jellemezte. Középiskolás korukban ismerkedtek meg, mindkettőjüknek a másik volt az első tapasztalat. Eleinte a szexuális együttlétek során annyi öröme volt az asszonynak, hogy férjének örömet adhatott, majd az évek múlásával ő is boldogabb lett. Férje megfelelt az általa az ideális férfival szemben támasztott elvárásoknak: férfias, határozott fellépésű műszaki ember. Hibájának vélte, hogy kicsit lassú, és nem a pénzszerzés az elsőrendű célja az életben. Sikerük titkát abban látta, hogy férjét nem kérte számon, nem ellenőrizte, nem faggatta, mire költi a fizetését, és a férfinak nem kellett miatta lemondani a hobbijáról. Saját vágyairól nem nagyon írt levelében, lezárásként azt hangsúlyozta, számára az a boldogság, hogy ugyanabba a férfiba szerelmes, és gondoskodik négy gyerekükről (i. m., 152–153).

Egy Heves megyei nagypapa hosszú házasságának titkát abban látta, hogy kalandjait titokban tartotta: felesége sosem tudta meg, ha ő más feleségével titokban egy cukrászdában meghitten összebújt. Tette ezt annak ellenére, hogy feleségében találta meg az igazi társat (i. m., 154).

A „Szabálytalan szabályos” jeligével hozzászóló azt szerette volna, ha a „legszebb asszonyi korban levő, csinos, kedves, bájos felesége” – akinek szépségéhez az anyaság még hozzá is adott valamit – megcsalná, akkor arról ő ne tudjon, ne történjen meg rendszeresen, és ne szülessen gyermek a házasságon kívüli kapcsolatból (i. m., 157).

D. József azonban azon a véleményen volt, hogy a megcsalás a legnagyobb megalázás, ami egy embert érhet. Nyomában elromlott családi életek, sebzett lelkű házastársak, megmérgezett életű gyerekek maradnak (i. m., 155). Azzal érvelt, hogy amiatt látja ezt nagy bűnnek, mert a házasság alapvető célja szerinte „a fajfenntartási ösztön olyan kielégítése, amely az utódok nevelésének terheit nem hárítja át a társadalomra” (uo.).

Igazán korszecifikus volt „Egy csalódott fiatalasszony” hozzászólása, akit három éven belül többször is megcsalt a férje: munkahelyén a „vezető beosztású párttag férfiak” a szeme láttára csalták meg feleségüket, és utána „csemegéztek” a történeteken (i. m., 156).

Az „Egy egészségügyi” jeligével hozzászóló szerint a szexuális szabadosság ugyanolyan deviancia, mint a kábítószer-fogyasztás, ráadásul a nemi betegségek melegágya. És állati színvonalnak tartotta azt, hogy az emberek nem tudnak uralkodni az ösztöneiken (i. m., 163).

Voltak olyan hozzászólók is, akik az erkölcs szempontjából közelítették meg a kérdést: a dilemmát úgy fogalmazták meg:

„Mi erkölcsösebb, felrúgni a házasságot, hagyni a családot, gyereket egy zaklatott, de új szerelmet nyújtó házasságért, vagy maradjon minden látszólag a régi kerékvágásban (...) de éjjel sírja tele a párnáját, harapja véresre a vágytól?” (I. m., 166.)

Érdekes, hogy boldog házasságként írt le az „Úgy kell a szerelem, mint testnek a kenyér” jeligéjű hozzászóló egy olyan házasságot, amelyben teljesen feladta önmagát: miután 15 évvel idősebb férjével házasságot kötött, a „nyíltszívű, cserfes, jó kedélyű, vidám fruska” rögtön felhagyott kereső foglalkozásával, társaságát leépítette, megtanult főzni, csak a férjének és gyerekeinek élt (i. m., 167). A házasságuk később megromlott, mivel a férje már nem volt képes a szexuális együttlétre. Az asszony nagy dilemmája volt, hogy a nála kopogtató fiatalkori szerelmével megcsalja-e a férjét. Önmagát nem házasságtörő asszonynak szeretné láttatni, mivel úgy érvelt, épp azért lépne félre, hogy nőként boldog legyen, és így tartsa meg a házasságát (i. m., 169). B. Béláné, három gyermek édesanyja azt tanácsolta az asszonynak, hogy keressen fel orvost, mivel egy szexuális aktusért nem kockáztathatja a házasságát, illetve keressen más értelmes tevékenységet az életben (uo.).

A „Hétköznapi boldogság, de nem mindennap” jeligré író boldognak ábrázolta házasságát, azonban a boldogság ismérvei nála leginkább azt jelentették, hogy van családja, és nem azt, hogy sok örömet lelt volna a mindennapi életben:

„[Férjem] soha nem halmozott el a figyelmesség ezer jelével, soha ajándékot nem kaptam tőle, soha nem becézett. Egyetlen napig 16 éves korom óta állás nélkül nem voltam (...) de soha nem hagynám el ezt az embert. A legcsodálatosabbat kaptam tőle: a családot. Ami nélkül nem lehetne fiam és a napi 8 óra munkám után nem lenne napfény, nyugodt boldogság az életemben. (...) Én szeretem a férjem, de nem fehérizzásig, mert irtózom tőle az ágyban. (...) Élünk hármasban, mint olyan emberek, akiknek szükségük van egymásra.”
(Uo.)

Az „Sz-né, régi olvasójuk” jeligréjű hozzászóló azért tartotta boldognak házasságát, mert férje megbocsátotta neki, hogy miközben ő maszek munkát is vállalva, este későn járt haza azért, hogy házuk felépüljön, az asszony megcsalta a főnökével.

A „Megbántam” jeligrével író nő úgy ábrázolta, két házassága közül az volt boldog, amelyet nem szerelmi alapon kötött:

„19 évesen bosszúból férjhez mentem az első férfihoz, aki az utamba akadt. Nem lett volna semmi baj, szépen haladtunk, házat építettünk, szültem egy gyereket – egyszóval egész jól belejöttem a házasságba, pedig nem szerettem a férjem eget elsőprő szerelemmel. Amikor már révben voltunk kész négyszobás lakással, találkoztam az Igazival. (...) Felrúgtam érte a nyugodt életem, azt a harmóniát, ami kialakult köztünk. Képes voltam (...) egy »putriba« költözni. (...) [A nagy Ő-től] megszületett a második gyermekem, rá két hónapra elszabadult a pokol. (...) Férjem csavarogni kezdett (...) ordít velem, mint egy veszett állat. (...) Hát ez lett a nagy szerelemből.” (I. m., 190–191.)

A „Türelem és optimizmus” jeligrével író asszony is boldognak vélte a házasságát, annak ellenére, hogy miután a férje megcsalta őt, öngyilkossági kísérletet követett el. A férje azt mondta neki, olyanok ők, mint a két malomkő, ahol sok szilánknak kell elcsiszolódni, hogy végül egymáshoz simuljanak. Amikor a levelet írta, első gyermeküket várták, sokat jártak színházba. Tanulsgként azt vonta le, hogy az asszonyoknak meg kell tenniük mindent férjük megtartásáért, ne hanyagolják el magukat (i. m., 192).

A vitában kitértek a fogamzásgátlás kérdéseire is, a vitaindító arra kérte az olvasókat, írják meg, ki védekezik a boldog házasságokban és hogyan. „Egy mecseki olvasó” jeligével író úgy ábrázolta, nem érti, a nők miért nem akarnak tablettát szedni, amikor a „férjek sütnek, főznek, takarítanak, mosnak, gyereket nevelnek”, tehát csupa olyan dolgot tesznek, ami eredetileg női feladatnak számított, azonban a női test alkalmas arra, hogy olyan hormonális szereket szedjen, ami a fogamzást átmenetileg szünetelteti. Tehát a nő feladatának tartotta a gondoskodást a fogamzásgátlásról (i. m., 270).

Egy „Házasságpárti boldog feleség és anya” ideálisnak jelenítette meg kapcsolatukat: ő 20, férje 32 éves volt, amikor összeházasodtak. Volt egy 14 éves fiuk és egy 2 éves lányuk. Küzdelmes évek álltak mögöttük, házat építettek, soha nem veszekedtek, egyetértésben, szeretetben éltek. Az ágyban is a férj védekezett, vigyázott a feleségére, aki nem szedett fogamzásgátlót és abortusza sem volt. Sőt, az ágyat olyan terepnek írta le, ahol az asszony diplomatikusan sok mindent elérhet férjénél (uo.). Az „Egészségügyi dolgozó” jeligével hozzászóló azt hangsúlyozta, hogy a védekezésben nem valósítható meg a házastársak egyenlősége még jó házasságban sem. Így a „Házasságpárti boldog feleség és anyá”-nak megszakitott közönség és óvszer helyett a hüvelyi pesszáriumot javasolta (i. m., 271).

A „Húszéves fiatalasszony, aki még nem ismeri az életet” jeligével író nő levelére több hozzászólás is érkezett. Ő ugyanis a második gyermekét várva arra panaszkodott, hogy szexuális életük számára nem örömteli, s mivel mással nem volt, mint a férjével, így nem tudja, frigid-e. Amikor édesanyjától – aki 35 éve élt házasságban – kért tanácsot, ő azt mondta neki, hogy az „asszonynak az a dolga, hogy ellássa családját, boldogítsa férjét, ne a saját gyönyörűségével törődjön”. A fiatalasszony azt vetette fel kérdésként, hogy törődjön bele ebbe, vagy házon kívül keresse a boldogságot (i. m., 272).

Ez utóbbi felvetéséhez szóltak hozzá a legtöbben. Az „Sz. J.-né” jeligéjű hozzászóló azzal vádolta, hogy biztos nem szereti a férjét, ezért gondolkodik házasságtörésen. A „Nekünk is így sikerült” jeligével író azt tanácsolta, beszélje meg férjével, illetve olvassanak szakirodalmat, és akkor ki fog fejlődni a „reagáló készsége” (i. m., 273). „Egy asszony, aki boldog” azt írta, hogy ő öt éve ment férjhez, és eleinte neki sem volt boldog a szexuális élete, de a férje ebbe nem nyugodott bele, és addig próbálkozott, amíg nem sikerült őt kielégítenie. Tanácsként annyit írt: „a kéznek és a száznak nem kell határt szabni megfelelő higiénia mellett” (uo.). M. J.-né azonban, saját példáját ismertetve, nem volt ilyen optimista: ő 30 év házasság után, 50 évesen sem merte férjének bevallani, hogy sosem érzett örömet szex közben: „Máig is úgy tudja,

nekem is, amikor neki. Sajnos nem így van. Nem szóltam, féltem, hogy elhagy.” (I. m., 275.) Fiatal házaskorában elment orvoshoz, két alkalommal: az első Valerianát adott, és hátmassázst, hátkefélest ajánlott neki. Egy másik azt mondta, sajnos sokan hasonló cipőben járnak, és más nem lehet tenni, mint tettetni, hogy jó a szex. A levél írója tehát beletörődött örömtelen szexuális életébe (i. m., 276).

A boldog házasságokról szóló kötet végén a szerző úgy ábrázolta a hetvenes évek végének magyar társadalmát, mint amelyben a „mindennapos fergeteges rohamokkal ostromlott házasság” nemcsak megtartotta, hanem meg is növelte életképességét, annak ellenére, hogy szaporodtak a „papír nélküli párkapcsolatok”. A „reklámozott, felglóriázott modern formákat” olyannak látta, amelyek szétrobbannak, szétzülленnek, mint a kommunák. A jövő kulcsa szerinte a régi volt: maga a házasság intézménye (i. m., 356–357).

A nyitott házasság koncepciója

A hetvenes évek végén a közbeszédben előszeretettel foglalkoztak olyan kérdésekkel, mint például: milyen lesz az emberiség jövője a tudományos-technikai haladás következtében. Ez hogy jön ide? Ennek oka a modernitásba vetett hiten kívül a jövő kommunista társadalmának víziója is lehetett. Szilágyi Vilmos – akit Magyarországon a nyitott házasság koncepciója apostolának tartanak – kötetének előszavában kiadója éppen abban látta művének jelentőségét, hogy a jövő emberi viszonyait statikusnak ábrázolták a kor futurologusai, és a kiadó úgy vélte, e mű ezt a sort törte meg azzal, hogy „szemforgatástól mentesen, a társadalmi valósággal és az emberi természettel számot vetve” vázolta fel a házasság jövőjét (Szilágyi 1978, 5). Szilágyi szerint a házasság válságát elsősorban az idézte elő, hogy zárt volt és merev, ezért a megoldást a házasságok nyitottá tételében látta. Úgy vélte, a zárt (patriarchális) házasság csak időlegesen teheti boldoggá a benne élőket. Az állapotot ahhoz hasonlította, mint amikor a kizsákmányolt nem lázad helyzete ellen, hanem beletörődik (i. m., 143). A szerző úgy ábrázolta, hogy a zárt házasságban a férfi az úr, és a nő egyetlen lehetséges életfeladata a férjfogás, majd a családfenntartó férj féltékeny őrzése. A férj viszont kalickában tartja a nőt, mint férfibecsületének és kényelmének zálogát (i. m., 144).

A házasságot olyan „élő, fejlődő” valóságnak jelenítette meg, amelyben a felek különböző életszakaszban különféle fejlődési feladatokat oldanak meg, és ennek minőségétől függ a házasság jövője (i. m., 145).

Ilyen új szakasz lehet a gyermekszületés, majd a nő ismételt munkába állása is, de akár a szerelem elmúlása. Ez utóbbi a szerző szerint olyan új helyzetet hoz létre, amelyben a szerelmesek jellemzői: a hűség, az állandó együttlétre törekvés vágya, a teljes lelki egység illúziója már meghaladottá válik (i. m., 146). A pszichológus a feleknek nem azt javasolta, hogy hallgassanak, söpörjék szőnyeg alá a kérdést, hanem azt, hogy nézzenek nyíltan szembe vele, növeljék önismeretüket. A házasság nyitottá tételét a szerző amiatt tartotta nehéznek, mert a feleknek gondot okozt lezálni azokról a sínekről, amelyekre őket gyerekkorukban ráállították. Például még mindig közkeletű volt az a vélekedés, hogy a házasfelek egyenrangúsága nem valósítható meg, mert ellenkezik az emberi természettel (i. m., 149).

A szerző úgy látta, hogy leginkább a szexualitás terén van félelem a felekben az újtól, a házasság nyitásától. Ennek okát abban jelölte meg, hogy a „hagyományos nevelés” „tudatosan homályban hagyta és fenyegetőnek tüntette fel” (uo.). Egy konkrét házasság példáját is bemutatta, amikor pszichológus segítségével a felek a házasság nyitása mellett döntöttek. A felek négy évvel korábban szerelmi házasságot kötöttek, melyből egy gyermekük született. Szépen berendezett lakásban éltek, káros szenvedélyük nem volt. Azonban mégis boldogtalannak érezték magukat, mivel szexuális életük diszharmonikus volt. A férj válni akart. Az asszony arra panaszkodott, még sosem „tudott teljesen feloldódni a nemi érintkezések során”, vagyis sosem volt orgazmusa, csak szimulált, férjének nem mondta el az igazságot. Ezt azonban nem tartotta volna válóoknak, mert el tudta képzelni az életét annak az öröme az ismerete nélkül, amely „két különemű ember legszebb élménye kell, hogy legyen” (i. m., 150). Azonban amikor reális lehetőséggé vált, hogy a férjét elveszítheti, még ezt a titkot is feltárta a terapeutának. A terápia során kiderült, hogy mindkettejük családjában a szexet „szenny és alacsonyabb rendű” dolognak tartották, az asszony számára a tiszta élet, vagyis a szexmentesség volt az ideál, soha nem maszturbált (i. m., 151). A terápiát a szerző olyannak írta le, mint amikor egy rosszul begombolt kabátot újrágombolnak: mindketten részt vettek benne, és végül felszabadították gátlásaikat.

A nyitott házasságot a szerző olyan szerződésnek ábrázolta, amely a felek kölcsönös, egyenrangú akaratán alapul (i. m., 153). A nyitott házasság eszerint nemcsak azt jelentette, hogy a felek nem tartoznak kölcsönös hűséggel egymásnak, és az így szerzett élményeikről egymásnak beszámolnak, hanem a hagyományosnak tartott szerepelvárások – például a gyermekneveléssel kapcsolatban – újragondolását is (uo.). A korszerű házasság jellemzőit Szilágyi pontokba foglalta össze: fontosnak vélte az egyéniség fejlesztését önismerettel és önneveléssel.

Tartsák tiszteletben a házaspár a másik egyéniségét és magánéletét. Önállóságukat szimbolikusan is jelenítsék meg, például a tér használatában: legyen saját polcuk, és az otthon berendezése is tükrözze mindkettőjük ízlését arányos és összetett módon. Legyenek külön programjaik. Ennek kapcsán egy amerikai családszociológust, Kirkpatrickot idézte, aki szerint „nem árt egy kis távollét, hogy élvezhessük a visszatérés örömét” (i. m., 191). A szerző történelmileg áttekintette a szerelemfelfogás átalakulását, és úgy látta, hogy a romantikus szerelemfelfogást a túlfűtöttség és az illúziók jellemezték, valamint a szerelem misztifikálásából is fakadó féltékenység, bizalmatlanság (i. m., 193). A nyitott házasság koncepciója részeként jelenítette meg a dinamikus, nyitott bizalmat, amely reális igényeken alapul, és a felek alkalmazkodni tudnak az adott helyzethez, nem törnek össze egy olyan kijelentéstől, mint hogy az egyiküknek tetszik egy harmadik. Ezt a helyzetet nem úgy reagálják le, hogy ha partnerük mással csókolózik, az a bizalom elvesztését jelenti, az pedig, hogy férjük vagy feleségük mással feküdt el, a házasság végét (i. m., 198–199). A dinamikus bizalom hívei elfogadják a külső kapcsolathoz való jogot a házasságban (i. m., 199). A külső kapcsolatok melletti érvként hozta fel a szerző, hogy az elősegítheti a házastársak személyiségfejlődését, új szemmel láthatják saját gondjaikat, a házaspár így közelebb kerülhetnek egymáshoz (i. m., 205). A zárt házasságban a külső kapcsolat tilalmát ahhoz hasonlította, mintha olyan börtönrács mögül szemlélnénk a világot, ahonnan még az utcaseprő élete is gyönyörűség, míg a nyitott házasságban, mivel lehetséges kapcsolatot létesíteni külső partnerrel, az nem is lesz annyira vonzó, hogy a felek elhidegüléséhez vezetne (i. m., 206). A nyitás veszélyeit ellensúlyozandó az alábbi szabályok követését javasolta: a külső kapcsolat tudjon arról, hogy házasságban élnek, továbbra is a házastárs töltse be a legjobb barát szerepét, és a házasság korszerűsítését ne a szabad kapcsolatépítés kipróbálásával, hanem az egyenrangúság megteremtésével kezdjék a házaspár (i. m., 207). A kötet végén a szerző vázolta a házasság nyitásával kapcsolatos nehézségeket is: így az évszázadosan berögzült előítéleteket és az új dolgoktól való félelmet. A kötetet Engels szavaival zárta, aki szerint a monogám házasság a civilizáció kezdete óta tökéletesedett és tökéletesedni is fog egészen addig, amíg a két nem egyenlősége meg nem valósul (i. m., 213, 219). Véggkövetkeztetésként Szilágyi azt hangsúlyozta, hogy a korszerű házasságot egy olyan nyitott energiarendszernek látja, amelyben a felek a külön élményekből szerzett fejlesztő energiát betáplálják a házasságukba. Az ilyen jellegű kreatív házasságokban megnövekedik a csúcselmények valószínűsége (i. m., 220).

Manapság, ha a nyitott házasság koncepciójáról hallunk, elsősorban a házassági hűtlenség tilalmának felszabadítására gondolunk. Egyik visszaemlékezőm beszámolt arról, hogy a kötet nyomán ki is próbálta férjével a nyitott házasságot, ma azonban, közel harminc év távlatából, úgy jelentette meg, hogy nem vált be számukra (el is váltak):

„Valóban Szilágyi Vilmos volt a nyitott házasságok atyja, pápája. Amikor megjelent a könyve, elolvastuk, és egy új világ nyílt ki előttünk. Színes, izgalmas, változatos, ki tud ennek ellenállni? Most másképp látom a dolgot. Egy nyitott házasság a partnerkapcsolat halála. Ha valakit szeretünk, őszintén, soha nem kívánunk más partnert. Nem mondom, ha a kapcsolat nem tökéletes, akkor nem olyan nagy a baj, nem nagy kár érte, de a nyitott házasság mindeképp rongál mindenféle kapcsolatot, és ezt sok házasság, párkapcsolat nem bírja el. Nem szépítem, a nyitott házasságot mindketten akartuk, vagy elfogadtuk, mégsem sikerült, el is váltunk.”

Válás

Magas száma ellenére a korszakban sok esetben tabuként kezelték a válást: ugyanis a gyermeküket egyedül nevelő, elvált anyukák érthető okból nem szerették, ha fiukra vagy lányukra az iskolában a „csonka családban” nevelkedő gyermek bélyegét sütötték. „Az elvált szülők gyermeke” mint a devianciához vezető lehetséges út egyik állomása visszatérő fordulat volt rendőrségi ifjúságvédelmi jelentésekben és környezettanulmányokban is. Interjúalanyaim sem szívesen és csak sokadik alkalommal beszéltek válásaikról. Előfordult, hogy valaki csak a válás utáni egzisztenciális nehézségekről beszélt, más röviden annyit említett, valószínű, hogy férjének kapuzárási pánikja volt, azért váltak el.

Gyakran előfordult, hogy családi albumaikban esküvői képeket mutattak, azonban nem tették hozzá, hogy a történet szereplői elváltak. Egyik visszaemlékezőmnél, aki nagyon fiatalon vált el, az esküvői képnek csak a fele volt meg: az a rész, amin ő szerepelt, egykor ugyanis annyira haragudott a férjére, hogy levágta a felvételtől. A társadalmi munkákban (például brigádmozgalom) aktívan részt vevőt pedig – félig ironikusan – úgy jellemezték: könnyű neki abban részt venni, elvált, nincs férje, akiről gondoskodni kellene.

A tabuként kezelés jelének számított, hogy az elvált nők meghagyták férjük nevét. Egy 1969-es *Nők Lapja*-cikk szerzője azt tartotta igazán bátor, öntudatos nőnek, aki vállalta, hogy a válás után ismét leánynéven szerepeljen.⁵

Nem csoda, hogy kevesen voltak ennyire bátrak: ugyanis az „elvált asszonyt” – sztereotipikusan – kikapósnak is gondolhatták.⁶ A *Boldog házasságok titkai* című kötetben a „Szabálytalan szabályos” jelígével író azzal érvelt, hogy a férfiak nagyon nagy csábításnak vannak kitéve: az elhanyagolt férjes nőket, a 25 éven felüli lányokat és az elvált asszonyokat jelenítette meg olyan démoni nőkként, akik felkínálkoznak, és a férfiak, mintha áldozatok lennének, egyszerűen élnek a helyzettel (Fekete 1981, 148). 1968-ban még az abortuszbizottság előtt is előnyt élveztek a házasságban élők: először ugyanis az egygyermekes, nem elvált anyáknak kellett a bizottság elé fáradniuk, mivel egyheti gondolkodási időt kaptak, hátha mégis a gyermekvállalás mellett döntenek.⁷

1965-ben olyan írást közölt a *Nők Lapja*, amelyben egy háromszor elvált körzeti orvosnő, aki falun élt és dolgozott, az öt övező előítéletekről panaszkodott. Amikor odakerült, az iskola igazgatónője a szemébe mondta, jobban örült volna egy férfi orvosnak. Nem gondolta, hogy három házassága miatt egy férfifaló démon lett volna, mégis feljelentették a városi tanácsnál: azért építtettek neki garázst, mert a tanácselnök szeretője. A feljelentés után az ügyet kivizsgálták.⁸

Egy 1981-es cikk a válás utáni egzisztenciális nehézségekre hívta fel a figyelmet: bemutatott egy háromgyerekes, „mindig rendesen öltözött, ápolt, elvált” asszonyt, akiről senki sem tudta a munkahelyén, hogy filléres anyagi gondokkal küzd. A asszony helyzete szerencsésnek volt mondható annyiban, hogy idős szülei támogatták anyagilag, öregségükre félretett pénzükből. 728 egyszülős család helyzetét vizsgálták, ennek 26 százalékában az összjövedelem 3000 forint alatt volt. Gyerektartást csak 328 édesanya kapott rendszeresen az apától.⁹

Egy 1982-es írás a válásellenes érveket hangoztatta: az újságíró szerint népbetegség lett a válás, és úgy pusztítja az idegeket és érzelmeket, mint régen a tébécé a tüdőt. Következménye, hogy a gyerekek csonka

⁵ Anyák – lánynévvel. *Nők Lapja*, 1969. november 29., 9.

⁶ A férfiismerősök zaklatására panaszkodott egy hozzászóló a „Válni vagy együtt maradni?” vitában, mivel az elvált asszonynak nincs sok becsülete. *Nők Lapja*, 1973. augusztus 18.

⁷ Kertész Magda: Asszonyom, az életéről van szó. *Nők Lapja*, 1968. október 5.

⁸ Minden indulat eltörpül. *Nők Lapja*, 1965. január 16.

⁹ Valaki hiányzik. *Nők Lapja*, 1981. december 5.

családban nőnek fel, vagy vándorolnak egyik szülőtől a másikig, egyik nagyszülő után a másik neveli őket, ha a szülő új családot alapított.¹⁰

Egy 1984-es cikk arra figyelmeztette az olvasókat: ne kössenek meg gondolatlanul házasságot, és akkor nem is lesz válás a vége: az újságíró szerint „a rózsadombi úrilány, az okos, racionális, értelmiségi nő és a diszkókirálynő is” hisz abban, hogy párja megváltoztatható, azonban ez tévhit, senki nem fog sem megkomolyodni, sem megváltozni, akkor sem, ha útban van a baba. A szerző szerint már nem társadalmi elvárás a házasságkötés a nők számára.¹¹

1986-ban többrészes sorozatot közölt a *Nők Lapja*, latolgatva az elvált életmód előnyeit és hátrányait.¹² a megkérdezettek közül a 41 éves Erzsi jóformán születésétől fogva egyedül nevelte fiát, Danit. Vele kapcsolatban az egzisztenciális és érzelmi nehézségeket is hangsúlyozta a szerző: nyomdai korrektorként dolgozott és éjszakai műszakot vállalt, hogy el tudja tartani magukat, a fél szobát kiadta albérletbe. Így fia vívni járt, de uszodába és színházba is eljutottak. Azonban kvarcjátékra és zsebszámológépre már nem futotta. Erzsi állandóan fáradt volt, és úgy érezte, a fia jó néhány alakuló kapcsolatát tönkretette féltékenységgel. Mindenesetre a cikk szerint nem bánta meg, hogy csapodár férjét elhagyta: szerinte a házasságokban a pluszpénz ügyis a férj hobbijaira, horgászásra, sörözésre költődik el, ő meg legalább a gyermekére fordítja keresetét.

A válással kapcsolatos viták közül kettőt elemzek részletesebben: az 1954-eset és az 1973. június 21-én indított, Válni vagy együtt maradni? címűt. Az 1954. augusztus 5-ei Válni akarok című cikk egy falusi házasság megromlásáról számolt be: a naptól barnult arcú, fényes fekete hajú asszony nem akart válni, csak a férfi. Az újságíró szerint a házaspár alapvetően nem élt rosszul, a feleség ápolta a velük élő beteg anyóست is, azonban ott kezdődtek a bajok, hogy a férfi akarta beosztani a pénzt: „Sóra, cukorra, petróltra adott az asszonynak, de a visszajáró pénzzel fillérre elszámoltatta.” a gömbölyödni kezdő asszony rékliról és babakocsiról álmodozott, az urát azonban ez nem foglalkoztatta. Végül 1 forint 50 filléren veszték össze, és a férfi elküldte a háztól, újszülött gyermekét sem nézte meg. A házasságot ekkor még alapos ok híján nem bonthatták fel, így a felek együtt maradtak. A cikkhez érkezett hozzászólás szerint jól tette a bíróság, hogy nem választotta el a feleket, mert

¹⁰ Hepend öt válás után. *Nők Lapja*, 1982. november 6.

¹¹ Mindent megváltoztat? *Nők Lapja*, 1984. január 21.

¹² Családi állapota: elvált. *Nők Lapja*, 1986. február 15., 1986. február 22., 1986. március 1.

ez a fiatalkori meggondolatlanlás, makacsság még orvosolható, és így nem rontják el az egész életüket emiatt.¹³ Az 1954-es vitában az egyik hozzászóló felelőtlennek és lelkiismeretlennek tartotta azt az asszonyt, aki munkahelyén a „szokottnál is jobb” barátságot kötött más asszony férjével, aki apa is. Tehát nem becsületes, egyenes a viselkedése, és legjobb, ha félreáll a család útjából.¹⁴

„Egy gyermekeiért élő asszony” jelisével író leveléből érdekes kép bontakozott ki arról, mennyire megbánta a döntését, hogy amikor férje egy új szerelem miatt két kisgyermekkel otthagya, folyamatosan zaklatta őt, gyermekeit a másik asszony ellen uszította. A férj végül visszatért hozzá, az új asszony félreállt az útból, azonban ezután már csak látszatházasságban éltek: a férj testben velük volt, lélekben azonban nem, a gyerekek felnőttek, és ő magányosnak érezte magát. Levelének végén azt a tanácsot adta asszonytársainak: „ne ragaszkodjunk görcsösen ahhoz, ami már úgysem a mienk”.¹⁵

Egy „Sokat szenvedett háromgyerekes anya” hozzászólása szerint a válás nem megoldás, hanem gyáva megfutamodás. Bár férje nem szeretett dolgozni és sokszor ő kísérte a munkahelyére, úgy vélte, megérte a fáradozást, mivel, úgy mond, megjavult: a gyár kitüntetett dolgozója lett.¹⁶ „Egy idős asszony” szerint a hozzászólók egy része száraz és merev, erkölcsbíróként lép fel. Minden egyes esetben meg kell nézni, mi okozta a házastársak közti szakadást.¹⁷

Egy jogásznő azt hangsúlyozta, hogy a megegyezéssel való megszüntetését az új családjogi törvényben az indokolta, hogy a házasság intézménye szerinte megszilárdult, a második világháború utáni meggondolatlan évek elteltével: akkoriban ugyanis sokan kötöttek elhamarkodottan, az események sodrában házasságot. Úgy vélte, a megegyezéssel való válások mögött sokszor nem valódi egyezség, hanem zsarolás áll, illetve a válási szándék nem komoly.¹⁸

A szerkesztőségi zárszóban a főszerkesztő kiemelte, hogy céljuk a válások csökkentése évről évre. Azok a házasságok, amelyek fiatalon kötöttek és az egyik fél „leamaradt” a fejlődésben a másikhoz képest, szerinte még megjavíthatóak a környezet megértő támogatásával és az állampolgárok új, szocialista erkölcsre való nevelésével. Azonban ha

¹³ *Nők Lapja*, 1954. augusztus 12.

¹⁴ *Nők Lapja*, 1954. szeptember 9.

¹⁵ *Nők Lapja*, 1954. szeptember 23.

¹⁶ *Nők Lapja*, 1954. szeptember 30.

¹⁷ *Nők Lapja*, 1954. október 14.

¹⁸ *Nők Lapja*, 1954. október 7.

mély és igaz érzelmek ébrednek egy „harmadik” iránt és a házastársaknak nincs gyermekük, a válás jó megoldás lehet.¹⁹

Az 1973-as vitában „Egy tanárnő” – aki férjénél volt és egy 11 éves fiút nevelt – azt hangsúlyozta: a család fogalma megváltozott az elmúlt években: a „teljes család” apából, anyából és gyerek(ek)ből álló nukleáris családot jelent. Úgy vélte, a szülőknek csak a gyermek iránt érzett „erkölcsi kötelességből” nem kell együtt maradni. Környezetében rossz példát látott: bár az apának külső kapcsolata volt, a szülők mégsem váltak el, és a 15 éves fiú nap mint nap szüleinek a veszekedését látta otthon.²⁰ Míg S. Sándorné – aki két gyermekkel otthon maradt, feladva nagyon kedvelt orvosasszisztensi munkáját – azt tanácsolta az olvasóknak, ne váljanak el: ő megbánta, hogy otthagya első férjét egy új szerelem kedvéért, annak ellenére, hogy az új kapcsolatból házasság lett és közös gyermek. Úgy vélte, nem kellett volna elfogadni a kávémeghívást, ami elindította a lavinát. Mérhetetlen fájdalommal járt számára a válás, és az, hogy kisfia a volt férjénél maradt, ő kislányukat nevelhette tovább. Szerinte egy szerelem sem ér meg ekkora áldozatot.²¹

„Egy édesanya”, aki fiatalon, vak szerelemből kötött házasságot, egészen fia 13 éves koráig nem vált el, annak ellenére, hogy pokoli házasságban élt. Környezete okos asszonynak tartotta, mert túrte férje kicsapongásait, a megaláztatásokat, miközben sokszor gondolt az öngyilkosságra. A szabadság azonban visszaadta emberi méltóságát, és hallatlan energiát érzett az újrakezdéshez. Levelét azért írta, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy az „elvált szülők gyermeke” címkének rossz melléklöngéje van, az elvált asszonyokról pedig úgy vélekedtek, alacsonyabb rendű tagjai a társadalomnak. Pedig szerinte a szülőnek való alkalmasság nem a házasság állapotán, hanem alapvető emberi tulajdonságainkon múlik.²²

Egy apa, aki a válás kimondása óta nem láthatta gyermekét, úgy vélte „a válásnak mindaddig van erkölcsi alapja, amíg nem született gyermek. (...) a gyermek jelenléte, boldogság minden szubjektív boldogsági tényezőt alárendel és házasság kötöttebb formáját kívánja”.²³ Szerinte a válások miatt sok apa kóválygott gyökértelenül az országban, arra kényszerítve, hogy nyomorúságos, megalázó albérletekben éljen.”

¹⁹ *Nők Lapja*, 1954. október 21.

²⁰ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. július 28.

²¹ Uo.

²² Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. augusztus 4.

²³ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. augusztus 11.

Egy tanár hozzászóló a házasságot – hitbuzgalmi olvasmányélményei alapján – olyan szövetségnek ábrázolta, amelyben „két ember egymáshoz bilincselve vándorol együtt, szakadékok szélén”.²⁴ Sz. P.-né szerint azokban az esetekben könnyű a válás mellett dönteni, amikor „a férfi konyhakéssel kergeti az asszonyt és a gyerekeket, a nő pálinkára cseréli a párnacihát”.²⁵ Egy szegedi asszony 25 év házasság után bánta, hogy nem vált el: idegbeteg lett a sok visszafojtott indulat és hiábavaló szeretetvágy miatt. Úgy vélte, nem eléggé haladó a társadalom, mert még a házasság előtt kellene a feleknek kiismerni egymás testét és lelkét. Félt, hogy a kommunizmusban is ingyencselédként kell élnie a nőknek.²⁶

Szintén a válást ellenezte egy fiatalasszony, akinek az édesapja technikumba kezdett járni, ott ismerkedett meg egy férjes asszonnyal:

„Az ismeretségből komoly szerelem lett. Édesapám egy nap, amikor egyedül volt otthon, szó nélkül összecsomagolt és elköltözött egy albérletbe. (...) Hiába hívtuk vissza, hiába könyörögtünk, apám hajthatatlan maradt. Végül kétévnyi különélés után szüleim elváltak. Apám rövidesen elvette azt az asszonyt, aki addigra szintén elvált. És édesanyám is újra férjhez ment. Azóta is apámat sírom vissza, és nem tudok belenyugodni a válásba.”²⁷ Ennek oka az volt, hogy alig találkozott édesapjával, az nem kereste fel őt.

A szerkesztőségi összefoglaló szerint a vitára 850 levél érkezett, 623-at nő és 227-et férfi írt.²⁸ 130 nő hozzászóló képviselte azt a nézetet: együtt maradni mindenáron, főként, ha gyermek is született. A többségi vélemény viszont az volt, hogy a tűrhetetlenné vált kötést épp a gyermek(ek) érdekében fel kell bontani. Az elvált, hosszabb ideje egyedül élő nők közül az „erős asszony” kategóriába azokat a modern nőket sorolták, akik egyedül éltek, de nem magányosan. Segíti őket ugyanis a szocialista közösség: „a hivatalos intézkedések, a gyár, a termelőszövetkezet”. Azonban e nőknek is szembe kell nézniük az előítéletekkel: azzal, hogy másodrendű állampolgárnak tartják őket amiatt, mert családi státuszukat elveszítették. A kudarcok ellenére azonban a szerkesztőség szerint a monogám házasság intézménye még a kommunizmusban is megmarad, ugyanis a szeretetre és a hűségre több évezredes igénye van

²⁴ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. augusztus 25.

²⁵ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. augusztus 25.

²⁶ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. szeptember 8.

²⁷ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. szeptember 15.

²⁸ Válni vagy együtt maradni? *Nők Lapja*, 1973. október 20.

az embernek. Az összefoglaló szerzői úgy vélték, a szocializmus megszüntette a nyomort, a kiszolgáltatottságot, a származás miatti rangkülönbséget és kiküszöbölte az érdekházasságot. Problémának azt érezték, hogy a házaspárok kevésbé tűrőképesek.

Tipikus szocialista időszakbeli jelenség volt a válás után, hogy a lakásínség miatt a felek nem tudtak szétköltözni, így a lakást megosztva használták. Interjúalanyaim meséltek olyan történetet, hogy az egy fedél alá kényszerített felek, csak azért, hogy a másikat bosszantsák, lábasfedőt ejtettek a padlóra éjjelkor. Ez a jelenség, a kényszerű együtt lakás a korabeli rendezőket is megihlette, gondoljunk például Szomjas György *Könnyű testi sértés* című filmjére.²⁹ A hetilap is többször visszatért a témára: 1970-ben például egy olyan kényszerközösséget mutatott be, ahol együtt élt az első feleség, az egykori és a második férj. Az új házasságból született baba tipegős korban volt, édesanyja 19 éves. Az első feleségnek, ha a fürdőszobába ment, át kellett haladnia az új család lakószobáján, azok meg az ő szobájukon keresztül közlekedtek a konyhába, a lakást csak így sikerült megosztani.³⁰

Egy 1973-as írásban³¹ egy asszonyról olyan fotót közölt az újság, amelyben kezébe temeti az arcát, és a végsőkig kétségbeesett amiatt, hogy volt férjével egy fedél alatt kell élnie. A cikk több példát is felidézett, egyik helyen az egykori férj brutális, alkoholista volt, verte a gyerekeket, az asszonnak végül a gyámügy segítségével sikerült kilakoltatnia. A XIII. kerületi tanács úgy tájékoztatta az újságírókat, hogy 209 úgynevezett jogcím nélküli lakos, elvált férj van a kerületben, akik nem költöztek ki a válóper után a lakásból. Ebből hét esetben szerzett a tanács szükséglakást a férfiaknak, de ők mindannyian garázdán viselkedtek a tanácsi előadó szerint. A békésebb természetű volt férjek maradhattak. Kilakoltatni, utcára tenni senkit sem lehetett. Pénzbírságot szabhattak ki a rosszhiszemű bentlakóra, mást nem tehettek. A tanácsi előadó szerint az egyetlen megoldás: ha a felek addig nem válnak el, amíg a lakáskérdésben nem sikerült megegyezniük.

Egyes esetekben szintén botrányossá fajulhatott a gyermek elhelyezése. Ilyen esetről számolt be egy 1973-as írás.³² Évente 20 ezer gyermek sorsáról kellett dönteniük a bíróságoknak. A Magyar Nők Országos Tanácsa ajánlása szerint a gyermekre már akkor is veszélyeztettként kellett tekinteni, amikor elindult a bontóper. A cikkben bemutatott

²⁹ Elemzése részletesebben: Murai–Tóth 2011.

³⁰ Egynéhány Vargáné. *Nők Lapja*, 1970. december 5.

³¹ Elvált férj a régi lakásban. *Nők Lapja*, 1973. március 17.

³² *Nők Lapja*, 1973. február 17.

hatéves kislányért öt évig folyt a küzdelem, melyet végül az édesanya nyert meg. Az apa szerint a bajokat az okozta, hogy a feleség nagynénjénél laktak, és az asszony ideges természetű volt, gyermekét nem látta el megfelelően, tehát anyai kompetenciáját kérdőjelezte meg. A feleség azzal érvelt, hogy azért ment tönkre idegileg, mert a férj részeges természetű volt és verte, kétszer abortuszra kényszerítette. 1970. november 7-én váltak el. A bíróság úgy látta – mivel mindkét szülő körömszaktáig harcolt –, hogy a gyermek a legbiztonságosabb helyen az anyai nagyszülőnél van, így nála helyezte el.

A válás hátrányos következményei között tartották számon a gyermek kapcsolattartásának alakulását az elvált apával: ezt láthatási időnek nevezték, és a lap beszámolt olyan esetről, amikor az elvált anya jóformán lehetetlenné tette az apának, hogy éljen a jogaival. B. Géza felesége, Csilla fél évvel esküvőjük után kislányt szült, a gyermek egyéves korában elváltak. A gyermek a riport készítésekor 12 éves volt, azonban az apa évek óta nem látta: eleinte havonta egyszer vasárnap látogatta, azonban Csilla új férje lehetetlenné tette a kapcsolattartásukat.³³

Végül egy sajátos szocialista időszakbeli jelenségre, a látszatválásra térek ki, amely korabeli forrásokban nem szerepel, azonban interjúk témaként felbukkant. A látszatválás tipikus Kádár-kori jelenség volt, oka a jogszabályokban rejtett: az „egy lakás, egy autó, egy nyaraló” elv a gyakorlatban oda vezetett, hogy a házaspárok, amennyiben például hirtelen nem várt örökséghez jutottak, kénytelenek voltak elválni, ha mindkét ingatlant meg akarták tartani.³⁴ Egy ilyen történetet meséltek el visszaemlékezőim. Miközben a házaspár megosztotta velem az esetet 2000-ben, nem engedték bekapcsolni a magnót. Ugyanis a látszatvá-

³³ A nők áldozatának szobra. *Nők Lapja*, 1984. július 7.

³⁴ Az 1959. évi IV. törvény, a polgári törvénykönyv ekkor hatályos szövege szerint „személyi tulajdon” volt: 92. § (1) „Az állampolgároknak személyes szükségleteik kielégítését közvetlenül szolgáló vagy előmozdító javai – családi házak, berendezési és használati tárgyak stb. – személyi tulajdonban vannak. (2) Személyi tulajdonban vannak a kiegészítő mellékgazdaság célját szolgáló háztáji gazdaság körébe tartozó vagyontárgyak is. (3) Jogszabály megállapíthatja, hogy milyen mértékű lakóház lehet személyi tulajdonban. 93. § a tulajdonos személyi tulajdonjogával személyes szükségleteinek kielégítése érdekében szabadon élhet.” A 92. § (1) első módosítása 1968. január 1-jétől lépett életbe, amikor „az állampolgároknak személyes szükségleteik kielégítését közvetlenül szolgáló vagy előmozdító javai”-t változtatták meg. A felsorolás módosult: „családi ház, telek, berendezési és használati tárgyak stb.”. A (3) bekezdés szövege arra változott, hogy „külön jogszabályok állapítják meg, hogy *milyen nagyságú és hány ingatlan* tartható személyi tulajdonban”. Az *Óbuda* újság 1973. márciusban tájékoztatta olvasóit arról, hogy egy lakójellegű és egy üdülőjellegű ingatlan lehet a tulajdonukban, a többit el kell idegeníteni. *Óbuda*, 1973. március 7.

lástól tartottak az emberek, mivel úgy vélték, ha elválnak a felek, hiába maradnak érzelmi közösségben, megtörténhet, hogy a papír hatására ténylegesen eltávolodnak egymástól:

„Anyósom beteg volt. Lakott itt egy ügyvédnö a házban, az mondta neki, hogy mi váljunk el, mert akkor a Gyuri megöröklheti a lakást. A férjem be is adta, hogy közös megegyezéssel elválunk. Az ügyvéd fogalmazta meg. Két tárgyalás volt. Az első békéltető, hátha meg-gondoljuk magunkat. A másodikra hívtak egy tanút, hogy mondja el, hogyan éltünk. A lakatos elvállalta ezt. Aztán megvolt a papír. Tizenkét évig el voltunk válva, de egy fél órát sem voltunk egymás nélkül. Aztán a férjem mondta, hogy házasodjunk össze újra. Mondtam, minék, hisz így is nagyon jól megvagyunk. De azt mondta, ha ő előbb meghal, akkor én nem öröklök semmit, mert élettárs után nem lehet. Elmentünk az anyakönyvvezetőhöz, a lányom, az unokám, a Krisztián meg mi. Ők voltak a tanúk. Utána mondta a fotós, hogy akarunk-e képet. Férjem mondta, hogy nem kell: mert ő mindig megmondja a véleményét, akkor is, ha az kínos. Aztán azóta is sajnálom, hogy nincs képünk a második esküvőnkről.”

Összegzés

A szocialista időszakbeli házasságkonceptiók és válások bemutatásával rá akartam világítani: részben milyen sokszínű is volt a házassággal és válással kapcsolatos hivatalos és tudományos diskurzus a hetvenes, nyolcvanas években. Kérdéses persze, hogy az itt folytatott viták milyen szintű társadalmi nyilvánosságot kaptak, és hogyan befolyásolták a „szocialista erkölcsnek” megfelelni vágyó vagy éppen annak elvárásait áthágni készülő állampolgár mindennapjait. Úgy tűnik, a hivatalosan elfogadott házasságképpel szemben az alternatív konceptiók publikálásával a hagyományos házasságmodell válságát megjelenítették a korabeli hivatalos diskurzusokban is. Megoldási lehetőséget azonban a hagyományosnak tartott házasságmodell megjavításában láttak a korszak hivatalos beszédmódjában. Míg az 1954-es, válással kapcsolatos vita inkább a család összetartásában látta a bajokra a gyógyírt, addig az 1973-asnál a többségi vélemény már az volt, hogy a tűrhetetlen mértékben megromlott házasságot nem szabad fenntartani, mert a gyermekek érdeke nem azt szolgálja. Foglalkoztam olyan, sajátosan szocialista időszakbeli jelenségekkel, mint a látszatválás és a felek egy fedél alatt élése a különválás után a lakásínség következtében.

Irodalom

Fekete Gyula 1981: *Boldog házasságok titkai*. Budapest, Kossuth.

Horváth Sándor 2002: Urbanizáció és társadalmi integráció a 60-as években. 1956-os Intézet, <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv02/horvath>, utolsó letöltés: 2013. május 19.

Murai András – Tóth Eszter Zsófia 2011: Magánörömök, közállapotok. *Médiakutató*, 2011. nyár, http://www.mediakutato.hu/cikk/2011_02_nyar/01_maganoromok_koz_allapotok, utolsó letöltés: 2013. május 21.

Murai András – Tóth Eszter Zsófia 2012: „Doktor úr, kérem...” Diskurzusok a szexualitásról az Ifjúsági Magazinban (1965–1989). *Médiakutató*, 2012. ősz, http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_03_osz/07_diskurzusok_szexualitasrol, utolsó letöltés: 2013. május 19.

Dr. Szilágyi Vilmos 1978: *a házasság jövője, avagy a jövő házasságai*. Budapest, Minerva.

Tóth Eszter Zsófia 2010: *Kádár leányai*. Budapest, Nyitott Könyvműhely.

Árvai Tünde

Honleányok

Honvédelmi nevelés és munka a leánylevente-mozgalomban

annak ellenére, hogy a magyar leventeálmny-mozgalom keretén belül több százezer hajadon végzett hathatós honvédelmi munkát a második világháború idején, történetírásunk méltánytalanul hallgat eredményeikről. Amíg az ifjak kiképzéséről és háborús szerepvállalásáról szakirodalmi feldolgozások és visszaemlékezések jóvoltából is képet formálhatunk, addig a honleányok szervezetének történetét egyelőre a feledés homálya borítja. Jelen tanulmány elsődleges feladatának tekinti – túlnyomórészt pécsi példákön keresztül – a leventeálmny-mozgalom kiépítésének, szervezetének és főbb tevékenységi köreinek vázlatos bemutatásával megtenni az első lépést e női közösség „láthatóvá tétele” érdekében. Célkitűzés továbbá annak megvilágítása, miként árnyalták a háborús viszonyok a hagyományos nemi munkamegosztást. Bár ebben a konzervatív szellemű időszakban a háborús trauma hatására sem kérdőjeleződött meg a nők hagyományos szereptriásza (anya-feleség-háziasszony), mégis lehetőség nyílt a kiterjesztett gyakorlásukra az otthon küszöbén túl, a nemzet védelmének érdekében.

*

A női honvédelmi munkaszervezetek elévülhetetlen érdemeket szereztek a második világháború során az egyes országok belső frontjának kiépítésében. Képzési infrastruktúrájuknak köszönhetően több ezer fős

---

* A tanulmányhoz kapcsolódó illusztrációk megtekinthetők a <http://leventelanyok.blog.hu> oldalon.

tagságuk számára minden olyan ismeret megszerzését lehetővé tették, amely elengedhetetlen volt a hadba vonult férfiak munkájának pótlásához, segítségéhez. Magyarországon két szervezet vállalta magára a nőtársadalom honvédelmi munkájának és kiképzésének összehangolását. A Nők Önkéntes Honvédelmi Munkaszervezete a 19 év feletti nőket, míg a leventeleány-mozgalom a 10 és 19 év közötti lányokat mozgósította a minél hatékonyabb összefogás érdekében.

Az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületének folyóiratában, a *Magyar Női Szemlében* 1937 nyarán Simonné Jankovich Adél összefoglalta a külföldi munkatáborok tanulmányozása során szerzett tapasztalatait és jogosan ítélte meglehetősen kezdetlegesnek a magyar nők önkéntes munkájának szervezetségét (Simonné 1937, 137–139). Az első világháborút követően a legtöbb európai ország gondoskodott az önkéntes és kötelező munkatáborok létrehozásáról, de Magyarországon a harmincas években elsősorban a Turul Szövetség koordinálása mellett működött néhány női tábor a parasztcsaládok megsegítésére (Szécsényi 2011, 150–155). A felsőoktatási intézmények hallgatói tehát bekapcsolódhattak ebbe a közérdekű munkába, de a fiatalabb leánytömegekben rejlő potenciált nem aknázták ki. A felekezeti nőszervezetek és a cserkészleány-mozgalom az egész két világháború közötti időszakban igyekezett minél több lányt megnyerni céljaik eléréséhez. Kifejezetten a középiskolás korú katolikus leányok érdekvédelmi és művelődési szervezeteként tevékenykedett a Katolikus Leányok Országos Szövetsége (KLOSZ), a Katolikus Leánykörök Szövetsége (KALÁSZ) és a Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége (DL).¹ Amíg a KLOSZ elsősorban a gyáriparban, a kisiparban és a kereskedelemben foglalkoztatott leányok, addig a KALÁSZ² a falusiak összefogását célozta (Gergely Jenő 1999). A protestáns nőszervezetek mintegy 40 ezer főt tömörítettek. Az 1924-ben megszülető Magyar Cserkészleány Szövetségnek 1926 és 1934 között katolikus iskolákban tilos volt tagokat toboroznia, ami nagyban korlátozta terjeszkedési lehetőségeit.³ Ezen szervezetek számára jelentett mintegy vetélytársat a sikerrel kibontakozó leventeleány-intézmény.

¹ 1939-től a Slachta Margit vezette Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetsége ernyőszervezetként fogta össze az említett egyesületeket. Az 1939–1940. évi beszámoló szerint országszerte 139 csoportjuk működött, 1944-re pedig 250 csoportjukban körülbelül 10 ezer tagot számláltak.

² Az eredményes szervezésnek köszönhetően 1941-re 654 egyesületük mintegy 60 ezer tagot számlált.

³ A szövetség 1928-ban 5 ezer, 1936-ban 8 ezer, 1939-ben kb. 10 ezer fős tagságot mondhatott magáénak (Gergely Ferenc 1989, 85–92, 207–210).

A kezdet rögös útjától a törvényi szabályozásig

Az 1921. évi LIII. törvénycikk több rendelkezése mellett létrehozta a leventeintézményt, azzal a céllal, hogy testnevelési és sportfoglalkozások keretén belül fizikai nevelést és katonai szolgálatra való felkészítést, továbbá nemzeti és vallás erkölcsi szellemű nevelést biztosítson a 12–21 éves korosztály számára.⁴ A törvény és 1924. évi végrehajtási utasítása nem érintette a leányifjúságot, de már a húszas években keletkezett források között is bukkanhatunk olyanokra,⁵ amelyek a leventeleányok önkéntes alapú szerveződését bizonyítják. Rájuk nem vonatkozhatott a katonai felkészítés, tevékenységük formagyakorlatok végzésében, magyar táncok, népi játékok művelésében merülhetett ki.

1939-ben a magyar országgyűlés a háborúra való hathatósabb felkészülés jegyében új honvédelmi törvényt fogadott el. A rendelkezés változást eredményezett a leventemozgalmában is, hiszen az egész iskolai ifjúság számára kötelezővé tette a leventeszolgálatot, valamint immár deklaráltan lehetővé tette önkéntes alapon a 10–19 éves leányok csatlakozását. Az elvi feltételek megléte ellenére sem kezdődött meg ekkor a tömeges egyesületbe szerveződés.⁶ A magyar nőtársadalom azonban megmozdult, és az Egyesült Női Tábor az 1940. március 7–12. között Budapesten megrendezett Magyar Asszonykongresszus keretében fórumot biztosított az önkéntes munka kereteinek meghatározására és az európai női honvédelmi munkaszervezetek megismerésére. Az itt folyó eszmecserék során rajzolódott ki annak lehetősége, hogy a 19 év alatti lányok háborús teendőkre való bevonására külön szervezetet hozzanak létre (Beszámoló 1940, 30).

Végül 1941 nyarán a Szovjetunió elleni hadba lépés hatására megkezdődött a leventebázis szélesítésének gyakorlati megvalósítása. Az 1941. évi XII. törvénycikk értelmében az ifjúság honvédelmi nevelése és testnevelése egységes vezetés alá került. Az országos vezető,

---

⁴ A heti két, majd négy órában tartott foglalkozások azon ifjak számára voltak kötelezőek, akik nem jártak rendszeres testnevelésórára az adott oktatási intézményben (Kerepeszki 2010, 112).

⁵ 1927. szeptember 11-én, a Pécssett megrendezett Baranya vármegyei leventeversenyen magyaros ruhában leventeleányok is felvonultak (Leventemozgalom eseménykönyv 1927, 189–190). A Pécsi Levente Egyesület 1926-ban jött létre, majd 1931-ben vált ki belőle a Pécsi Leventék Dal- és Zeneegyesülete. Az Első Dunagőzhajózási Társaság Vállalati Leventeegyesülete 1931-ben, míg a Pécsi MÁV Levente Egyesülete 1944-ben alakult (153 tagja között 2 nő is volt) (Dávid 2010a, 462).

⁶ Üdítő kivételt jelentett ez alól a Baranya megyei Nagycsány község, ahol már 1939 őszén megkezdődtek a leánylevente-foglalkozások a helyi tanító felesége, Bálint Jánosné vezetésével (*Pécsi Napló* [a továbbiakban: *PN*], 1942. március 22., 4.).

Béldy Alajos feladatkörébe tartozott többek között az iskolán kívüli leányifjúság önkéntes honvédelmi nevelésének, testnevelésének megszervezése, kötelező honvédelmi nevelésének, testnevelésének bevezetése, illetve az ennek megvalósításához szükséges előkészítő intézkedések megtétele (Blasszauer 2002).

A Hitlerjugend vezetősége is tudott arról, hogy Magyarország 1940 tavaszán levente-leány-szervezetet tervez felállítani. Mivel döntő jelentőségűnek vélték, hogy mind felépítésében, mind profiljában a Német Leányszövetség (Bund Deutscher Mädel) legyen a minta a cserkészettel szemben, magukhoz invitálták a mozgalom egyik küldöttjét (Vitári 2013, 342). Vélhetően Wonke Rudolfné Zsigmond Judit, a levente-leány-mozgalom szervezőbizottságának vezetője ennek a meghívásnak tett eleget bő egy esztendővel később. A német kapcsolat meglétén túl bizonyítható még a finn és az olasz nőszervezetek hatása is.⁷ A leány-levente-mozgalom szervezeti kiépülésének és a foglalkoztatások során elsajátítandó ismeretanyag kidolgozásának háttérmunkálatairól Béldy Alajos munkanaplója tájékoztat. Egyik bejegyzésében megemlíti, hogy a „leányszervezet kiépítésénél a finn LOTTA mozgalmat veszem alapul” (Blasszauer 2002). Zsigmond Judit fővárosi testnevelő tanár irányította annak a bizottságnak a munkáját, amelynek a fenti feladatokat kellett megoldania. Ebben a korai időszakban a helyi csapatok alakításának ösztönzése, továbbá az ezek irányítását végző vezetői gárda kiképzésének megindítása jelentette az alapvető célkitűzést. 1941. október 5-én a Testnevelési Főiskola tanévnyitóján Béldy Alajos meghirdette a női egyenjogúság leventeprogramját, vagyis a leventemozgalomhoz való önkéntes csatlakozásra buzdította a 10–19 éves leányokat.⁸ Egy héttel később pedig elkezdődött az első Nemzetvédelmi Női Tanfolyam. A helyi leventeegyesületek iratanyagában ez az időszak nehezen megfogható. Érzékelhető a szervezeti átalakítás hatása, ez azonban elsősorban új szakosztályok megjelenésében mutatkozott meg.

Fanni Luukkonen, a finn Lotta Svärd tábornochnőjének 1942 januárjában Magyarországon tett egyhetes látogatása szimbolizálja azt az áttörést, amely a hazai női honvédelmi munka megszervezésében történt. A Lotta-vezér utazásának kimondott célja volt a magyar nők önszerveződésének szorgalmazása a finn nők eredményeinek megismertetése révén. Pécs volt az egyetlen vidéki város, amelyet Luukkonen látogatásával megtisztelt. Előadásai nyomán megnövekedett a hajlandóság

⁷ A szervezet későbbi vezetője, Kokas Eszter járt Olaszországban tanulmányúton (Pető 2008, 72).

⁸ Minden olyan községben, ahol legalább 15 leány önként jelentkezett, meg kellett alakítani a női szakosztályt (Blasszauer 2002).

mind a Nők Önkéntes Honvédelmi Munkaszervezetéhez,⁹ mind a leánylevente-mozgalomhoz való csatlakozásra.

Mindeközben – a később még említendő országgyűlési viták kereszt-tüzében – a törvény-előkészítő bizottság folytatta munkáját az egyházi vezetők kritikai észrevételeinek figyelembevételével. Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatási miniszter 1943. május 9-én szentesítette a leánylevente-mozgalmat szabályozó törvényt, amelyből kiderül, a szervezet célja: „...hogyan a leányifjúságot a hagyományos női erények szellemében való nevelés útján a haza és a család szolgálatára, különösen pedig a magyar anya feladataira és a honvédelmi szolgálatra előkészítse.” (Blasszauer 2002.) Ennek megvalósítását a vallási ismeretek bővítésében, a vallásos életmód gyakorlásában, állampolgári és honvédelmi, egészségügyi, gyermekápolási, gazdasági és háztartási ismeretek közlésében és gyakorlásában látta.

„...közöny, kétkedés, féltékenység kátyúin zökkent át...”

A leányok leventeegyesületekbe szervezése több megyében az egyház ellenállásába ütközött, és a szülők előítéleteivel is számolni kellett. A magyar oktatási intézmények fenntartásában korábban is meghatározó szerepet játszó klérus helyeslésétől függött a leányifjúság egyesületekbe szervezése, hiszen féltően őrkdtek a magyar nő romlatlansága felett. Az iskolán belül és azon kívül is igyekeztek fellépni minden olyan „modern” jelenséggel szemben, mint a koedukált oktatás, a világi egyesületekbe való belépés vagy a testnevelés és sport (Gergely–Kiss 1976, 217). Az országgyűlésen Shvoy Lajos székesfehérvári püspök vált az ellentábor legaktívabb szószólójává. Elsősorban a valláserkölcsei nevelés megvalósulását, valamint annak a mozgalom általi megbecsültségét vonta kétségbe, és úgy gondolta, hogy a már létező keresztény leányszervezetek kiválóan alkalmasak az új célkitűzések megvalósítására, ezért szorgalmazta az előkészítő tárgyalásokba való bevonásukat. Véleménye

---

⁹ A 1942. április 22-én meginduló toborzás hatására két nap alatt 291 pécsi nő jelentkezett önkéntes honvédelmi munkára. Májusban még mindig elégedetlenek voltak a 616 önkéntesből álló táborral a 73 ezer lakosú városban, hiszen ugyanekkorra Szegeden már 2000, Szerencsen pedig 900 volt a jelentkezők száma (*Dunántúl* [a továbbiakban: D], 1942. április 29., 5., május 3., 6., május 5., 5.).

szerint: „...minden olyan mozgalom, amely a nőt a családból s a vallás-erkölcsi alapon álló iskolából kiszakítja vagy annak áldott hatását csökkenti, vagy ellensúlyozza, a család nemzetfenntartó erőit gyengíti és ezzel magát a nemzetet pusztítja, bomlasztja.” (Idézi: Blasszauer 2002.) A viták során körvonalazták azokat a feltételeket, amelyek teljesülése esetén a mozgalom irányítói számíthattak az egyház támogatására. (1) A gyakorlatban is valósuljon meg a vallás-erkölcsi nevelés; (2) olyan képzett női tanerők jóvoltából, akik maguk is szilárd világnézeti alapon állnak; (3) az iskola lányokat hagyják meg az intézmény keretein belül, hiszen ott megbízható pedagógusok kezében vannak.

A toborzás kezdeti nehézségeiről beszámoló panaszlevelek alapvetően határozták meg az új szervezet megítélését. Néhány elhibázott kezdeményezés nyomán az egész mozgalmat azzal vádolták, hogy a lelki gyakorlatokkal versengve koedukált szórakozási lehetőségeket biztosít, férfi vezetők irányításával zajlik a foglalkoztatás, és érdeklődő szemeknek kitéve, szabadtéren végeztetik a lányokkal az megerőltető tornagyakorlatokat (Gergely–Kiss 1976, 223–226). A mozgalom irányítói a későbbiekben kínosan ügyeltek arra, hogy ilyen helyzetek ne adódjanak. A vallás-erkölcsi nevelés része volt az egységesen alkalmazott képzési anyagnak, sem katonai, sem civil pedagógus férfi nem vezethetett foglalkozást, továbbá szigorúan előírták, hogy a leányleveleket tanteremben foglalkoztassák.¹⁰ Ezeken túl időről időre hangsúlyozni kellett, különösen a szülők számára, hogy ez az intézmény:

„...csak annyiban hasonlít a fiúkéhoz, hogy szintén nemzetnevelő, nemzetépítő szolgálatot teljesít, de a Teremtő által beállított, élethivatásának szent őrhelyén, a családi tűzhely, az anyaság és a finomabb lelkiségnek összetételével a mindennapi élet ezer nőies munkája terén.”¹¹

A szervezés esetleges pécsi nehézségeire utaló kérdésekre Kálóczy Ilona egykori kerületi leánylevele-vezető kifejtette, hogy a városban nem tapasztalt konfliktusokat. Ezt azzal magyarázta, hogy „rögtön elhíreszteltük, hogy mi a cél: [az] hogy a [leányok a] családnak segítsenek a főzésben. A szabadidejükben kézimunkázzanak, olvassanak.” (Kálóczy 2011.) Két nagyobb, a leánylevele-mozgalmat ismertető előadást is tartottak a városban. Az elsőt 1943 februárjában Beöthy Éva testnevelő tanárnő tartotta az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők

¹⁰ „A leánylevele foglalkoztatás semmi körülmények között sem tartható meg piacvagy hasonló téren.” Kálóczy Ilona utasítása (MNL BML TFI 271-6/1944. 903-74/1944-45.).

¹¹ D, 1943. május 21., 5.

Egyesülete pécsi csoportjának összejövetelén, míg 1944-ben a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pécsi kulturális szakosztálya látta vendégül Kálóczy Ilona kerületi vezetőt.¹² Ezeknek is köszönhető, hogy a vezetői apparátus hiánya nem akadályozta a mozgalom helyi kiépülését, hiszen a pedagógusok „belátták, hogy nem puskáról van szó, nem harci eszközökről (...), hanem háztartásvezetésről. Olyan volt mintha túlórában egy háztartásanfolyamot vezettek volna, csak leventeleány volt a neve.” (I. m.) A nagyobb ünnepélyek alkalmával mindig szigorúan a leventecsapatoktól elkülönülve vonultak fel, hiszen ellenkező esetben „a nézőkben megrögzítette volna a hitet, a tudatot, [hogy] a leventelányok is egy puskás terület.” (I. m.) Ugyanerre az óvatosságra intette leventéit az országos parancsnok az 1944-es esztendőben:

„...még a látszatot is kerülni kell, mintha a leventeleány mozgalom a leventeintézménynek avagy a honvédségnek alárendelt, vagy kiegészítő szerve volna. Hasonlóképpen kerülni kell a mozgalom ügyeibe való minden beavatkozást. A támogatás minden levente részéről a leventeleány testvérek megbecsülésében, mozgalmuk az egyesek, közvélemény és közületek előtti megismertetésében és megszerettetésében jusson kifejezésre.”¹³

A leánylevente-intézmény szervezeti felépítése

A mozgalmat a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen felügyelete alatt Kokas Eszter egyetemi tanár, országos vezető irányította.¹⁴ Munkáját az Országos Leventeleány Tanács segítette, amelynek tagjait a miniszter nevezte ki három évre, és legfeljebb öt férfi is lehetett közöttük. Annak érdekében, hogy a központot tehermentesítse, 1943 őszén Bély Alajos kinevezte az első 15 kerületi leánylevente-vezetőt, megvalósítva ezzel a mozgalom decentralizált irányítását. A tanterületi főigazgatói hivatalokba beosztott állami tanítónők főállásban

¹² D, 1943. február 10., 6., február 18., 4.

¹³ Leventék Országos Parancsnokának (vitéz Solymossy vezérőrnagy) 5. számú parancsa, 1944. január 7. (MNL BML TFI 1943/44. 100–149. doboz 138.757/eln. 40.e.-1943. szám).

¹⁴ Debreceni származású. 1938. december 17-én ő volt az első magyar nő, akit orvosná avattak. A Budapesti Egyetem Élettani Intézetének adjunktusa, az Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületének elnöke, a Magyar Orvosnők Egyesületének alapító elnöke (Blasszauer 2002).

foglalkoztak az adott kerület megyéinek leányleveunteügyével.¹⁵ A pécsi tankerület leveunteleány-vezetője Kálóczy Ilona,¹⁶ helyettese Sike Cecília lett.¹⁷ A kerületi vezetők minden hónap meghatározott hét-főjén hivatalosak voltak a leányleveunte-mozgalom védnöknőjéhez, özv. Horthy Istvánnéhoz délutáni teára, amelynek keretében beszámoltak az elvégzett munkáról (Kálóczy 2011).

A Kálóczy Ilonával készített interjú, családja helytörténeti múzeumban elhelyezett dokumentumai és a levéltári anyag szórványos közlései alapján képet alkothatunk a pécsi kerületi vezető tevékenységéről. Minthogy három megye (Baranya, Somogy, Bács-Bodrog) leányleveunte-csoportjainak munkáját kellett összefognia, gyakorlatilag állandóan úton volt.¹⁸ Pedagógiai szemináriumai előadásokat tartott, hogy a tanerőket megnyerje a mozgalom támogatóiul és megismertesse velük az eredményeket.¹⁹ Vezetőképző tanfolyamról is gondoskodott. Nevéhez köthető annak a Siklóson 1944. május 8–12. között tartott előadás-sorozatnak a megszervezése, amelyen ötven tankerületi tanítónő vett részt, hogy elsajátítsa azokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, amelyek szükségesek a csapatok hatékony irányításához.²⁰ Hasonló tanfolyamok folyamatosan zajlottak országszerte.²¹

Csapatvezető lehetett minden olyan, 19 év feletti,²² legalább négy középiskolai osztályt végzett nő, aki négy nagyszülőig tudta igazolni keresztény származását, három hónapnál nem régebbi erkölcsi bizo-

¹⁵ SzJ III/46. 10.

¹⁶ 156.347/1943. VI. 5. ü. o. sz. rendelet. Főtankerületi rendelkezések (*Katolikus Iskola*, 1943. november 1., 3.).

¹⁷ MNL BML TFI 1944/45. 1046–1270. sz. doboz.

¹⁸ Részletes itinerárium: Kálóczy 1944.

¹⁹ 1943 novemberében Kaposvár, Nagyatád, Barcs és Szigetvár helyszíneken összesen 239 járási tanító ismerhette meg általa a mozgalmat. MNL BML TFI 1943/44. 903–1081. doboz.

²⁰ *D*, 1944. május 12., 5.

²¹ 1942. július, Szent Margit Intézet, Budapest (*Nemzeti Újság* [a továbbiakban: *NÚ*], 1942. július 14., 5.). 1943. március 14., Csap, Palást (SzJ III/19. 11.). 1943. július 3. előtt Losonc, Fülek (SzJ J III/27. 9.). 1943. nyár, Budapest, Csíkszereda, Kecskemét, Pécel, Pécs és Székesfehérvár (*NÚ*, 1943. augusztus 15., 12.). 1944. május 1. előtt Ranolder Tanítóképző Intézet, Budapest (*Lányok Útja* [a továbbiakban: *LÚ*], I/1., 12.). 1944. július 15. előtt Tihany (*LÚ*, I/5., 6.). Tárczay-Felicides Román az alábbi helyszíneken tervezett vezetőképző tanfolyamot tartani 1944-ben: Siklós, Debrecen, Csorna, Szatmárnémeti, Rozsnyó, Szikszó, Léva, Székesfehérvár, Zenta, Szeged, Kéked, Budapest, Dés, Székelykeresztúr, Budapest, illetve a háborús helyzet függvényében Kárpátalja, Nagykőrös, Kalocsa (MNL BML TFI 3332/943–44. 3300–3598. doboz).

²² Kezdetben csak 21 év felettek lehettek csapatvezetők (*NÚ*, 1943. augusztus 15., 2.).

nyítvánnyal rendelkezett és elvégezte a szükséges vezetői tanfolyamot. A kurzus elméleti részében a hallgatók valláserkölcsi, világnézeti nevelést kaptak, továbbá lélektani, magyarságtudományi, mozgalmi, egészségügyi és háztartási ismereteket sajátítottak el. A gyakorlati képzést a női testnevelés, a népi játék, a népi tánc, az ének és a gazdaságos főzés fortélyainak elsajátítása jelentette.²³ A vizsga sikeres teljesítését követően rendszerint nyilvános esküt tettek: „Ünnepélyesen fogadom (...) a rám bízott leányifjúságot a legjobb tudásom szerint nevelem és készítsem elő honvédelmi és női hivatására. Csoportvezető kötelezettségeimet mindenkor becsülettel végzem...”²⁴

A vezetőnők számára 1943 tavaszától egyenruhát is rendszeresítettek. A középszürke színű, mill point szövésű szövetből készült kosztümhöz halvány galambszürke blúzt, fekete kalapot, középmagas sarkú fekete cipőt és fekete kesztyűt viseltek. A leánylevente-jelvény a fiúkénál kisebb volt, és a szív felett hordták. A beosztást mutató rangjelzés a csukló felett a karon volt található. A nemesen egyszerű, modern vonalú ruha formája és magyar jellegű szabása védettnek számított. A hivalkodás nélküli egységes szellemet, a leventelány-mozgalom lényegét fejezte ki.²⁵

„...egyformán gondol az egyszerű falusi leánykára és a városi diáklányra...”

A leánylevente-mozgalomhoz törvényes képviselője engedélyével önkéntesen csatlakozhatott minden 10 év feletti, de 20. életévét be nem töltött hajadon, aki nem járt egyetemre vagy főiskolára, továbbá nem volt zsidónak tekinthető. Az évek során fokozatosan módosult az elképzelés arra nézve, hogy a 10–19 éves leányifjúság mely szegmensei bevonására törekszik a mozgalom. Kezdetben az intézményes oktatáson és felekezeti egyesületeken kívüli leányok beszerzése volt a legfontosabb. Ennek okát abban a válságjelenségben láthatjuk, amelyre kiválóan világít rá Palos Bernardin pécsi tankerületi főigazgató leánylevente-mozgalom szükségessége melletti állásfoglalása:

²³ LÚ, I/2., 2.

²⁴ SzJ III/44. 9.

²⁵ SzJ III/17. 17.

„Jelenleg nem látok más módot arra, hogy iskolán kívüli lesüllyedt, világnézetileg és etikailag elhanyagolt, szociális tekintetben visszamaradt, női élethivatásra való ránevelés szempontjából száználmas elmaradottságban lévő leányifjúságunkat felemelni lehessen. Ép[p] így nem látok más módot az elnevelt, erkölcsi tekintetben kiüresedett, nemzeti öntudatában meg nem erősödött iskolás leánytömegek kellő megnevelésére sem.”²⁶

Ennek szellemében, az egyes települések jellegétől függően jöttek létre a földműves, hivatalnok, gazdálkodó, kereskedő, iparos vagy gyári munkás leányok csoportjai.²⁷ A már a kezdetekkor 130 ezer főt számláló mozgalom 1941 októberétől foghatott a nagyobb ütemű toborzáshoz.²⁸ Sajtófelhívásokal, rádiószózatokkal,²⁹ ünnepi beszédekkel, előadásokkal, időszakos toborzásokkal és nyilvános mintafoglalkozásokkal igyekeztek a lányokat meggyőzni. 1942 derekán a híradások már több mint 2500 községben mintegy 200 ezer önkéntesről tettek említést.³⁰ 1944 májusában a középiskolák tanulói jelentették a mozgósítandó célcsoportot. Végül 1944 nyarától már a 20 év alatti leányifjúság egészének összefogására és a mozgalom kötelezővé tételére törekedtek a vezetők. Bély Alajos Palos Bernardinnak, a pécsi tankerületi főigazgatónak írt leveléből³¹ és Kokas Eszter nyilatkozataiból³² kiderül, hogy 1944 júliusára a kötelezővé tételhez szükséges vezetőállomány (3543 fő) kiképzése megtörtént (Gergely–Kiss 1976, 227).

Az országos tendenciáknak megfelelő lépésekben valósult meg a pécsi leányifjúság leventecsapatokba szervezése is. A helyi mozgalom zászlóbontása idején, 1942 decemberében három kerületben (Belváros, Szigeti és Budai Külváros) közel 300 taggal büszkélkedhetett.³³ 1943-ban a Horthy Kertvárosban és Pécsbányatelepen alakultak új csoportok. 1944 őszére Pécs minden középfokú leányiskolájában megvalósult a leányle-

²⁶ Palos Bernardin, a pécsi tankerület főigazgatójának levele Bély Alajoshoz a leventeágyas mozgalom leendő kötelezővé tétele kapcsán. 1944. augusztus 17. MNL BML TFI 3823/943–44.

²⁷ *LÚ*, I/9., 8–9.

²⁸ *D*, 1943. február 18., 4. 1942 tavaszán főleg gyárakban és üzemekben toboroztak (*NÚ*, 1942. augusztus 9., 6.).

²⁹ 1943. november, Horthy Istvánné. Magyar Világhíradó 1031. <http://filmhiradok.online.hu/watch.php?id=5546>, utolsó letöltés: 2013. július 2.

³⁰ *NÚ*, 1942. augusztus 9., 6.

³¹ MNL BML TFI 2222/1944. 3603–4000. doboz.

³² *SzJ* III/47. 8., III/48. 11.

³³ *PN*, 1942. december 18., 4., *D*, 1943. június 26., 4.

vente-foglalkoztatás.³⁴ Legóvatosabb becsléseim szerint is ekkorra több mint 700 fős volt a pécsi leányleventék tábora. 1944 májusában a pécsi tankerülethez tartozó három megyében összesen 240 leánylevente-csapat működött, ez a minimális 24 fős csapatlétszámmal kalkulálva is közel 6 ezer fős tagságot jelentett.³⁵

A mozgalmi jelleg megjelenítése érdekében a tagok számára a foglalkozások, a közös kivonulás és munkavégzés (pl. gyűjtés, segítőszolgálat) idejére kötelezővé tették a jelvény viselését. Ez kezdetben vérpiros mezőben hófehér kettős keresztet és rajta két zöld L betűt ábrázolt, majd 1944-ben a fiúkéhoz hasonlóan csak egyetlen L betű helyezkedett el fehér kettős keresztben, de a pajzs a fiúkénál kisebb és kerekdedebb volt. A fehér vászonra vagy selyemre zöld és piros színnyomással készített jelvényt a ruha bal felső részére kellett felerősíteni. 1944 augusztusára elkészült a sötétkék leánylevente-sapka is.³⁶

„Nem fog sem női csetnikeket, sem szoknyás partizánokat nevelni!”

A leánylevente-foglalkozások tervezeteit kidolgozó szakemberek úgy ítélték meg, az oktatási rendszer korabeli sajátosságaiból fakadóan a leánynevelő intézetek nem képesek a nevelést úgy befejezni, hogy igazi, tetterős, áldozatosan hazafias, a gyakorlati életre is nevelő anyák legyenek a leányokból. 80 százalékuk iskoláztatása ugyanis 12–14 éves korban befejeződött. „Ebben a fiatal korban természetesen a közösségért, a hazáért való munka és élet tudatos felismerése és értékelése nem fejlődhet ki.”³⁷ Az összeállított tananyagot úgy ütemezték, hogy heti egy délutáni foglalkozással számolva öt esztendő alatt el lehessen sajátítani. Ezenfelül előírták a 15–19 év közöttiek számára egy háztartási és egy egészségügyi tanfolyam elvégzését. A foglalkozások alkalmával kívánatosnak tartották, hogy a pedagógus a tantárgyszerűséggel szemben az élményszerűséget mozdítsa elő. Az érettség magasabb szintjét jelentő csoportba jutás előfeltételeként bizonyos próbák teljesítését vezették be. Annak érdekében, hogy az idősebbek szerezhessenek némi megbe-

³⁴ D, 1944. szeptember 7., 5., MNL BML TFI 3810/1943–44. 3603–4000. doboz.

³⁵ D, 1944. május 12., 5., május 28., 6.

³⁶ LÚ, I/1., 2., I/6., 2.

³⁷ D, 1943. február 18., 4.

csülést és tekintélyt a közösségben, megtaníthatták néhány egyszerűbb dologra a kisebbeket.

A keresztény és nemzeti világnézeti alapon álló mozgalom a vallás-erkölcsei nevelés mellett hangsúlyt fektetett az állandó, de nem túlzó test-edzésre, amely során szabadgyakorlatokat végeztek, valamint különböző játékokat és sportokat sajátítottak el. Alkalom nyílt a tisztelgés és a fegyelmezett felvonulások begyakorlására is. A honpolgári és szociális ismeretek keretén belül megismerkedtek a levente-leány-intézmény szabályaival, továbbá a magyar zászlóval, a címerekkel, a jelvényekkel és a legfontosabb imádságokkal. A magyar történelem tárgyalásakor különösen nagy figyelemmel illették a letűnt korok nagyasszonyainak szerepvállalását. A gazdasági és háztartási képzés során a leányok elsajátíthattak minden olyan praktikus ismeretet, amely az otthonnal, a lakással, annak berendezésével, karbantartásával, lakóinak ruházásával, ételmezésével (főzés, tápértékismeret nem és kor szerint, gyümölcs- és főzeléktárolás) és egyéb gondozásával kapcsolatos. Fontos volt tudniuk, milyen praktikák szükségesek az idő és pénz megfelelő beosztása mellett a háztartás sikeres vezetéséhez. A háziipari foglalkozásokon elsajátíthatták a szabás-varrás alapvető elemeit, hogy saját kezűleg tudjanak majd csecsemőkelengyét és gyermekjátékokat készíteni. A jó gazdaszszony számára nélkülözhetetlenek voltak a konyhakertészettel, baromfitenyésztéssel, állatgondozással, ipari- és gyógynövénygyűjtéssel, nyúl- és selyemhernyó-tenyésztéssel kapcsolatos tudnivalók. Gazdasági ismereteket szerezhettek továbbá a szövetkezetek által, amelyekhez csatlakoztak. Az alpműveltség részét képezte a különböző postai küldemények feladása, az Országos Társadalombiztosítási Intézet, az Országos Nép- és Családvédelmi Alap tevékenységi körének ismerete, továbbá a banki ügyek kezelésében való jártasság.

A leányleventéket megszólító kiadványok a foglalkozásokon elhangzottak kiegészítéséül, megerősítéséül szolgáltak. 1943-tól a *Szebb Jövőt!* leventeújság külön Leventelányok rovatban számolt be a mozgalom legfontosabb híreiről. 1944. május 1-jétől pedig a Levente Hírközpont kiadásában kéthetente jelent meg a leánylevente-mozgalom hivatalos képeslapja, a *Lányok Utja*. Ez volt az első olyan lap, amely az egész magyar leányifjúság összefogására törekedett. Beszámolt a mozgalom honvédelmi munkájáról, az egyes vidéki csapatok életéről, ezen túl pedig művészeti, történelmi, szórakoztató cikkeket, hasznos háztartási tudnivalókat, kézimunkarajzokat, valamint a leventelányok által beküldött írásokat közölte. Ezentúl léteztek olyan kiadványok, amelyeket minden leventekönyvtárnak ajánlottak beszerzésre. Ilyen volt a Levente Hírközpont kiadásában napvilágot látott *Emese könyvek* sorozat, ennek részét alkotta a magyar női munkatáborok munkájáról

beszámoló *Pirospöttyös kisasszonyok* és a finn lották eredményeit taglaló *Lották* című kötet.³⁸

Akárcsak a leventeintézményben, a lányoknál is nagy hangsúlyt kapott a szokásrend. A foglalkozásokat a „Szebb jövőt!” köszöntés keretezte, és csak a Magyar Hiszekegy közös elmondását követően láttak munkához. A tagok három hónap próbaidő után tettek hitet a leánylevente-törvények mellett.³⁹ Pécssett az első leánylevente-fogadalomtétele 1943. március 14-én került sor. A Dobó Katica csapat szentmisét követően vonult át a Levente Otthonban megrendezett március 15-i ünnepélyre, amelynek műsorát táncokkal és vidám színházi jelenetekkel színesítette.⁴⁰ A 37 jelen lévő tag a leánylevente-törvények elmondását követően a nemzeti lobogó előtt tett esküt: „Fogadom, hogy teljesítem kötelességeimet, mellyel Istennek, hazámnak és családomnak tartozom. Ismerem a leánylevente törvényeket és mindenkor megtartom őket.”⁴¹ Az Egyetem utcai elemi iskola udvarán 1943. június 30-án a csapat zászlót is avatott. A zászlóanyai tisztet maga dr. Kokas Eszter, a levente-leány-mozgalom országos vezetője vállalta.⁴²

A leánylevente-foglalkozások céljára kezdetben az adott kerület Levente Otthonában biztosítottak egy külön helyiséget. 1944. szeptember 6-án aztán sor kerülhetett a Leánylevente Otthon birtokbavételére.⁴³ A sajtóforrásokból csak annyi tudható, hogy egy teljesen berendezett háromszobás lakás előnyeit élvezhették a város leánylevente-csapatái. A levéltári iratanyagból kiderül, hogy egy zsidó család elkobzott lakásáról volt szó.⁴⁴ A pécsi nem sokkal maradt le az ország első leánylevente-

---

³⁸ SzJ III/17. 8.

³⁹ SzJ III/26. 11. A leventelány (1) vallásos, istenfélő és szereti hazáját, (2) szüleinek és vezetőjének bizalommal és készséggel engedelmeskedik, (3) kötelességtudó és áldozatkész, (4) őszinte és mindenkor igazat mond, (5) nemeslelkű és ahol tud segít, (6) a családi tűzhely vidám, takarékos és szorgalmas őrzője, (7) testben és lélekben tiszta (Budai 2002, 65).

⁴⁰ D, 1943. március 18., 4., PN, 1943. március 17., 5.

⁴¹ D, 1943. február 18., 4., március 17., 6.

⁴² PN, 1943. június 29., 5.

⁴³ D, 1944. szeptember 7., 5.

⁴⁴ A tankerületi főigazgató 1944-ben azzal a kéréssel fordult a polgármesterhez, hogy hasson oda, hogy zsidók megüresedett lakásaiból egy levente-leány-otthon rendelkezésre állhasson. 1944. június 20-án a városnak még nem volt kész kimutatása a kiürült ingatlanokról. A lakásügyosztály 1944. július 15-én utalta ki a Délmagyarországi Bank tulajdonát képező ház (Rákóczi út 41.) első emeletén Korda Alfréd lakását. 3238/1943-44., 33039/1944., 33039/2-1944., 64127/1-1944. L. szám.

otthonától, melynek felavatására ünnepélyes keretek között 1944 júniusában került sor Nagykátán.⁴⁵

„Várhatunk-e hősie kötelességteljesítést lányainktól? Várhatunk!”

A leventelányok háborús szolgálata – mint láttuk – természetesen nem frontszolgálat volt, hanem többletmunka vállalása. A csapatok már 1942 nyarán túlléptek a zártkörű foglalkozásokon, és bekapcsolódtak a karitatív, szociális és népművelő munkába.⁴⁶ A Leventeifjúság Honvédkarácsonya Mozgalom 1942. december 3–13. között honvédcsaládok körében végzett környezettanulmányokkal indult, hogy a „szereket csatájának” katonái később olyan csomagokkal térhessenek vissza, amelyek tartalma a leginkább hasznos az adott háztartás számára.⁴⁷ A leventelányoktól azt kérték, hogy az önmaguktól megvont hozzávalókból süssenek süteményt a honvédeknek, címezzenek nekik vagy családjuknak vigasztaló leveleket. A hadba vonultak gyermekeiről szeretettel gondoskodjanak, hozzátartozóikat szeretetsomagokkal segítsék (Leventelányok ideiglenes foglalkoztatási terve 1942, 5–7). Pécssett 1942-ben a Bajtársi Szolgálattal szorosan együttműködve városzerte a leventelányok rendezték meg a karácsonyfa-ünnepélyeket. Cigaretta, újságot, sütéshez szükséges anyagot gyűjtöttek, aminek eredményeként 1942 karácsonyán a Szepesy utcai honvédkórházban 56 leánylevente-jelvényvel felékesített csomagot osztottak szét. 1943-ban a Dobó Katica csapat száz pár filcpapucsot varrt a Makár utcai kórház ápoltságainak. A Bíró-Doge csapat pedig 400 pengő adománnyal támogatta a szegény sorsú honvédeket.⁴⁸

A foglalkozások során elsajátított magyar táncoknak és népdaloknak kiváló hasznát vették az úgynevezett frontszínházak előadásainál.⁴⁹ A sebesült honvédeket szállító vonatok beérkezését követően a katonákat még hetekig elkülönítve ápolták, hogy megakadályozzák az eset-

⁴⁵ Világhíradó 1062. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5749>, utolsó letöltés: 2013. július 2.

⁴⁶ Ez egybeesett a pécsi katonák tömeges keleti frontra vonulásával (Dávid 2010b, 388).

⁴⁷ *NÚ*, 1942. november 24., 6.

⁴⁸ *D*, 1942. december 17., 4., 1943. február 21., 5., május 8., 5., *Pécsi Levente*, 1943/1., 2., *SzJ* III/38. 12.

⁴⁹ *SzJ* III/13. 14., *D*, 1943. március 3., 6.

legesen behurcolt járványok pusztítását. A doni katasztrófa után 1943. május 2-án tértek haza a pécsi honvédek. A három héten át vesztegzárban tartózkodók szórakoztatásáról a honvédparancsnokság kívánsághangversenyek rendezésével gondoskodott, amelyek műsorában előszeretettel szerepeltek a leánylevente-csapatok.⁵⁰ A leventék regös szolgálata pedig a szórványtelepülések magyar lakossága számára biztosított nemzeti szellemű szórakozást.⁵¹

A leventelányok bekapcsolódtak a gyermekvédelmi szolgálatba is. Gondoskodtak a napközi otthonok lakóiról. Olykor kollektívan vállalták egy-egy árva nevelését. A hadiárvák hékúti országos leányleventetáborozásán negyvenen vettek részt. Egyes csapatok alföldi körutat szerveztek, hogy bábszínházi előadásaikkal közelebb hozzák a várost és a falut, továbbá szórakoztatva tanítsák a felnövekvő generációt a magyar értékek megmentésére. A fővárosban megnyíló leventeleány-varroda a feldolgozott pamutból elsősorban gyermekruhákat állított elő.⁵²

Különösen a vidéki csapatok tevékenységében kapott nagy hangsúlyt a mezőgazdasági többlettermelés. Sok községben gyűjtöttek tölgy- és csermakkot, csalánt és egyéb gyógynövényeket, tenyésztettek baromfit, angóra nyulat, hizlaltak sertést, hogy az eladásukból származó bevételt karitatív célokra fordíthassák. Nagy értéket képviselt a kukoricacsuhé, amelyből számos praktikus dolgot (például nyári papucsot) tudtak előállítani. A foglalkozásokon készített háziipari termékek nemcsak kiállítási tárgyul szolgáltak, hanem például Pécsen külön leventeleányboltban értékesítették (volna) őket, így juttatva extra bevételhez a készítőket. 1944 júliusában a Miasszonyunk rend pécsi iskolájában működő diákkaptár- és leventeleány-csapatok számára mintagazdaság létrehozását tervezték.⁵³

1944-ben a bombakárosultakról való gondoskodás volt a legfontosabb feladat.⁵⁴ A decentralizált vezetésnek köszönhetően az egyes városok kiürítése sem zilálta szét a mozgalom erőit, igyekeztek a vidékre menekülőket is arra buzdítani, hogy kapcsolódjanak be új lakóhelyük leventeleány-munkájába. A fővárosban a kibombázott családoknak élelmet biztosítottak a leventeleányok által fenntartott konyhák, a csapatok az

⁵⁰ *PN*, 1943. május 9., 4., *D*, 1943. május 11., 4., május 18., 3.

⁵¹ *D*, 1943. április 4., 2.

⁵² *LÚ*, I/1., 5, 8., I/11., 8., *SzJ* III/36. 13., III/43. 12.

⁵³ *NÚ*, 1942. június 10., 7., *LÚ*, I/1., 11. A bolt megnyílásáról már 1944 szeptemberében cikkeztek a lapok, de a tényleges árusításról nincsenek adatok (*D*, 1944. szeptember 7., 5., *MNL BML TFI* 3810/1943–44. 3603–4000. doboz).

⁵⁴ Pécs városát több szövetséges bombatámadás érte: 1944. június 30., július 30., augusztus 13., 22., 27., október 7. (Dávid 2010b, 388).

iskolákat látogatták, hogy a gyermekeket ellássák. Pécssett a leventelányok a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pécsi kulturális szakosztályával együttműködve gyűjtöttek adományokat a bombakárosultak javára. Az összegyűlt holmik raktározását, szortírozását, javítását, újracsomagolását és visszaosztását is ők végezték.⁵⁵ Minden tagot kiképeztek légvédelmi szolgálatra is.

A felszámolás körülményei

Bár a szovjet csapatok közeledtével Baranya megye és Pécs már 1944. október 24-től nyílt hadműveleti területté vált és október 29-én elrendelték a város teljes kiürítését, a levente-leány-vezető hivatali működése 1944. november közepéig adatolható. A város szovjetek általi bekerítését követően, 1944. november 29-én városparancsnokságot állítottak fel (Dávid 2010b, 388). Pécs vonatkozásában nincs adatunk arra, hogy valóban át akarták-e telepíteni a leányleventéket is németországi kiképzőtáborokba (Gergely–Kiss 1976, 229). A mozgalom tagjai szétszéledtek. Az 529/1945. számú miniszterelnöki rendelet a leventeintézményt felszámolta. Az egyesületek vagyonát elkobozták. A helyi levente-leány-vezetők esetében nem tudunk népbírósi tárgyalásokról.

*

A negyvenes évek első felében kiépült Magyarországon egy szervezet, amely képes volt a 10–19 év közötti leányifjúság szinte egészének honvédelmi kiképzését és foglalkoztatását megvalósítani. A háborús vereség éppen a kötelezővé tétel, ezáltal a kiteljesedés előtt akasztotta meg fejlődését. A korabeli értelmezések szerint a középiskolás leányifjúság önkéntes munkaszolgálatára éppen úgy az egyénnek a közösséggel szemben fennálló kötelezettségeinek törlesztéseként fogható fel, mint a katonáskodás vagy az adófizetés (Simonné 1937, 129). A közösség szolgálata számos jótékony hatással járt. Nemzetgazdasági szempontból előny volt számos olyan munka elvégzése, amelyre az államnak nem volt pénze. A tagok az iskolából kikerülve is képezték magukat, a városiak megismerkedhettek a vidéki élettel, növekedett a fizikai munka megbecsültsége. A köz érdekében végzett munka fokozta a bajtársias

---

⁵⁵ D, 1944. október 6., 3.

érzelmeket, a nemzetvédelmi célokért való összefogás pedig közelebb hozta az eltérő társadalmi csoportok tagjait.

A leánylevele-mozgalomról fennmaradt források számos további kérdés megválaszolását tehetik lehetővé. Jelen keretek között nem nyílt alkalom a nemzetközi kapcsolatok feltérképezésére és a külföldi nőszervezetekkel közös vonások bemutatására. Mivel a mozgalom által létrejött szövegek kiválóan reprezentálják a korszak nőkről folytatott konzervatív diskurzusát, mindenképpen további kutatásra érdemesek (Sipos 2005, 14). Többek között illeszkednek abba a tendenciába, miszerint a nők a közösség biológiai hordozói, ennek tudatosítása által pedig a nemzet fennmaradása érdekében már egészen fiatal korban fokozni kell a nőkben a gyermekvállalási hajlandóságot (Yuval-Davis 2005, 42–51). Külön figyelmet igényel a sajtótermékek retorikájának vizsgálata (Pető 2008), hiszen az olvasmányélményeknek meghatározó szerepük volt a nemi szerepekre való szocializálás folyamatában. A fentiekén túl el kell helyezni a mozgalmat az egész magyar jobboldali hagyományban, hiszen annak számos eleme (például fajvédelem, népiség, keresztény-nemzeti eszme, nacionalizmus) hatotta át ideológiáját.

Irodalom

- Dr. Blasszauer Róbert: *Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Béldy Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941–1943.* Budapest, Petit Real. <http://mek.oszk.hu/04900/04982/html/>, utolsó letöltés: 2013. június 27.
- Beszámoló a Magyar Asszonykongresszusról 1940. március 7–12.* 1940. Budapest, Stádium Sajtóvállalat.
- Budai Jánosné 2002: *Az igali iskola története.* Kaposvár, Igal Község Önkormányzata.
- Dávid Ferenc 2010a: Leventemozgalom. In Romváry Ferenc (főszerk.): *Pécs Lexikon.* I. Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft.
- Dávid Ferenc 2010b: II. világháború. In Romváry Ferenc (főszerk.): *Pécs Lexikon.* II. Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft.
- Leventeleányok ideiglenes foglalkoztatási terve 1942.* Második rész. Budapest, Pallas.
- Gergely Ferenc 1989: *A magyar cserkészlet története 1910–1948.* Budapest, Göncöl.
- Gergely Ferenc – Kiss György 1976: *Horthy leventéi. A leventeintézmény története.* Budapest, Kossuth.
- Gergely Jenő 1999: Katolikus nőmozgalmak és szervezetek. In uő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* IV/4. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/katolikus-egyhazi-1/ch05s04.html>, utolsó letöltés: 2013. június 27.
- Kerepeszki Róbert 2010: A leventemozgalom. *Rubicon*, 21., 2010/4–5., 109–116.
- Kerepeszki Róbert 2013: Nationalist Masculinity and Right-Wing Radical Student Movements in Interwar Hungary: The Case of the Turul Association. *Hungarian Studies Review* (kézirat, megjelenés alatt).

- Pető Andrea 2008: The Rhetoric of Weaving and Healing: Women's Work in Interwar Hungary, a Failed Anti-Democratic Utopia. In Yannitsiotis, Yannis (szerk.): *Rhetorics of work*. Pisa, Plus-Pisa University Press. 63–83.
- Simonné Jankovich Adél 1937: Önkéntes munkaszolgálat és a női munkatáborok. *Magyar Női Szemle*, 3., 1937/6–7., 129–139.
- Sipos Balázs 2005: „Asszonyfejjel férficélokért...” Olvasatok és ábrázolások egy újkonzervatív korszakról. In Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs! Munkatárs! Vetélytárs! A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Napvilág. 11–37.
- Szécsényi András 2011: Egyetemi és főiskolai munkatáborok Magyarországon 1935–39. In Erdődy Gábor (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra*. Budapest, ELTE TDI. 149–164.
- Varga József 1992: A leventemozgalom a katonai előképzés és a nemzetnevelés szolgálatában. *Új Pedagógiai Szemle*, 42., 1992/10., 16–26.
- Vitári Zsolt 2013: *A Hitlerjugend és Délkelet-Európa*. Budapest, Gondolat.
- Yuval-Davis, Nira 2005: *Nem és nemzet* (ford. Szabó Valéria, Szentmiklósi Tamás). Budapest, Új Mandátum.

Levéltári, múzeumi források

- MNL BML TFI: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. A Pécsi Tanterületi Főigazgatóság iktatott iratai.
- Leventemozgalom eseménykönyv* 1927. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, IV. Á/P 1921–1929. doboz.
- Kálóczy Ilona kalendáriuma az 1944. évről*. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, Társasélet, egyesületek, meghívók III. doboz 34/79.

Sajtóforrások

- Dunántúl (D)
- Lányok Útja (LÚ)
- Nemzeti Újság (NÚ)
- Katolikus Iskola
- Pécsi Levente
- Pécsi Napló (PN)

Török Zsuzsa

A Wohl nővérek keresztvíz alatt^{*}

Két protestáns zsidó írói életpálya kezdete

Bevezetés

a Wohl nővérek, Janka és Stefánia, sok más XIX. századi írónőhöz hasonlóan kevésbé ismert alakjai az irodalomtörténetnek. Nevük leginkább az általuk vezetett irodalmi szalon kapcsán szokott felmerülni a század második felének társas életével foglalkozó megközelítésekben.¹ Kuriózusként emellett, Pintér Jenő irodalomtörténeti összefoglalója óta, Jankát mint az első magyar zsidó írónőt is szokás emlegetni.² Noha nevük szerepel a *Magyar Zsidó Lexikonban* is (Ujvári 1929, 965–966), és kortársaik számára ismert volt családi hátterük,³ a nővérek írott (nyomtatott és kéziratos) hagy-

---

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Szalonjukat ismertette: Borbíró 2004.

² „Wohl Janka (szül. 1846. Pest; megh. 1901. május 23. Budapest), az első magyar zsidó írónő, Wohl Stefánia testvérnénje. Atyja orvos volt Pesten, szülei házában gondos nevelést kapott, magyarul is jól megtanult. Ezt azért szükséges kiemelni, mert a zsidóság akkor még műveltségében és társalgásában egészen német volt.” (Pintér 1934, 771.) Származásukat Borbíró is említi (Borbíró 2004, 350).

³ M. Hrabovszky Júlia – Márai Sándor nagy-nagynénje, aki egyik gyermekkori barát-nője révén ismerkedett meg Wohl Jankával, jutott be a Wohl-szalomba és publikált is a Wohlék által szerkesztett *Magyar Bazár* című lapban – írja emlékiratában: „...el kell mondanom, ki volt tulajdonképpen Wohl Janka. Azaz Wohl Janka és Stephanie, mert ketten együtt küzdöttek fel magukat szerény származásukból az előkelő pesti társaságba. [...] Zsidó származású, két apró, nem szép leány, de tehetségesek és nagyon ügyesek. A XIX. század közepén túl és végén volt Magyarországon a zsidók számára az aranykor. Akkor nem nézték származásukat. A Wohl leányok apja borbély volt, de jól mehetett az üzlete, hogy olyan kiváló nevelést adhatott leányainak. Mert eszes, szelle-

tékában nemigen lehet találni a zsidó identitásra vonatkozó megnyilatkozásokat. A jelenség feltételezhetően a túlasszimiláltság tényével magyarázható, ami a XIX. és XX. század fordulóján különösen a zsidó magyar írók körében volt erőteljesen érzékelhető.⁴ Ennek következtében önéletrajzi jellegű elbeszéléseikből is rendre kimaradtak a zsidó identitásra utaló elemek,⁵ bár esetükben az identitás kérdése eleve csupán etnikai, és nem vallási értelemben merülhetett volna fel.

A tanulmány célja a Wohl nővérek magyar zsidó identitása társadalomtörténeti *feltételeinek* kontextualista vizsgálata levéltári források alapján.⁶ A megközelítés elméleti háttérében a historiográfia történetének azon vonulata húzódik, amely a történelem értelmezésében a felekezeti tényezőnek tulajdonít kitüntetett szerepet. A nacionalizmuselméletek azon irányzatát emelem tehát ki a források értelmezésében, amely a felekezeti és a nemzeti identitás összefüggéseit hangsúlyozza, ezen belül pedig a nemzeti azonosságtudat konstrukciójában a protestáns egyházaknak szán kiemelt figyelmet. Az említett elméletek kiindulópontja ugyanis, hogy az új típusú közösségeket feltételező modernizáció a vallási rendszer pozícióváltását is szükségszerűen maga után vonta. Vagyis a társadalmi változások és a strukturális szekularizáció következtében más társadalmi alrendszerekben lezajló változások irányítására képtelen vallási rendszer nemzeti-politikai tartalommal való feltöltődésével is célszerű számolni. Ily módon a XIX. századi magyar protestantizmusban nemcsak vallási, hanem egyben nemzeti eszmék specifikus kifejeződése is megfigyelhető. A vallási tanra vonatkozó elemek mellett tehát a protestáns (különösen református) identitástudat a nemzet konstrukciójában vállalt szerepére vonatkozó elképzelésekkel egészül ki.⁷ Az elméletnek nagy szerepe lesz abban,

---

mes, alaposan művelt nők voltak. Kapaszkodók, az bizonyos, de enélkül nem mentek volna semmire.” (M. Hrabovszky 2001, 218–219.)

⁴ A „túlasszimiláltság” fogalmát Lackó Miklós a XIX–XX. század fordulóján, illetve a XX. század elején a zsidó értelmiségnek a kirekesztéssel szemben kialakított egyik ellenreakciójaként, „ellenideológiájaként” határozza meg. Ebben az értelemben a túlasszimiláltság az asszimilációnak a zsidó mivolt megtagadásáig, az önfeladásig, a teljes elszakadásig kiterjesztett felfogása (Lackó 1994, 657).

⁵ Legismertebb ezek közül Wohl Stephanie Illésy Györgynek írt levele. Pest. 26. 12. 1870., OSZK Kt., Levelestár. Szinnyei József lexikoncikke is az említett levél életrajzelemeiből építkezik (Szinnyei 1914, 1620–1625).

⁶ A kontextus és kontextualizáció fogalmáról a történetírásban: Gyáni 2004.

⁷ A felekezeti mentalitások XIX. századi eszme- és művelődéstörténeti szerepéről, a nemzeti érzés és jelképrendszer kiformalódására gyakorolt hatásáról: Kósa 1993, 1996; Brandt 1998, 2002, 2003. A protestantizmusnak a nemzeti önszemléletben játszott kora újkori szerepéről, a XVII. század felekezeti és kulturális tradíciójának

hogy a Wohl nővérek magyar zsidó identitásának feltételeiről korabeli társadalomtörténeti folyamatok kontextusában gondolkodjunk.

A Wohl nővérek családi háttere

Amikor 1870 legvégén Wohl Stephanie Illésy György, *A Hon* szerkesztősi munkatársa felkérésére levélben elküldte jómaga és nővére addigi életének legfontosabb adatait, a következőképpen írt családi hátterükről: „Atyánk orvos, anyánk kitűnő műveltségű s fenkölt szellemű nő, ki annak idejében legbensőbb barátnéja volt Gr. Brunsvick Mária Teréziának. – Janka született 1844ben, s én 1848ban, négy év lévén köztünk (egy csöppet sem rösteljük éveink határozott számát megírni). Vallásunkra nézve luteránusok vagyunk. Növekedtünk végtelenül boldog családi körben egyszerű, de nem nyomasztó körülmények között, s kora gyermekségünktől fogva a munkát életcélnek tekinteni tanultuk.”⁸

Szinnyei József összefoglaló munkája Wohl Janka nevével az apát sebészként említi, aki a szabadságharc alatt honvédfőorvosként tevékenykedett (Szinnyei 1914, 1620). Az apa halálakor készült gyászjelentés is 1848-as tevékenységét („48-diki honvédtörzsorvos”) emelte ki foglalkozásként, és szintén a gyászjelentésből derül ki keresztnéve is.⁹ Wohl Sándor 1886. május 15-én távozott az élők sorából Budapesten, életének 85. évében. Az 1868-ban készült honvédszematizmus, amely az 1848–1849-es szabadságharcban részt vett és a kiadvány megjelenésének évében még életben volt főtisztek névjegyzékét közölte, a budapesti honvédegyelet alorvosaként említette Wohl (!) Sándort (Mikár 1869, 35). Az *Orvosi Hetilap* 1874-es évfolyamának mellékleteként kiadott orvosnévtár Wohl Jánosként említette az apát, foglalkozási kategóriaként pedig a „sebész”-t jelölte meg a név mellett ([n. n.] 1874, 37).

---

a XIX. század történeti tudatára és nemzetfogalmára való hatásáról: Tóth 2006, 431–477. A nemzeti identitás protestáns összetevői és a kora újkori martirologia összefüggéseiről: Tóth 2010.

⁸ Wohl Stephanie – Illésy Györgyhöz, Pest. 26. 12. 1870., OSZK Kt., Levelestár.

⁹ Az apa gyászjelentését lásd: <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11131-82938-62?cc=1542666&wc=12545657>, utolsó letöltés: 2013. augusztus 10. Haláláról a *Vasárnapi Ujság* is tudósított: „Elhunytak a közelebbi napok alatt: ... Budapesten... Wohl Sándor 1848-iki honvédtörzsorvos, Wohl Janka és Stephanie ismert írónők, a „Magyar Bazár” szerkesztőinek édes atyja.” (*Vasárnapi Ujság*, 33., 1886/21. [máj. 23.], 342 [Halálhírek].)

Minden bizonnyal Wohl Sándor és Wohl János esetében egy és ugyanazon személyre kell gondolnunk. A lányok édesanyjának a gyászjelentéséből derül ki ugyanis,¹⁰ hogy az apának két keresztnéve volt, Sándor és János, és bár a különböző összesítésekben legtöbbször Sándorként szerepelt, néha az is előfordult, hogy a második keresztnévén tüntették fel az orvosi összeírásokban. Az apáról pillanatnyilag legtöbbet a magyar szabadságharc honvédorvosairól készült 1948-as kiadványból tudhatunk meg. Wohl [!] Sándor igazolt honvéd hadnagy alorvos a szabadságharc után Pest-Budán élt, és tagja volt a honvédegyeletnek. A szabadságharc alatti tevékenységéről további adatok nem állnak rendelkezésre. A kiadvány szerint 1802-ben (valójában 1801-ben) született és 1829-ben szerzett sebészmesteri oklevelet Pesten (Zétény 1948, 226). Az 1848–1849-es szabadságharc honvédorvosairól készült újabb összeállítás is az előbbi adatokra támaszkodik említésekor (Gazda 2000, 456).

Az apa foglalkozásának megjelölésével kapcsolatos bizonytalanságok (sebész, honvédfőorvos, honvédtörzsorvos, sebészmester) az orvosi képzés reformkori állapotának ismeretében érthetők. 1829-ben, amikor Wohl Sándor sebészmesteri oklevelet szerzett, az orvosi szakma professzionalizációja még gyerekcipőben járt: a hivatásosodást jelentősen előrevivő érdekvédelmi szervezetek és az első orvosi szaklapok is csak ezután jelentek meg, az 1830-as években. Ráadásul a XIX. század elején az orvosi szakmát kettős képzési rendszer jellemezte: az orvosdoktori és a sebészmesteri. Mindkettő egyetemi diplomához volt kötve, ám a sebészmesteri képzettség nem járt doktori címmel. Továbbá 1816-tól a sebészek sorai közötti szakadással (sebészmester, polgári sebész és szülész) három különböző tudású és képzettségű csoport alakult ki. A sebészmesterek a gyógyítással foglalkozók hierarchiájában tehát a csupán kétéves tanfolyamot végzett polgári sebészek fölött, ám a sebész- és orvosdoktorok alatt helyezkedtek el. A hierarchiának szinte természetes következménye is volt, hogy az orvosok és a sebészek között elég erős ellentétek alakultak ki a reformkorban. A doktorok ugyanis sérelmezték, hogy a sebészek időnként belső betegségeket is gyógyítanak, mivel a sebészet egyfajta „kézműves” és kevésbé tudományos tevékenységnek számított. Mindez Wohl Sándor szabadságharcban való részvétele felől is érthetővé válik, hiszen a szabadságharc alatt épp „külső betegségekre”, sérülések gyógyítására szakosodott sebészek mozgósítására volt a legnagyobb szükség. A hagyományos kétfokú képzés, az orvosdoktori és az ahhoz képest alsóbb rendűnek számító

¹⁰ A Wohl lányok édesanyjának gyászjelentését lásd: <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11131-83502-90?cc=1542666&wc=12545657>, utolsó letöltés: 2013. augusztus 10.

sebészi, a szabadságharc leverése után még jó két évtizedig érvényben volt. Az 1872. évi VIII. törvénycikk törölte el csupán a hagyományos sebészképzés maradványait, és a törvény nyomán vezették be az egységes orvosképzést.¹¹

A kétfokú képzés, de főként a gyakorlat terén jelentkező átfedések eredményezhették tehát a szakma megnevezésével kapcsolatos korabeli eltéréseket, bizonytalanságokat. Míg a Wohl nővérek számára valószínűleg imponáló volt apjukra orvosként hivatkozni, M. Hrabovszky Júlia író nő visszaemlékezéseiben csupán borbélyként említette az apát (M. Hrabovszky 2001, 218). A „medikusok” és a „chirurgusok” közötti ellentétet Ágai Adolf apja, a szintén orvos Ágai József is kiemelte naplójában (idézi: Fenyves 2010, 60).

Wohl Sándor praxisáról, sebészi tevékenységének egyéb vonatkozásairól pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre adatok. Mindenesetre figyelemre méltó és lányai életpályájának alakulása szempontjából is fontos tényező, hogy a reformkorban, amikor jelentősen megnőtt a pesti orvosi egyetem hallgatóinak és végzőseinek a száma, amikor az egyetem orvosdoktorok, sebész-mesterek, polgári sebészek és szülészek tömegeit avatta, és amikor a városok és a vármegyék ennek a tömegnek csak töredékét tudták alkalmazni, Wohl Sándornak sikerült Pesten maradnia. Valószínűleg magánpraxist folytatott, noha források egyelőre nem támasztják alá a feltételezést. Az összeírásokban azonban nem szerepelt orvosi intézményhez kötve a neve.

A Wohl nővérek anyjának gyászjelentésén szereplő adatok alapján a 31 éves Wohl Sándor 1832-ben kötött házasságot az akkor 24 éves Máriával. Wohl Mária férjénél 12 évvel korábban, 1874. október 4-én, 66 évesen, hosszas szenvedés után távozott az élők sorából. Leánykori neve csupán lányai anyakönyvi adataiból derül ki: Löwy Johanna Mária Dorottya.¹² Róla több adat nem ismert.¹³ Az anyakönyvek azonban további meglepetésekkel is szolgálnak.

---

¹¹ Az orvosi szakma hivatásosodásáról: Simon 2010.

¹² A szintén zsidó származású Ágai Adolf apja szerint a Wohl nővérek anyja Nobel lány volt, Nobel József tatai, majd később halberstadti rabbi egyik gyermeke. Valószínűleg megtévesztette az emlékezete. Említi: Fenyves 2010, 60.

¹³ Janka húga halála után kiadott, hátrahagyott iratainak előszavából lehet még annyit tudni, hogy anyjuk életének utolsó két évtizedében hosszasan betegeskedett. Ennek Janka mély, egész életükre nehezítő pszichés hatást tulajdonított: „Szegény anyánk tizenennyolc évig volt beteg és a míg élt, soha háborítlanul nem dolgozhattunk, soha egy élvezetünk nem lehetett ama sötét mellékgondolat nélkül, hogy anyánk tán szenved mig mi mulatunk. E benyomások utórezgése egész életünkre kihatott.” (Wohl 1891, VI.)

Noha Stephanie a fejezet elején idézett levélben külön kiemelte, hogy éveiknek határozott számát csöppet sem röstellik megírni, ezek már első látásra sem egyeznek a Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* számára küldött adatokkal. A levél szerint ugyanis Janka 1844-ben, Stephanie pedig 1848-ban született. Stephanie születési éve megegyezik ugyan a Szinnyei-féle információkkal (Szinnyei 1914, 1623), Jankáé viszont már nem: ebben az adattárban 1846-os évszámmal szerepel, és rendszerint ez utóbbi időpont öröklődött tovább a Janka életével kapcsolatos későbbi ismertetésekben is.¹⁴ Tulajdonképpen az említett apró ellentmondás és a születési idő pontos meghatározásának a szándéka vezetett a Wohl nővérek anyakönyvi adatainak a vizsgálatához, vagyis a Deák téri evangélikus templom anyakönyveinek a felkutatásához.¹⁵ Az anyakönyvek azonban mindkét adatnak ellentmondanak: Janka valójában 1843. február 26-án született, március 1-jén keresztelték meg, teljes neve pedig Josephina Salome Margaretha. Stephanie 1846. március 24-én született, április 18-án keresztelték meg, és a keresztségben a Stephania Flóra Ludovica nevet kapta. Noha a levél üzenete szerint őszinték kívántak lenni, valójában két-három évet letagadtak tényleges életkorukból, az összes róluk szóló irodalomtörténeti összefoglalóban pedig a téves adatok szerepelnek azóta is. A jelenségre elfogadható magyarázatot nem találtam, hacsak valamilyen, a zsenialitás jeleinek a korai életkorral összefüggő elképzeléséből táplálkozó nyilvános imázsépítés nem állt a ferdítés hátterében, hiszen például a Jankáról szóló irodalomtörténeti ismertetések visszatérő eleme, hogy már 15 évesen publikálta a nőírók körében terjedelmét tekintve is rendhagyó verseskötetét. Lehetséges magyarázatként felmerülhet a családi emlékezet nem szándékos ferdítése, ennek azonban éppenséggel az anyakönyvezés ténye mond ellent.

Mindkét gyermeket Lang Mihály, a Deák téri evangélikus templom akkori lelkésze keresztelte meg. Janka keresztelőjén a következő tanúk vettek részt: „Ő Császári K. Fensége Mária Dorotya, ausztriai főhercegné, született Würtembergi hercegnő Magyarországi Nádorné, helyesítve Rawlins, született Stoyd [?] Margaretha, Rawlins Thomas Esquire, Dublin Irlandi születésű; Neuhaus Friedrik Emanuel tanító által.” Első látásra legalábbis szokatlan a pesti evangélikus polgári keresztelőn az idegen, főként angolszász nevek és az oly magas közjogi méltóság még szimbolikus értelemben vett jelenléte is, mint a magyarországi nádornéé. Stephanie keresztelőjén, 1846-ban már nem

¹⁴ Például a magyar írónők történetéről szóló összefoglaló munkában is: Fábri 1996, 111.

¹⁵ MOL Evangelische Kirchengemeinde, Deák-Platz (Deutsche Kirchengemeinde), 2. Band.

voltak jelen az idegen hangzású nevek képviselői, az ő megkeresztelésének tanúi: „Schedius Lajos, kir. tanácsnok és egyetemi oktató. Szirmai Szirmay szül. Gyürky Johanna, udvari tanácsosné”. A szülők neve és jelleme című oszlopban olvasható adatok: „Wohl Sándor János helybeli chirurgus” (Stephanie keresztelőjén: seborvos) és „hitv. sz. Löwy Johanna Mária Dorottya”.

A Wohl lányok keresztelője az anyakönyv tágabb kontextusában azonban a születési évszámok és az idegen nevű keresztelői tanúk jelenlétén túl még újabb érdekes adatokkal szolgál. Kiderül ugyanis, hogy az izraelita vallású apa, kinek eredeti keresztneve ráadásul sem Sándor, sem pedig János, alig másfél hónappal első gyermeke megkeresztelése előtt tért át a keresztény vallásra. A Nagyidán, Abaúj vármegyében született, egykori izraelita Wohl Antal 1843. január 31-én tért keresztény hitre, akit a „keresztény valásban rendes oktatás után” kereszteltek meg, és a keresztségben kapta a Sándor (Alexander) János nevet. Ezzel magyarázható például, hogy az 1840-ben kiadott *Magyarországi orvosrend* névsorában még Vohl [!] Antalként szerepelt a neve (Bugát–Flór 1840, 75). Őt is Lang Mihály keresztelte meg, a jelen lévő tanú pedig „Fabini Theophil helybeli orvostanár és professor” volt.

Wohl Sándor (és vélhetően a család, tehát az anya) áttérése tudatos döntés lehetett, elsősorban gyermekeik jövőjét tarthatták szem előtt. Csak ezzel lehet magyarázni, hogy az apa épp az első gyermeke megszületése előtt alig másfél hónappal tért át a keresztény hitre. Döntését valószínűleg születendő gyermeke megkeresztelésének és a majdani keresztény közösségben való neveltetésének gondolata is motiválhatta. Elképzelhető, hogy a nővérek anyjának, Löwy Máriának a megkeresztelése is e körül az időpont körül történt, az ő áttéréseinek adatait azonban az anyakönyvekben nem találtam meg. Viszont az ő esetében is zsidó származással kell számolni, erre utal egyrészt családneve, másrészt a gyermekek születésekor feltüntetett „házas” családi állapota is, hiszen az 1894. évi XXXI. tc. hatálybalépése előtt zsidók és keresztények Magyarországon nem köthettek egymással házasságot.

Az anyakönyv vizsgálata alapján feltűnő ugyanakkor az a tény is, hogy az 1840-es évek elején milyen sok volt a zsidó áttérés. Hogy csak egyetlen, a Wohl család esetéhez közel álló példát említsek, Wohl Antal 1843. január 31-i áttérése után, február 19-én keresztelték meg a szintén egykori izraelita Wohl Reginát három lányával együtt.¹⁶ A két család

---

¹⁶ „A keresztény vallásban nyert célirányos oktatás után a keresztény egyházba felvétellett az 1808dik Aprilis 12kén Pesten született egykori Izraelita Wohl Regina, ki a keresztségben Johanna Maria Dorothea nevet kapot. Ugyan az alkalommal megkereszteltettek annak gyermekei: az 1834dik Deczemb. 20-kán született Hermine, ki

bizonyára rokonságban állt, a rokonság jellegének kiderítésére azonban több adat nem áll rendelkezésemre. Az áttérés ugyanakkor kollektív, a tágabb Wohl családon belüli döntésre enged következtetni. Vajon mi készthette és befolyásolhatta választásukat, miért az evangélikus közösség mellett döntöttek, és mindezekben túlmenően milyen kontextusban magyarázható a nádornének a különböző kereszttelőkön való szimbolikus jelenléte, illetve az angolszász kereszttelői tanúk részvétele? A kérdésekre a magyarországi zsidóság és a protestáns egyház reformkori kapcsolatának ismerete adhat magyarázatot.

Az izraelita Wohl család áttérésének reformkori kontextusa

A XVIII. század végéig Pest, sok más szabad királyi városhoz hasonlóan, nem engedélyezte zsidó lakosok letelepedését falai között. A zsidó lakosság kizárásában nem annyira vallási megfontolások játszottak szerepet, mint inkább a városvezetők azon törekvése, hogy a pesti kereskedők érdekeit megvédje a zsidó kereskedőkkel szemben. A zsidók Pestre települése II. József idején, tehát a XVIII. század végétől vált lehetővé. Annak ellenére, hogy letelepedési engedélyüket számos korlátozó intézkedés nehezítette, számuk az 1810–1830-as években folyamatosan növekedett, majd a letelepedésüket engedélyező 1840. évi XXIX. tc. hatására megkétszereződött. S noha a letelepedés bizonyos városokban és bizonyos feltételekkel megvalósítható volt, tevékenységüket számos egyéb törvényi előírás korlátozta: nem lehettek földtulajdonosok, államhivatali állást nem vállalhattak, ráadásul egy külön rájuk kivetett zsidóadót, az úgynevezett türelmi adót kellett fizetniük. Kihasználva az 1839–1840-es diéta kedvező hangulatát, a zsidók küldöttség révén folyamodtak a korlátozások eltörléséért. Törekvésüket a magyar liberális protestáns értelmiség is támogatta, többek között Kossuth Lajos és Török Pál, a Széna téri templom református lelképásztora, aki 1839 adventjének negyedik vasárnapján külön beszédet tartott a zsidó eman-

---

a keresztségben Erzsébet, az 1840dik Február 25kén született Sydonia, ki a keresztségben Mária Magdolna, az 1843dik September 3kán született Ida, ki a keresztségben Johanna neveket nyertek." A ő kereszttelői tanúik: „Ő Császári Kir Fensége, Mária Dorottya, ausztriai főhercegné, született Würtembergi hercegnő, Magyarországi Nádorné, helyesítve Szirmai Szirmay született Gyürky Johanna, Ő Méltósága és nagyságos Schedius Lajos, kir. Tanácsos és egyetemi oktató úr által."

cipáció szükségességéről.¹⁷ Noha a diétai folyamodvány nem járt sikerrel, az emancipáció reménye különös tettvágyat ébresztett reformpárti zsidó körökben. Az emancipáció pedig az elmagyarosodással állt szoros összefüggésben, és olyan reformok elindításában játszott szerepet, amelyek később áttéréseket eredményeztek.¹⁸ Az 1840-es évek zsidó áttéréseinek kontextusához azonban még két tényező járult hozzá: Mária Dorottyá nádorné és a modern protestáns angolszász és német eszmék magyarországi terjesztése, illetve ezzel szoros összefüggésben a skót presbiterianizmus budai és pesti hatása.

Az angolszász és német protestáns eszmék és az azok alapján létrehozott egyháztársadalmi szervezetek magyarországi elterjesztésében 1841–1848 között meghatározó szerepe volt József nádor feleségének, Mária Dorottyának. A puritanizmusban gyökerező, angolszász társadalmakra is jellemző protestáns demokratikus elemek (önkéntesség elve, vallási indíttatású szociális és egyháztársadalmi, diakóniai, missziói egyesületek és mozgalmak) magyarországi elterjedésében a mélyen vallásos, lutheránus és a németországi pietizmus egyik fellegrábjából, Württembergből érkező nádorné kulcsfontosságú szerepet játszott.¹⁹ A XIX. század első felében különös létszámnövekedést tapasztaló evangélikus egyházra mély hatással lévő pietizmus azonban a brit evangélikalizmussal is találkozott a reformkori Magyarországon, ennek eredménye pedig mélyreható társadalmi változások sorozata volt. A magyarországi protestáns egyház, a skót presbiterianizmus és a pesti zsidóság története szorosan összefüggött a reformkor 1840-es éveiben.

A Skót Presbiteriánus Egyház a Brit Birodalmon belül elől járt a misziós tevékenységek szervezésében. A zsidók megtérítésének gondolata először 1838-ban jelentkezett köreikben, és az a reformáció óta angolszász gyökereken alapuló elgondolás jelentette a térítés alapját, mely szerint a keresztények felelőssége az evangélium hirdetése elsősorban a zsidók, majd a pogányok számára. Mindehhez kapcsolódott még a Krisztus földi visszatérését a hitbuzgalom középpontjába helyező tanítás, a millennializmus, amely megújulóan várakozásban tartotta a brit

---

¹⁷ Az emancipáció fogalma eredetileg a római jogra vezethető vissza („*e manu capere*”), és a családfői, apai hatalom alól való kibocsátást jelentette. Különböző társadalmi mozgalmak célfogalmaként új jelentéseket a XIX. század elejétől öltött magára, és intézmények, majd csoportok egyenjogúsításának jelölésére szolgált. Esetünkben a zsidók állampolgári és politikai jogokhoz juttatásának programjaként értendő (vö. Kövér 2011, 89).

¹⁸ Minderről bővebben: Bácskai 1995, Kovács 2006c, 19–44.

¹⁹ Mária Dorottyának a modern protestáns eszmék terjesztésében játszott szerepéről: Kovács 2006b.

kereszténység spirituális részét az utolsó idők dolgai felől. A korabeli társadalomban liberálisok, humanisták és evangelikálok egyetértettek abban, hogy az általuk képviselt s magasabb rendűnek vélt keresztény civilizáció terjeszkedése felemeli és megjobbítja a bennszülött kultúrákat. Ebben a kontextusban tűnt fel a zsidómisszió gondolata, mert a keresztény értelmezés szerint a zsidók megtérése, azaz Krisztushoz való fordulása az utolsó idők egyik legfontosabb jele.

1839-ben tehát a skót államegyház megbízásából négy főből álló küldöttséget menesztettek Palesztinába, hogy tudakozódjanak a zsidók helyzete felől. Az úti cél szerint a küldöttség, hazafele utazva, Európa különböző országaiban is feltérképezte volna a szóba jöhető zsidómissziós központokat. A katolikus Habsburg-monarchiát eleve kihagyták a lehetséges állomások közül, ám a véletlennek köszönhetően mégiscsak Pest lett a Skót Misszió egyik európai központja. A misszionáriusok két idősebb tagja ugyanis a Dunát választva hazatérése útjaul, Pesten váratlanul megbetegedett, és a városban élő egyik honfitársuk, Miss Julia Pardoe-n keresztül kapcsolatba került József nádor feleségével. A lábadozás hat hónapja alatt az evangélikus nádorné és a skót misszionáriusok szövetséget kötöttek. A nádornénak sikerült rábeszélni a skót lelkészeket, hogy ne csak Palesztinában, hanem Magyarországon is hozzanak létre missziós központot. A nádorné és a lelkészek szövetségének eredménye lett a Pesten később megalapított Skót Misszió, amelynek burkolt célja éppenséggel a protestantizmus megújítása volt a katolikus Habsburg-monarchiával szemben.

Az első misszionáriusok 1841 augusztusában érkeztek Pestre. Hamarosan felismerték, hogy a sikeres zsidómisszió feltétele a protestáns egyházak megújulása és a velük való jó viszony kiépítése. Ennek a felismerésnek a tudatában kezdtek kapcsolatot kialakítani a pesti református lelkész Török Pállal és az evangélikus lelkész Székács Józseffel. A katolikus monarchiában azonban csak titkos, kerülő úton lehetett a protestáns egyházzal szorosan együttműködő zsidómissziót létrehozni. Legalább három elem kellett, hogy ez mégis sikeresen megvalósuljon: 1. A misszionáriusok az épp a Lánchidat építő angol és skót műszaki szakemberek és munkások lelkészeivé lettek, így teremtve legális alapot tevékenységükhöz. 2. József nádor mint legmagasabb közjogi méltóság hozzájárult a skótok munkájához, a Skót Misszió pedig az ő tanácsára a Pesti Református Egyház részévé vált. 3. A magyarság

lélekszámának növelését megcélzó asszimilációt a reformkori liberális politikusok közül többen támogatták.²⁰

A misszió sikerének alapfeltétele volt ugyanakkor a misszionáriusoknak a zsidó közösségbe való sikeres beépülése is. A misszionáriusok és a zsidó közösség közötti kapcsolatot Saphir Izrael személyén keresztül sikerült kiépíteni, aki nemcsak a pesti főrabbi jó barátja volt, hanem széles körű műveltséggel rendelkező, a német, francia és angol irodalomban jártas gazdag kereskedő is, a zsidó közösség megbecsült tagja. Mivel a zsidó közösség tagjai elsősorban németül beszéltek, a misszionáriusok elkezdtek németül tanulni, a nyelvtudás volt ugyanis a zsidók megközelítésének kínáló lehetősége.

A skótok zsidómissziójának első nagy sikere így éppenséggel az imént említett Saphir Izrael megkeresztelkedése volt. A Széna téri református lelkész, Török Pál keresztelte meg őt és családját. Robert Smithnek, az egyik misszionáriusnak a *Sunday at Home* című lap számára küldött beszámolója szerint az első áttérések közül is két családnak a megkeresztelése gyakorolt mély és tartós benyomást a Skót Misszió körül kialakuló közösségre. A két család megkeresztelkedésének olyan szimbolikus jelentősége volt, amely a további áttérések számára készítette elő a terepet. Az egyik a zsidó Saphir család volt, őket megelőzően azonban egy nem zsidó család is megkeresztelkedett: a Rawlinsok.

Rawlinsék kapcsolata a Skót Misszióval egy egyszerű véletlenen múlt, űk ugyanis nem jártak templomba. Az ír származású Rawlinsék családfője ügyvéd volt, felesége pedig földbirtokos család leánya. Drezdában éltek néhány évig, majd Pestre költöztek. Súlyos anyagi gondokkal küzdöttek, és kifejezetten olyan tartózkodási helyet kerestek, ahol visszafizethették a birtokaikat terhelő adósságokat. Bár nem voltak hívők, a vallásos közösséggel való kapcsolatot kezdetben a beszélt nyelv azonossága miatt kereshették. Rawlins asszony részt vett egy vasárnapi istentiszteleten, ahol szorosabb ismeretségbe került Duncannéval, John Duncan, az első hivatalosan kinevezett misszionárius feleségével, ugyanis segítségét kérte, hogy lányának tánctanárt találjon. Duncanné elnyerte a tetszését, így következő alkalommal Rawlinsné egész családját magával vitte a templomba, rendszeres istentisztelet látogatók lettek, és végül megkeresztelkedtek.²¹ De mi köze mindennek a Wohl családhoz?

---

²⁰ A Skót Misszió rövid történetét Kovács Ábrahám tanulmánya alapján foglaltam össze: Kovács 2006a. A magyar peregrinációnak és a Skót Misszióknak köszönhetően kialakult skóciai ösztöndíj-lehetőségek összefüggésében ismertette a misszió történetét: Demeter 1995.

²¹ Az adatokat Kovács Ábrahám munkájából ismerem: Kovács 2001, 32–33.

Bár kissé bizonytalanok az adatok arról, hogy kik lehettek az első zsidó áttérők, az egyértelműen megállapítható, hogy a Skót Misszió körül alakuló közösségre a Saphir család megkeresztelése volt a legnagyobb hatással, különösen Saphir Izrael fiának, Fülöpnek Edersheim Alfréddel, a későbbi zsidó bibliatudóssal együtt való áttérése. A visszaemlékezések szerint az eseményre hatalmas tömeg gyűlt össze, akik a szenzációszámba menő áttérést meg kívánták tekinteni. A Széna téri templomban több mint negyven nő és háromszáz férfi zsúfolódott össze „többek között Brunswick Teréz grófnő, Pretious hajógyári igazgató, a Rawlins, Teasdale, Saphir, Kalkbrenners, Whols és Hick családok”.²² A Skót Misszióval kapcsolatos ismereteim fő adatszolgáltatója, Kovács Ábrahám a felsoroláshoz fűzött lábjegyzetben hozzáteszi, hogy a nevek mindegyikét nem sikerült azonosítania, ám kiemelt külföldi közéleti személyekre gyanakszik. Az anyakönyvi adatok és a bemutatott kontextus alapján azonban szinte egész biztosan állítható, hogy a felsorolásban szereplő Whol család [!], a név írásmódjának egy újabb változata ellenére, nem más, mint Wohl Janka és Stephanie szűkebb vagy tágabb értelemben vett családja (szüleik és/vagy rokonságuk). Az állítás igazságértékéhez aligha férhet kétség, hiszen Janka keresztelőjén tanúként vett részt az imént bemutatott Rawlins család több tagja. A keresztelőn szintén jelen lévő Friedrik Emanuel Neuhaus pedig a misszionáriusok körében nem hivatalosan tevékenykedő asszisztens, segítő volt, aki főként a Saphir család megkeresztelésében játszott nagy szerepet (Kovács 2001, 41). Mária Dorottya nádorné és a skót misszionáriusok kapcsolatának ismeretében pedig az sem szorul további magyarázatra, hogy miért volt különös jelentősége a nádorné szimbolikus jelenlétének e keresztelői szertartásokon.

A Wohl Antal (Sándor) keresztelői tanújaként jelen lévő Fabini János Teophil evangélikus lelkészcsaládból származott, és az 1820-as években, Wohl Antal orvosi tanulmányai idején a pesti egyetem szemészeti tanára volt (Szinyei 1894, 33), ismeretségük tehát bizonyára még ezekre az időkre vezethető vissza. A Stephanie keresztelőjén tanúként részt vevő Schedius Lajosnak a családdal való kapcsolatáról további információim nincsenek. A keresztelőn való jelenlétét pillanatnyilag csupán felekezeti hovatartozása alapján tudom magyarázni. Schediusnak az evangélikus egyház történeti hagyománya ugyanis mindig kiemelt szerepet tulajdonított: ez a hagyomány joggal alakította ki és tartotta fenn a Schedius-kultuszt, hiszen ő volt a pesti evangélikus gimnázium kez-

²² Kovács Ábrahám Gavin Carlyle angol történétíró tudósítása alapján közli adatait: Kovács 2001, 48 és 2006b, 1535.

deményezője és alapítója (vö. Balogh 2007, 57). Stephanie megkeresztelésének másik tanúját, a tolcsvai származású, akkor már régóta özvegy Szirmay Ádámné született Gyürky Johanna földbirtokosnőt, a tolcsvai óvodai oktatás megalapítóját akár Brunszvik Teréz társasági köréből is ismerhették.

Visszatérve tehát az előző fejezet végén megfogalmazott kérdésekhez, a bemutatott kontextus alapján láthatóvá válik, hogy a Wohl nővérek keresztelője és tágabb értelemben az eredetileg (korabeli szóhasználat-
tal élve) izraelita Wohl család áttérése olyan szélesebb társadalomtörténeti folyamatok környezetében nyer értelmet, amelyeknek egyrészt a zsidóság XIX. századi emancipációjához, másrészt pedig a korabeli társadalomba való betagozódásának egyik alternatív megoldásához, az asszimilációhoz van köze. A protestáns egyház védőszárnyai alatt tevékenykedő zsidómisszió és a kereszténység felvétele a még késlekedő zsidóemancipációs törvényekkel szemben a gyorsabb beilleszkedés lehetőségét nyújtotta reformpárti zsidó körökben. A beilleszkedés vágyát pedig nagyon sok esetben egyéni érvényesülési tendenciák és társadalmi mobilitási stratégiák is ösztönözték. Mindez pedig egy magas közjogi méltóság (a nádor és személyén keresztül a nádorné) és a zsidómisszióban kulcsszerepet vállaló Skót Presbiteriánus Egyház együttműködése következtében valósulhatott meg a reformkori Magyarországon.

További következtetések, avagy a Wohl nővérek mint magyar zsidó író nők

A Wohl nővérek és családjuk anyakönyvi adatai alapján tehát egyértelműen megállapítható, hogy a zsidó származású Wohl család az 1840-es években a Pest-Budán tevékenykedő Skót Misszió hatására keresztelkedett meg. Vallásváltoztatásuk abba a tágabb társadalmi folyamatba illeszkedett, amely során a vezető szerepet játszó pesti zsidóság kialakuló elitje saját közössége számára helyet keresett a magyar társadalomban, és amelynek következményeként a magyarországi zsidóság az 1840-es években átesett az első nagyobb átkeresztelkedési hullámán. Vallásváltoztatásuk ugyanakkor a zsidó értelmiség érvényesülésének *nemzeti*, tehát *nem egyéni* paradigmájába illeszkedett.²³ Az orvos vagy legalább sebészmeister apa már foglalkozása révén megtette az első

---

²³ A zsidó és általában a nemzetiségi értelmiség érvényesülésének nemzeti változatán a szakirodalom az asszimiláltak, a beolvadtak, a többségi társadalom nyelvével, kultúrájával, érték- és szokásrendjével azonosultak csoportját érti, az érvényesülés egyéni

lépést az „úri” társasággal való kapcsolatteremtéshez. A zsidó foglalkozások (kereskedő, rabbi, orvos) közül ugyanis ez utóbbi volt az egyetlen pálya, mellyel bebocsátást lehetett nyerni az előkelő (magyar) házakba. A misszióval való találkozása során pedig valószínűleg meglátta és meg is ragadta a további kibontakozás lehetőségét. A Wohl nővérek szülei bizonyára jól érzékelték, hogy a magyar társadalomba és társasági életbe való sikeres betagozódás elengedhetetlen feltétele a megkeresztelkedés, és a Skót Misszió propagandatevékenysége révén megsokszorozódott zsidó áttérések környezetében a sikeres asszimilációért ők maguk is megtették ezt a lépést. A Wohl lányok utólagos önéletrajzi megnyilatkozásai is kivétel nélkül nagyon erős asszimilációs tendenciáról tanúskodnak. Elbeszéléseikben a zsidó származást egyáltalán nem említik, míg az apa szabadságharcos tevékenységét tendenciózusan, a magyar történelmi eseményekben való aktív részvétel és a magyarság problémáival való azonosulás céljával, önéletrajzi narratíváik egyik kitüntetett, állandó elemévé léptetik elő. Valójában azonban nem egyedi asszimilációs stratégiát, hanem az asszimilálódó zsidóság olyan általános önreprezentációs mintáját követték, amelyben az 1848–1849-es szabadságharc a forradalmat követő évtizedekben a magyarországi zsidóság „igaz magyarságának” egyik alapítómítoszává és a zsidó származásúak önmagukról alkotott narratíváinak kiemelt pozíciójú önéletrajzi adalékává vált.²⁴

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a vallásváltoztatással járó döntés a Wohl nővérek esetében nyilvánvalóan irreleváns kérdés. Megkeresztelésük nem egyéni választás következménye, hanem valószínűsíthetően egy nagyon tudatos családi életstratégia része volt. Vallásváltoztatásról kettejük esetében tulajdonképpen nem is beszélhetünk. A szülők vallásváltoztatásának és a lányok születéskor való megkeresztelésének természetes következménye volt ugyanakkor, hogy a család a Mária Dorottya körül szerveződő protestáns elit környezetébe került. A Skót Misszió letelepedésével ugyanis egy, világnézetében a nádornééhoz hasonló protestáns kör is létrejött, amelynek legbefolyásosabb és legaktívabb szereplői között volt (ellentmondásosnak tűnő módon) többek között a Stephanie levelében az anya „legbensőbb barátnéja”-ként említett hithű katolikus Brunszvik Teréz,²⁵ illetve

---

útján pedig a többségi társadalom kultúrájával azonosulni nem kívánókat, például az izgatókat (vö. Hajdú 1980, 22).

²⁴ Erről a Szinnyei-féle életrajzok kapcsán: Fenyves 2010, 147–150.

²⁵ A misszionáriusok körül alakuló gyülekezetbe a Lánchíd építésén dolgozó brit munkások mellett más érdeklődők, zsidók, sőt katolikusok is jártak, kezdetben kifejezetten azért, hogy angolul tanuljanak (vö. Kovács 2001, 12).

a pesti zsidóság elitjéből áttérő, a későbbi protestáns teológiai főiskola első evangélikus professzora, Ballagi Mór is.²⁶ A szóban forgó protestáns elit összetartásának legfontosabb alapját a nádorné pietizmusának és a skótok evangélikalizmusának azon elgondolása jelentette, mely szerint a nemzeti protestáns egyházak élettelen állapotban voltak, törekvésük tehát arra irányult, hogy az ország evangelizálását újabb eszközökkel elérjék (részletesen: Kovács 2006).

A reformátusok és evangélikusok pártfogása alatt működő Skót Misszió ugyanakkor nagyon jól illeszkedett a protestáns egyháznak a nemzeti azonosságtudat konstrukciójával kapcsolatos korabeli önértelmezési paradigmájába, mely épp az 1840-es években indult hódító útjára, és az 1860-as évekre a protestáns egyházi nyilvánosság uralkodó nézetrendszerévé vált (Hatos 2005, 89). A két protestáns egyháznak a XIX. század végére kialakult önértelmezése ugyanis a vallásos tartalmakon túl a szabadság, a haladás és a nemzet eszméje körül összpontosult. Ebben a koncepcióban az ellenfél szerepét a gazdaságilag erős és politikailag hatalmas katolikus egyház töltötte be, továbbá minden, ami a nemzet haladásába vetett liberális hittel szemben állt. A protestánsok, főként a reformátusok a vallási közösségnek a „nemzetben” vállalt szerepével kapcsolatos önértelmezésüket még a reformációra vezették vissza, melyre a kereszténység eredeti tartalmához, az eredeti magyar hagyományokhoz és a nemzeti jellemhez való visszatérésként tekintettek. Elgondolásukban tehát a protestantizmus és a nemzet gondolata erőteljesen összekapcsolódott, miközben a protestantizmusnak a nemzet szolgálatában végzett érdemei is kidomborodtak (részletesen: Kósa 1993, 1996; Brandt 2002, 2003). Így a XIX. század végére a reformátusok körében már erőteljesen tartotta magát az az elgondolás, miszerint ők a haza és a nemzet legmagyarabb közössége (Szász Károlyt idézi: Brandt 2003, 14), következésképpen a református vallást hagyományosan „magyar vallásként” emlegették. Önértelmezésükben tehát a szabadságszerető, független, semmiféle hatalmi korlátozást nem tűrő igaz

---

²⁶ Ballagi Mór áttéréséről: Kovács 2007. Wohl Stephanie többször hivatkozott levelében gyermekkoruk meghatározó személyiségei között Ballagi Mórt is említi: „Már gyermekkorunk nemtői is nagy szellemek voltak, s azoknak árnyában nőttünk fel s tanultunk gondolkozni; Arany János, Szemere Pál, Brunswick Teréz, Liszt Ferencz, Ballagi Mór, Tavasz Lajos képezték meghitt körünket, s ha távol voltak levelezésben álltunk velök – s így mondhatjuk hogy szellemi kifejlődésünk egy nagy részét e kiválasztottak befolyásának köszönhetjük.” (Wohl Stephanie – Illés Györgynek, Pest. 26. 12. 1870., OSZK Kt., Levelestár.)

magyar csakis református lehetett. A többenemzetiségű lutheránusok pedig mint protestánsok azonosulhattak a reformátusokkal.²⁷

Végső következtetés gyanánt szeretnék tehát visszatérni a tanulmány kiindulópontjához, vagyis a Wohl nővérek magyar zsidó²⁸ identitása társadalomtörténeti feltételeinek a kérdéséhez. A katolikus Habsburg-monarchián belül titkosan tevékenykedő Skót Misszió és a protestáns egyház együttműködése, valamint ez utóbbinak a nemzet konstrukciójában önmaga szerepével kapcsolatos korabeli elgondolásai kontextusában, úgy vélem, meggyőző módon válik láthatóvá a „magyar zsidó” szószerkezet jelzőjének korabeli vélt szinonimája, a protestáns. Wohl Jankára és húgára, Stephanie-ra tehát úgy is tekinthetünk, mint az első protestáns zsidó írónőkre.

Irodalom

- Bácskai Vera 1995: A pesti zsidóság a 19. század első felében. *Budapesti Negyed*, 3. évf., 8., 1995/2., 5–21.
- Balogh Piroska 2007: *Ars scientiae. Közéltetések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár 38.).
- Borbíró Fanni 2004: „Csevegés, zene és egy csésze tea”. *Budapesti Negyed*, 12. évf., 46., 2004/4., 350–376.
- Brandt, Juliane 1998: A protestánsok és a millennium. Felekezeti és nemzeti identitás a késő 19. század nemzeti ünnepeinek tükrében. *Századvég*, 3. évf., 11., 167–193.
- Brandt, Juliane 2002: A nemzeti történelem protestáns koncepciója az első világháborúig. In Ablonczy Balázs et al. (szerk.): *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára*. Budapest, BIP. 150–159.
- Brandt, Juliane 2003: Felekezeti és nemzeti identitás a 19. századi Magyarországon: a protestáns egyházak. *Századvég*, 8. évf., 29., 2003/3., 3–36.
- Bugát Pál – Flór Ferenc 1840: *Magyarországi orvosrend névsora 1840-re Első év*. Pest, Trattner-Károlyi.
- Demeter Júlia 1995: Magyar diákok Skóciában (1843–1899). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 99., 1995/1., 103–113.
- Fábrí Anna 1996: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írónők története két századforduló között 1795–1905*. Budapest, Kortárs.

²⁷ A református vallás „magyar vallásként” való emlegetésének etnikai háttere, hogy a XIX. században a protestánsok mintegy kétharmadát kitevő reformátusok 98 százaléka magyar nemzetiségű volt (vö. Kósa 1996, 137).

²⁸ A szakirodalom különbséget tesz a „magyarországi zsidók” és a „magyar zsidók” megnevezés között. Ez utóbbi használata eleve csak az 1848–1849-es szabadságharc után jogosult, és a magyar nyelv és kultúra elsajátításának függvénye volt (vö. Kósbányai 2008, 9).

- Fenyves Katalin 2010: *Képzelt asszimiláció! Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest, Corvina.
- Gazda István 2000 (s. a. r.): *Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvéderővesséi 1–2*. Piliscsaba–Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.
- Gyáni Gábor 2004: Kontextus és kontextualizáció a történetírásban. *Századvég*, 9. évf., 33., 49–63.
- Hajdú Tibor 1980: Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei az első világháború előtt és után. *Valóság*, 23., 1980/7., 21–34.
- Hatos Pál 2005: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig. *Múltunk*, 50., 2005/1., 89–117.
- Kósa László 1993: Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában. In uő: *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen, Ethnica. 125–134.
- Kósa László 1996: Protestáns történelemértelmezés Csehországban és Magyarországon. In Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat között. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest, Néprajzi Múzeum – Balassi. 135–142.
- Kovács Ábrahám 2001: *The Origin of Scottish-Hungarian Church Relations: The Settlement and the First Years of the Scottish Mission in the 1840s*. Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai 4.).
- Kovács Ábrahám 2006a: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten: a Skót Misszió rövid története. In Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 895–914.
- Kovács Ábrahám 2006b: Mária Dorottya nádorné és a modern protestáns angolszász és német eszmék terjesztése Magyarországon. *Századok*, 140., 2006/6., 1531–1550.
- Kovács, Ábrahám 2006c: *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its Impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914*. Frankfurt am Main, Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften (Studies in the Intercultural History of Christianity 140).
- Kovács Ábrahám 2007: Ballagi Mór és a Skót Misszió: megtérés, áttérés vagy kitérés? (Egy liberális protestáns zsidó életútjának kezdete. *Confessio*, 31., 2007/3., 109–125.
- Kőbányai János 2008: A magyar zsidó értelmiség kialakulása. Intézmények és médiumok. *Budapesti Negyed*, 16. évf., 59., 2008/1., 5–62.
- Kövér György 2011: *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, Osiris.
- Lackó Miklós 1994: A zsidó értelmiség a Holocaust előtt. *Magyar Tudomány*, új folyam, 39. kötet, 1994/6., 651–658.
- M. Hrabovszky Júlia 2001: *Ami elmúlt. Visszaemlékezések életemből* (s. a. r. Steinert Ágota). Budapest, Helikon.
- Mikár Zsigmond 1869: *Honvéd schematismus, vagy is: az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve*. Összeállította Mikár Zsigmond alszázados, kiadta Bakó Farkas százados, Pest, nyomtatott Kunosy és Réthynél.
- [n. n.] 1874: *A magyar-oroszországi orvosok névtára*. Kiadja az „Orvosi Hetilap” szerkesztősége. Melléklet az „Orvosi Hetilap” 1874. évfolyamához, Budapest, nyomtatott Khór és Wein könyvnyomdájában.

- Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Hetedik kötet: A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában.* 1934. Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- Simon Katalin 2010: Mesterségből hivatás. Sebészmesterek és orvosdoktorok Magyarországon az egységes orvosi képzés bevezetéséig. *Korall*, 1. évf., 42., 77–102.
- Szinnyei József 1894: *Magyar írók élete és munkái III.* Budapest, Hornyánszky Viktor.
- Szinnyei József 1914: *Magyar írók élete és munkái XIV.* Budapest, Hornyánszky Viktor.
- Tóth Zsombor 2006: Hitvita és marginália. Megjegyzések a „[hit]vita antropológiájához”. Esettanulmány. In uő: *A történelem terhe. Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez.* Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság. 431–477.
- Tóth, Zsombor 2010: The Homiletics of Political Discourse: Martyrology as a (Re)invented Tradition in the Paradigm of Early Modern Hungarian Patriotism. In Trencsényi, Balázs – Zászkaliczky, Márton (szerk.): *Whose Love of Which Country (Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe).* Leiden–Boston, Brill. 545–568.
- Wohl Janka 1891: Emléklap. In *Wohl Stephanie hátrahagyott iratai 1.* Budapest, Athenaeum R. Társulat. III–XIII.
- Ujvári Péter 1929 (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon.* Budapest, Magyar Zsidó Lexikon.
- Zétény Győző 1948: *A magyar szabadságharc honvédorvosai.* Budapest, Egyetemi Nyomda.

Czifra Mariann

Zseni a panteon kertjében

Kazinczy Eugénia pályája

nem csak főrangú asszonyok esetében érvényes, örök érvényű megállapítást tesz Vaderna Gábor egyik tanulmányában. A szerző a gróf Sztáray Eleonórával kapcsolatos ismeretek összefoglalására készülve jegyzi meg, hogy amiként a történelem egyéb női szereplői esetében is megfigyelhető: „főrangú asszonyok életpályájának megrajzolásához általában nem rendelkezünk elegendő forrással” (Vaderna 2009, 118). A Dessewffy Józsefhez kötődő rokoni viszonyukból ismert asszonyok életéhez egytől egyig igen kevés forrás áll rendelkezésre, vagyis Dessewffy feleségén, gróf Sztáray Eleonórán kívül lányára, Dessewffy Virginiára is igaz Vaderna megjegyzése. Tanulmányában kivételként Vay Miklós generális feleségét, báró Adelsheim Johannát hozza, akinek életírása, valamint többnyelvű családi és baráti levelezése fennmaradt, sőt meg is jelent, és ezek a források lehetőséget nyújtanak a vizsgálathoz.

Jelen tanulmányban egy olyan személyt veszek célkeresztbe, aki szintúgy egy neves felvilágosodás kori figurához köthető. Kazinczy Eugénia (becenevén Zseni, Dencsi, Zsenka), a széphalmi irodalomszervező lánya pályája történetileg feltáratlan, és ez akár arra is utalhatna, hogy – bár nem főrangú asszonyról van szó – forráshiány miatt nem foglalkozott vele a szakirodalom. Pedig személye nem érdektelen az irodalomtörténet-írás számára sem: joggal gondolható, hogy Kazinczy Ferenc halála után őt tekinthették volna az egyik legautentikusabb forrásnak

---

* A tanulmány az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült és az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre. Sokat köszönhetek Szilágyi Mártonnak és Klement Juditnak.

a „széphalmi mester” életművéről gondolkodva. Kazinczy Eugénia apja halálakor 24 éves volt, vagyis elég érett már ahhoz, hogy ne gyermeki szemmel tekintse az eseményeket. Éppen ezért, valamint hosszú életkora miatt (1903-ig élt) apja leveleinek sorozatkiadása idején¹ még számolhattak volna vele a szakírók. Ezt a lehetőséget azonban alig használták ki. Később is egyedül Szilágyi Márton figyelt fel alakjára mint Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatékának egyik őrzőjére, a hagyaték forrására.² A XIX. században Toldy Ferenc mint élő adatközlőt vehette volna számba a legidősebb Kazinczy lányt, azonban számára Eugénia nem számított fontos információforrásnak. Tudjuk, hogy apja hagyatékára nála is rákérdezett, ezenkívül néhány életrajzi adatot is próbált tőle megszerezni,³ ahogyan találkozott Kazinczy Ferenc Antonin nevű fiával is.⁴ Az irodalmi életrajzhoz mégis inkább Ferenc életírását és levelezését használta fel, írott forrásokra támaszkodott.⁵ Ezért az Eugéniával

¹ Váczy János gyűjteményes levelezés kiadása 1890 és 1911 között jelent meg (Váczy 1890–1911).

² Kazinczy 2011, 217. Szilágyi megemlíti, hogy Eugénia végig részt vett apja ápolásában, valamint hogy kedvenc gyermeke volt. Olyannyira kivette részét az ápolásból, hogy apja halálánál is jelen volt. Antonin visszaemlékezése Toldy Ferenc feljegyzésében: „Halálakor Genie volt jelen Antonint nem bocsátották hozzá. 2 nap 2 éj dörzsölték – Otthon volt a két kis fiu Bál.[int] és Lajos. Mikor mind kimentek, ő behúnyt szemel, imádkozó attitűdbe feküdt egyszerre 2 könyökére támaszkodva hirtelen a falhoz fordult – s meg vala halva.” MTAKK, M.Ir.Lev.4r.118. (Toldy Ferenc feljegyzései között.) Utolsó szavai özvegye szerint ezek voltak: „„Jenym, édes Jenym, gyermekeim, Sophie, Szemere», azután elaludt örökre.” Kazinczy Ferencné Török Sophie levele Szemere Pálnak és feleségének, Széphalom, 1831. szept. 1. (Kazinczy Ferencné 1986, 27–28, itt: 27). A halál körülményeit Sophie ettől különbözően is megírja.

³ Erre Eugénia Toldyhoz írt válaszából lehet következtetni: Kazinczy Eugénia Toldy Ferenchez, Buda, 1859. okt. 11., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.109.

⁴ Toldy leveleiből tudjuk, hogy például 1860. január 10-én és 17-én is találkozott Kazinczy Antoninnal, akinek életrajzi tárgyú kérdéseket tett fel. Lásd levele Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1860. jan. 17. MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁵ Amikor Toldy 1859-ben Kazinczy Ferenc életrajzán dolgozik, sajnálattal jegyzi meg, hogy Kazinczy Gábornál Bánfalván töltött napjai során nem készített több kivonatot a hagyaték darabjaiból. Leginkább a levelek hiányát fájlalja. „Leginkább fáj, hogy a Ráday [Gedeon] leveleit nem vontam ki; ezek segítettek volna az Élet első részeit testesebben kiállítani, kivált ha a Földi [János] és Horváth [Endré]éi is kezemnél vannak. Ha azonban eszembe jő, hogy mi lesz belőlem a Glottomachusok [Kazinczy Ferenc nyelvújítási témájú levélgyűjteménye] nélkül, így valóban sajnálom kell hogy olyasmire vállalkoztam, aminek alapja nem volt hatalmamban.” Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1859. máj. 31., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126. Berzsenyi Dániel irodalmi életrajzát szintén levelei, mégpedig a Kazinczyval váltott levelei alapján írta meg. Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1856. jan. 21., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

szembeni érdektelenség háttérében az is állhat, hogy nem vagy alig rendelkezett kéziratokkal.⁶

Az a körülmény, hogy a Kazinczy gyermekek története az irodalom-történet-írás által máig feldolgozatlan,⁷ végső soron érthető, hiszen egyikük sem végzett jelentős alkotói tevékenységet.⁸ Annak ellenére, hogy alig néhány tanulmány foglalkozik a család további életével, a köztudatban az maradt meg, hogy a családfő halála megváltoztathatatlanul tragikus anyagi helyzetbe sodorta az életben maradottakat. Vagyis a Kazinczy gyerekek életük végéig teherként viselték az apjuk utolsó éveiben és elhunytát követően jelentkező nélkülözés nyomait, végérvényesen elszegényedtek, néhány tanulmány szegénységi bizonyítványt is említ.⁹ A rettenetes körülmények kiváltójaként a nemzeti hála hiá-

---

⁶ Az alábbi keltezetlen levél arra utal, Toldy leginkább a hagyatéokra kíváncsi, amikor felveszi vele a kapcsolatot: „Szegény Anyam Februárius 14dikén halt meg. Leveles Kufere Antonín testvéremnél van. Vannake közte Atyám levelei, nem e, vagy másoké? nemtudom. Antonín Berkeszen lakik G Vay Ábrahám Úrnál. A' Posta, Miskolcz, Tokaj, Nyíregyház, Berkesz. Kazinczy Gábornál Írások, azt tudom hogy vagynak, de nem tudom mik, mert üzenné nekem G Dessewffy Józsefné, hogy mit tett azokkal Gábor? abbúl szép Pénz jöhetne be mond. Magamat kegyeibe ajánlván, vagyok kegyednek tisztelő Szólgálója K Z” MTAKK, Tört.2r.166.

⁷ Busa Margit tett néhány kísérletet, de alapos feltáró munkát ő sem végzett (Busa 1997, 2002).

⁸ Bár Kazinczy Bálint egyik levele tanúsága szerint egy ideig fényképészetből élt („Kazinczy Ferencnek Chatolisált fia Bálint él – 's jelenleg kenyerét Photographiával keresi”), ez irányú tevékenysége felderítetlen. Levelét lásd: Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Balassa Gyarmat, 1860. jan. 2., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126. Szinnyei József megemlíti, hogy Kazinczy Emil előszeretettel fordított, s a híradás szerint a kéziratok a Szirmay család pazdicsi kastélyában voltak megtalálhatók a XIX. század végén (Szinnyei 1897, 1261).

⁹ Ilyen bizonyítvány valóban készült Gyulaháza község elöljárói részéről, akik a kiadvánnyal kívánták igazolni, hogy a községbeli lakos „Bogyó Károlyné született Becske Olga oly heyzetben [!] van hogy hat apró s neveletlen gyermekét tartani és neveltetni képtelen, melyről és ki adjuk ezen hiteles bizonylatot...” Az igazolás dátuma: 1872. febr. 14., MTAKK, RAL 1237/1872. Kazinczy dédunokája, Varga Szerén is segélyért folyamodott az Akadémiához. „Kazinczy Ferencnek Natália [!] leányától származó unokája Deák Lőrinczné született Varga Szerén [Thalie első férjétől származott unokája], a mellékelt folyamodásban a Kazinczy-alapítványból segítségért esedezik. A nevezett özvegy asszony, a mint a mellékelt bizonyítványokból kitűnik, 200 forintnyi évdíjt élvezett a Kazinczy-alapítványból. De mikor ezen alapot a mausoleum építési költségei kimerítették, az évdíj fizetése is megszűnt.” Az alapítvány nem rendelte el az utódok segítségét, mivel abból indult ki, hogy azok segélyre nem szorulnak. Mivel ez az eset az ellenkezőjét bizonyítja, ezért arról nyilatkoztak, hogy kivételesen el fognak térni a szabályzattól: 100 Ft előleg utalványozását kérik. MTAKK, RAL 518–9/1883. A hivatal tájékoztatlanságát mutatja, hogy Kazinczy Ferencnek nem született Natália lánya, a jegyző Thalie-ra gondolhatott, aki szintén több ízben folyamodott támoga-

nyát, a Magyar Tudományos Akadémia fukarságát (miszerint alig fizettek valamit Ferenc hagyatékáért) szokás említeni. Kölcsey Ferenc akadémiai emlékbeszéde kiváló példája ennek a gondolatnak.

„Epések lesznek talán szavaim; de keserű, kínos emlékezetek támadnak lelkemben. Mert gondolkodom a népről, mely Zrínyit, az író, el tudta feledni; mely Faludit, míg élt, nem ismeré, mely Révairól hallani nem akart; mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. Ő szép reményekre születve, sokat ígérő ifjúságot élve, hirtelen a sors által leve-retett; s midőn előtte minden pálya a literátorin kívül bezáródék, ez egyetlenegy pályán közönségünk elvoná kezét a magát neki áldozó elől; hogy tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, s arca izza-dását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kéziratain, s árva gyerme-kein inségét.” (Kölcsey 1975, 376.)

A nemzet hálátlanságának képzetét ebben a kontextusban egy vélt meggyőződés váltotta ki, miszerint a család anyagi válsága Kazinczy a magyar irodalom és nemzet fejlődése érdekében végzett áldozatos munkájának következménye. A vérkönnyeket hullató, gyermekei ínsége és agg kora miatt aggódó Kazinczyt az emlékbeszéd „véráldozatként” szenvedő „szent öregként” jeleníti meg, aki idős korában „a nép bűne-ért utolsó hörgései közt vonaglik” (uo.). Kölcsey gondolatainak bőse-gesen voltak öröksei a XIX. században, és később olyanok is követték e hagyományt, akik Kazinczy életkörülményeit és gyermekeit szemé-lyesen már nem ismerték. Eugénia pályájának vizsgálata – bár az társa-dalomtörténeti szempontból is hordozhat tanulságokat – a gyermekek életkörülményeire vonatkozó feltételezések igazolását vagy cáfolatát is szolgálhatja.

---

tásért. Kazinczy Thalie évi 400 Ft évjáradékot kapott a Kazinczy-alaptól a gyerekek neveltetésére, ezenkívül többször fordul Toldyhoz is. Lásd leveleit Toldyhoz 1860-ból és 1862-ből, MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

Születési körülmények

Kazinczy Eugénia Petronella Nicolaissa Barbarának hét testvére volt,¹⁰ és annak ellenére, hogy ő volt közülük a legidősebb, azt mégsem mondhatjuk, hogy a család elsőszülöttje lett volna. Kazinczy Ferenc és Török Sophie házasságából elsőként Iphigénie (az első) látta meg a napvilágot 1805-ben, de a kislány néhány hónap után meghalt. Eugénia tehát második lányként született a családba, apja mégsem bosszankodott neme miatt. Magánlevelei arról tanúskodnak, hogy az elhalt nővérhez való fizikai hasonlóság kárpótolta azért, s talán feledtette vele, hogy nem a kívánt nemhez tartozik a gyermek.

„[...] olyan a' gyermek mint a' gömböcz. Szája, szemöldöke 's szeme színe a' Phigieé [halott nővére beceneve – Cz. M.] 's lányka lévén az is, elképzelheted, millyen lesz örömöm, ha majd esztendő mulva a' gyermeket elhunyt nénje' maradványaival czifrázom-fel.”¹¹

Általános pszichológiai ismeretek alapján ezt a születési körülményt ideálisnak lehet nevezni egy XIX. századi leánycsecsemő számára. Kevésbé türelmes már az apa, amikor felesége újra várandós lesz. Eugénia természetes úton való táplálását egyéb mellett azért függesztik fel, nehogy „öccsében” kárt tegyen.¹² Csakhogy a várt gyermek sem fiúnak születik (Iphigénie, a második), hiába van már meg a neve is.¹³ A harmadik Kazinczy leány születésekor pedig már baráti segítség szükségeltetik az esemény feldolgozásához:¹⁴ Vályi Nagy Ferenc alkalmi

¹⁰ Iphigénie I. (1805–1806); Thalie Anna Sophronia Thalia Therezia (1809–1863); Marcus Aemilius Ferenc (1811–1890); Antonin Sophron Ferenc (1813–1879 v. 1885); Iphigénie II. (1817–1890); Bálint (1818–1883); Lajos (1820–1849) (Kazinczy 2009, 873).

¹¹ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1808. jan. 1. (Váczy 1894, 264.)

¹² „Eugeniemet Sophiem 14 holnapig 's 9 napig szoptatta. Változásokat, bágyadásokat érezvén, 13 Febr. Kázmérba ment, 's azalatt a' gyermeket elválasztánk, hogy vagy magát, vagy az öccsét el ne rontsa.” Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. febr. 27. (Váczy 1895, 249.)

¹³ „A' kis Eugeniet 14 holnap és 9 napig szoptatta a' feleségem. 13dik Febr. elválasztottuk mind azért mivel elég ideig szoptott, mind mivel az anyját nagyon elgyengítette, mind kívált azért, mert nagy okom van hinni, hogy Septemberben vagy Octoberben Emíl fiat fogok kereszteltethetni.” Kazinczy Ferenc Sárközy Istvánnak, Széphalom, 1809. márc. 8. (Váczy 1895, 281.)

¹⁴ Annál is inkább, mert itt az apa már panaszkodik: „[...] sajnálom hogy a' kis szép és kedves leány nem fiú. A' futkosó Eugenie mellé szerettem volna már egy nadragos ficzkót.” Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1809. október 23. (Váczy 1896, 32.)

költeménnyel vigasztalja a majdnem egészen boldog apát (*KÁNTÁTÉ Kazinczy Sofrónia Thalia Terézia születése napjára. October 15-kén 1809.*). A szerző az addig három gráciát nemzett¹⁵ barátját így biztatja:

„Nem egy halandó tsemete
Tartja fel nevünket:
A' sírba, múlván élete,
Takarja bé hírünket,
A' Mú'sák' szent Nemzete
Tész örökké bennünket.”¹⁶

Vályi Nagy Ferencnek az örökléttel kapcsolatban igaza volt. Kazinczy Ferenc a XIX. század során a közösségi emlékezet kitörölhetetlen részévé vált – és nem utódai révén. Az emlékét őrző nemzeti panteont Porkoláb Tibor definícióját átvéve „a halhatatlannak elismert (azaz a glorifikációs eljárás konszenzusigényének megfelelő) hősokeket megillető nemzeti hála kinyilvánításának reprezentatív helyeként” határozom meg (Porkoláb 2005, 5). Véleményem szerint az ide való bekerülésnek csupán egyik módja a megszentelődés. Akik ezen a módon lépnek be az emlékezet templomába, azok örökléttel nyernek, ezzel szemben a másik, félprofán, de szintén fontos belépő a főpapokat, papokat és templomi szolgálókat illeti meg. Ezek a személyek a glorifikációs eljárás áteső személy emlékezetét alkotják meg, majd később ápolják. A panteonban való jelenlétük mindig jelen idejű, nevüket a nemzeti emlékezet általában nem őrzi meg, csak a további őrpapok emlékeznek rájuk. Státuszukat a XIX. századi törekvések termelték ki, jobban mondva maga a panteonizációs eljárás¹⁷ hívta életre az azt végrehajtó személyek csoportját. A feladatra nem csupán az irodalomtörténet-írás hivatásossá váló mesterei, hanem a később nemzeti szentekké avatottak seregének családtagjai és ismerősei is pályázhattak. Így történt ez Kazinczy Ferenc esetében is, akinek egyrésztől unokaöccse (unokatestvérének fia,

¹⁵ Az apa személyét Zeusszal párhuzamba állító tréfát első fia születése után Kazinczy bőszen híreszteli baráti körökben: „E' szerént azzal a' poetai gondolattal vigasztalhatom magamat, hogy illő vala Ámor [ti. első fiúgyermeke – Cz. M.] előtt a' három Gráziának készíteni-el az útát.” (Váczy 1898, 586.)

¹⁶ Vályi Nagy Ferenc Kazinczy Ferencnek, k. n. (Harsányi 1927, 462.)

¹⁷ Amely „műszó nem csupán a Panthéonba (vagy valamely más, a nemzeti panteon státusára emelt objektumba, nekropoliszba stb.) történő bebocsátás procedúráját jelölheti, hanem általában a panteonképző nyelvi és nem nyelvi szertartások rendszerét, azaz a ceremonális kommunikációnak azt a változatát, amely feladatát elsősorban a nemzet kollektív emlékezetét reprezentáló (imaginárius) dicscsarnok felépítésében és működtetésében látja.” (Porkoláb 2005, 5.)

Kazinczy Gábor) fáradozott művei kiadásán és hagyatéka rendezésén, másrészt unokája (Becske Bálint) vált a tiszteletére épített mauzóleum gondnokává. A virtuális panteon építésében és gondozásában kizárólag kiválasztott személyek segédkezhettek, amit több tényező biztosíthatott, és ezek közül csak az egyik az alkotói teljesítmény vagy a megszentelődésre kiválasztott személlyel való egykori szoros kapcsolat.

Kazinczy Ferenc már első gyermeke születésekor tisztában lehetett azzal, hogy a legnagyobb örökség, amelyet rájuk hagyhat, egy biztonságot nyújtó szociális hálóba való beilleszkedés lehetősége. A feltételek megteremtésén egész házasesetében dolgozik. Ráadásul az 1820-as években már azt is világosan látja, hogy elhunytja után a család tartthatatlan anyagi helyzetbe fog kerülni. Orbán László legújabb kutatásai során Kazinczynak az 1820-as években keletkezett olyan gazdasági természetű leveleit és iratait fedezte fel, amelyek egyértelműsítik: Széphalom ura nemcsak a gazdasági restriktó, a napóleoni háborúk kedvezőtlen utóhatása, a kétszeres devalváció, az irodalmi tevékenység költségessége, valamint a levelezéssel járó extra kiadások folytán veszítette el anyagi biztonságát, hanem olyan előnytelen kölcsönügyletek következtében, amelyeknek kamatait élete végéig fizette.¹⁸ Minden eszközt megragadott tehát annak érdekében, hogy pénz bevonása nélkül is esélyt nyújtson a család számára a továbbléésre. Ezért eladásra és kiadásra készítette elő a hagyatékot – özvegye a haláleset után rövidesen fel is ajánlja eladásra az Akadémiának¹⁹ –, másrészt a gyermekek számára a születéssel megszerzett név mellé biztosította a szükséges és lehetséges neveltetést és társadalmi kapcsolatokat. A következőkben gondolat kísérlet szintjén azokat a panteonba való profán belépést biztosító tényezőket fogom megvizsgálni, amelyek képessé tették volna Kazinczy Eugéniát, hogy apja emlékének őrapjává váljon (amennyiben egy olyan világba születik, ahol nők is lehetnek papok).

Képzés és kapcsolati tőke

A kor középnemesi szokásai szerint a lányok a Kazinczy családban is otthon nevelkedtek. Apjuknak határozott elképzelése volt képzésükről. Úgy tervezte, lányai „tudós asszonyok nem lesznek, ha én nevelendem;

---

¹⁸ A levelezés anyagai (Az úgynevezett Bodzay-dosszié és Behmer-dosszié levelei) a levelezés összkiadásának újabb pótkötetében fognak megjelenni. Köszönet Orbán Lászlónak, hogy láthattam a megjegyzetelt leveleket.

¹⁹ Levelét lásd MTAKK, RAL 65/1831.

mert ezeket gyűlölöm: de a' Szépet és Jót érzeni, 's a' hazát és nemzetet szeretni fogják, 's alkalmasok lesznek valaha férjeiket buzdítani, hogy azok a' Virgil szavaira fakadozzanak."²⁰ Ezek a célkitűzések nem állnak távol a kor asszonyeszményétől: a női lét célja ekkoriban az, hogy a család és a férj életét úgy igazgassák, hogy azok a nemzet javát tudják előtérbe helyezni. Érhető, hogy nem sokban különböznek ettől az eszménytől barátjának, Dessewffy Józsefnek a nézetei sem.²¹

Azt, hogy a gyerekek felkészítését apjuk hogyan képzei el, szintén megtudhatjuk leveleiből: „Hét esztendő múlva így fog majd Eugeniem körültem excerptálni, 's extractusokat csinálni, 's a' melly könyvet olvasott, fenn szóval elmondani.”²² A tanulás tehát az olvasásra épült, de ez nem csak az információszerzést, a tárgyi tudás fejlesztését szolgálta, hanem gyakorlati képességfejlesztésben is szerepet játszott. A cél az olvasott szöveg feladatok általi feldolgozása, ezáltal a memória, a retorikai és a szövegalkotási képességek fejlesztése. Az alig négyéves Eugénia „már versecskéket 's betűket tanul”,²³ négy év és két hónapos korában pedig apja megkezdte a szisztematikus írásoktatást.²⁴ Március végére (nem egészen egy hónap múlva) a kislány már minden betűt felismer, leír és szabad kézzel rajzol.²⁵ Mivel a gyerekek otthoni képzése nem nemspecifikus a Kazinczy családban, ezért a fiúkhhoz hasonlóan Eugénia is nagyon erős olvasásértési, szövegalkotási és retorikai képzést kapott. Erre nagyon szüksége is volt a későbbi időszakban. „Fiam még nincs.” – írja 1809-ben Kazinczy Ferenc – „Oct. 27d. rekesztettem bé 50dik esztendőmet. Ha fiam lesz is, azt többé fel nem nevelhetem.”²⁶ Ez a jóslat be is teljesül, mivel a legnagyobb fiú csak 20 éves apja halálakor, Zseni pedig 24. Ebben a korban a négy év különbség még sokat számít,

²⁰ Kazinczy Ferenc Horvát Istvánnak, Széphalom, 1810. márc. 12. (Váczy 1896, 307.) Más szóval: „Tudós Asszonyt belőle soha nem formálok. De arra reá vezetem, hogy mind azt a' mi szép, érezze.” Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. júl. 27. (Váczy 1898, 33.)

²¹ Dessewffy házassága előtt írott, felesége iránti elvárásairól szóló versét Vaderna Gábor közölte, melynek első négy sora: „Hazáját férjénél még jobban szeresse, / A' mit mondok, írok, aztat érezhesse, / A jó ebéd előtt jól gazdaszszonykodjon, / Engedje, hogy ura írjon, 's gondolkodjon;” (Vaderna 2009, 126).

²² Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1810. júl. 27. (Váczy 1898, 33.)

²³ Kazinczy Ferenc Vida Lászlónak, Széphalom, 1812. jan. 12. (Váczy 1899, 223.)

²⁴ Az olvasásoktatást írási feladatokra építi: „íratás által tanítám-meg az ábécére, 's már minden betűt ismér 's fest, sok betűt tulajdon kezével olmozás nélkül, 's ma ólom után egy madarat, tulipánt és rózsát is.” Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1812. febr. 27. (Váczy 1899, 307.)

²⁵ Kazinczy Ferenc B. Vay Miklósnénak, Széphalom, 1812. márc. 17. (Váczy 1899, 342.)

²⁶ Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1809. nov. 13. (Váczy 1896, 72–73.)

de Eugénia nem maradt hátrányban a fiúkhoz képest az oktatás tekintetében, még azzal együtt sem, hogy ők a pataki kollégiumba jártak (Lajos az újhelyi piaristáknál tanult).

Zsenit egészen apró korától fogva taníttatta apja,²⁷ és ezt a megkülönböztetett figyelmet nem minden testvér kapta meg. A jelek szerint a tízes években még nem is élt olyan rossz anyagi körülmények között a Kazinczy család. Legalábbis a legnagyobb lány képzésére szívesen áldoztak: volt zongora-,²⁸ tánctanára,²⁹ francia társalkodónője. Az órákon szép sikereket ért el, rövid idő alatt tánctanára *lieblingje* lett,³⁰ zongorában pedig hét hónap alatt jelentős fejlődést ért el,³¹ s egyszer egy vadidegen hangszerkészítő „kicsi mesterének” kiáltotta ki.³² A megszerzett tudás a társadalmi megjelenés nyilvános fórumain való fellépést tette lehetővé: bár csak egy hónapig járt tánctanárhoz, Zseni Szemere Pál esküvőjén már táncolt.³³ Ennek jelentőségével Kazinczy is tisztában volt, tudta, hogy lánya „szerencsáját” szolgálhatják a fiatalon elsajátított ismeretek.³⁴ Ezért egy megfelelő kiejtéssel beszélő és jó renoméjú franciakisasszonyt kezdett keresni 1814 végén, akinek az eredeti elképzelések szerint a francia mellett olasz nyelvet és zenét is tanítania kellene Eugéniának és húgának, Thalie-nak.³⁵ A körültekintő személyválasztást és a korabeli nevelői kínálatot is mutatja, hogy megfelelő nevelőt csak 1815 márciusában találtak,³⁶ és akkor is csak Bécsben. Útjuk nem

---

²⁷ „Nékem gyönyörűség a’ lányomat leczkézni, ’s nincs olly kedves munkám, mellyet ezért örömmel abba ne hagyjak.” Kazinczy Ferenc Fazekas Istvánnak, hely és év nélkül [1812. febr. vége körül] (Váczy 1899, 309.) Később földrajzot tanít neki apja: Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. dec. 15. (Váczy 1905, 397.) És az oktatás később is folytatódik: „Mihelytt rá érek, előveszem, ’s az Arithmetiát és Geographiát mennyibe nem felejtette-el, megvizsgálom. Azután a’ Poetákat fogom vele olvasni, kivonásokat dolgoztatok vele ’s a’ Históriában leszek mestere.” Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1821. jún. 15. (Váczy 1907, 467.)

²⁸ Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, k. n. (Váczy 1904, 468.)

²⁹ A tánctanár Újhelyben tartott órákat. Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. jan. 13. (Váczy 1901, 186.)

³⁰ A vizsgán kétszer „Bravo Zsenit” kiáltott. (Váczy uo.)

³¹ Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. aug. 19. (Váczy 1905, 286.)

³² „Meine kleine Meisterin!” Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, h. n., 1819. jan. 29. (Váczy 1906, 290.)

³³ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1814. máj. 20. (Váczy 1901, 380.)

³⁴ „[...] Kötelességünk tehát nekünk is lelkének, és testének mind azt a’ culturát megadni, a’ mellyet mi is itt adhatunk, és a’ melly néki, vagy másképpen szerencsáját fogja tehetni.” Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. jan. 13. (Váczy 1901, 186.)

³⁵ Kazinczy Ferenc Helmecky Mihálynak, Széphalom, 1814. nov. 13. (Váczy 1902, 177.)

³⁶ Kazinczy Ferenc Ajtay Sámuelnek, Széphalom, 1815. márc. 4. (Váczy 1903, 4.)

kis költséget emésztett fel (3500 forintba került).³⁷ Ez az adat, valamint a franciakisasszony és az ugyanakkor beszerzett zongora is azt mutatja, hogy a tízes évek közepén még nem szűkölködött a Kazinczy család.

Később anyja tanította franciára, apja németre és földrajzra,³⁸ de tanulmányai akkor teljeseztek ki, amikor a Dessewffy családdal került szorosabb kapcsolatba. Ebből az időszakból nem maradtak fenn Eugéniától levelek, de Emil öccse Iphigenie-hez írott levelei arról tanúskodnak, hogy a jó társaságban való tartózkodás előnyeivel a gyerekek is tisztában voltak. Amikor Iphigenie feltételezhetően arról panaszkodott Emilnek, hogy rosszul érzi magát vendéglátójánál, testvére felhívja figyelmét az ottlét előnyeire: „...Szebenben sok uraságok lehetnek, sok jó házakhoz járhatz 's barátnéid is akadtak, kik társaságokban, az kedvetlen órák is meg édesülnek.”³⁹ A levél többek között arról szól, hogy Iphigenie hálás lehet, hogy Väichterné (Knichterné) Gödry Teréz erdélyi grófnénál lett elhelyezve,⁴⁰ mert ott olyan nevelést kap, amelyben otthon nem lehetne része. Vagyis a társadalmi kapcsolatok előnyeit még a gyerekek is átlátták.

Amikor Eugéniát hangszerével együtt további zongora-, tánc- és énekleckezés céljából Kassára küldték, a sors úgy hozta, hogy a Dessewffy család titkárán keresztül a nagynevű házhoz is elkerült.⁴¹ A csütörtököket és vasárnapokat a vele egykorú Dessewffy Virginiával töltötte, vele hasonló nevelésben és elbánásban részesült, még ha a megszólításmódban és viselkedésben tartania is kellett magát és Virginiát nem tegezhetette.⁴² A társadalmi egyenlőtlenségek ellenére gróf Dessewffy József leveleiből kirajzolódik, hogy a két lány igaz barátságot kötött egymással.⁴³ Dessewffyyékkal való viszonyát jól jellemzi, hogy miután

³⁷ Az illető neve Loyan. Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1815. jún. 2–3. (Váczy 1902, 558.)

³⁸ Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. dec. 15. (Váczy 1905, 397.)

³⁹ Kazinczy Emil Iphigéniának, Müglitz [?], é. n., febr. 9., MTAKK, Ms 5445/15.

⁴⁰ Hozzá írt levele: MTAKK, 5445/106–108.

⁴¹ A család pedagógiai elveiről lásd: Vaderna 2009.

⁴² „Jól értette e Zsenie a' szót, nem tudom, de azt is mondják, hogy Comtesse Virginie azt várta, hogy Zsenie öt per te fogja szóllítani, az az, tézni, – németül dutzen, francziául tutoyer. Ha azt a' Mélt. Grófné fogja parancsolni Zseninek, Zseni és én azt gráztiaul vesszük: de parancsolat nélkül én meg nem engedem.” Kazinczy Ferenc Dúlházy Mihálynak, Széphalom, 1820. okt. 23. (Váczy 1907, 264.)

⁴³ „Mikor egygyütt van Virginiával, mind a' ketten boldogok. Bár én is gyakrabban lehetnék veled.” Gróf Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, Kassa, 1821. jan. 6. (Váczy 1907, 336.) A kapcsolat később is megmaradt, még az 1840-es években is érintkeztek egymással. Erre lehet következtetni ebből a levélből is: MTAKK, M.Ir.Lev.4r.109., Kazinczy Eugénia Toldy Ferenchez, helyben, 1843. ápr. 10.

Zseni elhagyta Kassát, a gróf arra kérte Kazinczyt, hogy egy-egy egész évszakra küldje el hozzájuk lányát.⁴⁴ Ennek Ferenc örült, mert egy ideje anyagi gondokra panaszkodott.⁴⁵

Az igaz barát szerzésén túl a Dessewffy családdal való szoros kapcsolat óriási lehetőség is volt Eugénia számára. Apja így foglalta össze a családnál szerzett előnyöket Dessewffy barátjának:

„Ha Zseniben van valami kedveltető, azt ő mind Néked, Ó Nagyságának a' Méltós. Grófnénak, 's Comtesse Virginiének köszöni 's fogja köszönni öreg napjaiban is. Neki épen arra volt legnagyobb szüksége, a' mit házadnál tanult. Nálunk, kiket a' falusi paraszt (rusticus) élet nagy részben paraszttokká teve, még módunkban és egy részint gondolkozásunkban is, azt soha sem tanulta volna meg.”⁴⁶

A levél köszönősorait nyilván nem csak a hála ihlette. Nem véletlen, hogy ekkoriban nemes családoknál helyezték el a lányokat időről időre. A nevelés és a jó társaság mellett így megvolt az esélye annak is, hogy előnyös házasságot kössenek. Az erdélyi útról – ahová a gyerekek közül egyedül Eugénia kísérhette el apját – ajándékokkal megrakodva tértek haza. Eugénia itt tárgyiakban is megtapasztalhatta, hogy módos emberek ismeretségében lenni kedvező körülmény.⁴⁷

Zseni szívesen tanult és gyorsan, de közösségi sikerei nem csak jó képességeiben és előnyös küllemében gyökereztek.⁴⁸ Érzékeny gyermek hírében állt,⁴⁹ aki különös szépségű⁵⁰ és magával ragadó lelkületű

⁴⁴ Gróf Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, Kassa, 1822. jan. 31. (Váczy 1908, 26.)

⁴⁵ Kazinczy Ferenc Dúlházy Mihálynak, Széphalom, 1823. jan. 30. (Váczy 1908, 247–248.)

⁴⁶ Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1821. jún. 7. (Váczy 1907, 457.)

⁴⁷ „Zseni jól megajándékozva jött-el. Gyulainé egy pár gyemánttal körül foglalt smaragd fülbe valót 's 140 forinton akkor vett veres korallt, Wesselényiné egy arany colliét, Gyulai Lotti négy ruhát 's holmi aprólékot 's sok könyvet ada neki. [...] Dellvó pedig ötszáz forintot ada Zseninek.” Kazinczy Ferenc Kazinczy Péternek, Széphalom, 1816. okt. 17. (Berlász et al. 1960, 250–251.)

⁴⁸ Busa Margit közölte Eugénia olajfestményét, amely feltételezhetően az 1840-es, 1850-es években keletkezett. Eugénia gesztenyeszín, középen elválasztott haját fátyol fedi. Kecses tartása és feltűnően szép ívű arca mutatja, hogy nem csak az atyai szív látta őt szépnek (Busa, 2002).

⁴⁹ „[E]gykor a' kis Genie érzékeny lelkéről beszélgeténk; 's a' Grófné próbául egy szomorú dalt kezdé dalolni, 's a' lángézésű kedves kis leány azonnal sírásra fakadt: emlékezik e erre Édes Uram Bátyám? Én ezt most is édesdeden említem.” Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1811. máj. 7. (Váczy 1898, 526.)

⁵⁰ „Az atya a' maga gyermekeit mindig szépnek leli, 's hogy magamnak szép mind Dencsi [Eugénia egyik beceneve] mind Thalie, azon nem akadok fel. De valóban magam

teremtés. Egy francia nevelőnő Colibrinek nevezte el,⁵¹ apja a német „Gemüth”⁵² szót használta Zseni legfőbb jellemzésére, amit itt leginkább melegszívűnek fordíthatnánk. Már fiatalon fogékony volt a művészetekre, felismerte a festményeket és szobrokat,⁵³ a bécsi színházban elragadtatott figyelmével csodálókat szerzett magának.⁵⁴ Ezek a jellemvonások akkor is fellelhetők a forrásokban, ha a dicsekvő apa szavait kritikusan értelmezzük.⁵⁵

Zseni érzékenységeinek fejlődéséhez hozzájárult, hogy a családban az irodalom és képzőművészetek szerepe jelentős volt a mindennapi élet során. Nem okozhat meglepetést, hogy Kazinczy házában lánya fejből mond Gessner-idilleket Emil öccsének⁵⁶ és hogy a nyelvoktatást is memoriterek formájában kezdték meg: Zseni egy francia komédia szerepét tanulta,⁵⁷ később ugyanazt a szerepet magyarul kellett felmondania.⁵⁸ Egy-egy jól sikerült nyilvános megjelenés után – lakodalmon négykezeset játszottak és népszerű táncosnak számított⁵⁹ – apja sorai közül kitűnt gondolkodása: a nyilvános siker a későbbi boldogulás tétje a lányok életében. „Csak 7 esztendő mulva legyen illy applaususa [itt:

---

is csudálom, midőn látom, hogy a' vidék a' kis Dencsit tartja a' legszebb gyermeknek, és hogy annak ott kiáltatott-ki, a' hol Sophiem és én jelen nem vagyunk.” Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1811. jún. 9. (Váczy 1898, 568.) Máshol: „Nekem nem csak ép, hanem igen szép képű gyermekek is jutnak. Eugeniem felől azt tartja a' vidék, hogy messze földön nem találni hozzá hasonlíthatót. Thalie húsosabb, 's hasonlóul igen szép arcú gyermek.” Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1811. jún. 19. (Váczy 1898, 579.) „[A] kis Dencsi (ez a' diminutivuma az Eugeniának) ugyan valóságos Chárisz.” Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1812. jan. 5. (Váczy 1899, 207.)

⁵¹ Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. aug. 19. (Váczy 1905, 286.)

⁵² Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1819. dec. 26. (Váczy 1906, 548.)

⁵³ A bécsi Belvedere-ben felismeri Rubens festményét és Mária Krisztina (Albert főherceg felesége) síremlékén a nőalakot. Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. júl. 13. (Váczy 1903, 32.)

⁵⁴ A csodálatot persze Zseni nyelvhasználata is kiváltotta (ekkor kizárólag magyarul tudott, azaz nem beszélt németül). Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak, Széphalom, 1815. aug. 7. (Váczy 1093, 60–61.)

⁵⁵ Aki csak olyan esetekben dicséri a gyermeket, amikor az nem illetlenség. A Dessewffy családnak írott leveleiben például épp ellenkezőleg: Zseni egyszerűségét hangsúlyozza.

⁵⁶ Kazinczy Ferenc Helmecey Mihálynak, Széphalom, 1816. máj. 16. (Váczy 1904, 199.)

⁵⁷ Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1815. jan. 20. (Váczy 1902, 342.)

⁵⁸ Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. márc. 30. (Váczy 1902, 470.)

⁵⁹ Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. máj. 21. (Váczy 1906, 42.)

sikere – Cz. M.] jól lesz.”⁶⁰ Más kérdés, hogy Eugénia valószínűleg a Kraynikéknál, apja testvérénél töltött rokoni látogatások alkalmával ismerkedett meg szorosabban unokatestvérével, Kraynik Józseffel, aki később férje lett. Ám a fiatalkori leckék, ha nem is a férjszerzésben, mégsem lettek kárára.

A képzés mellett az ismeretség a másik legerősebb útlevél a boldoguláshoz. Bármennyire is távol és sok tekintetben elszigetelten éltek a széphalmiak, mégis fontos tudatosítani, hogy az írói és baráti látogatások miatt Eugéniának volt alkalmja több neves személlyel is megismerkedni. Együtt játszott az ifjabb Wesselényi Miklóssal,⁶¹ találkozott Szemere Pállal, Döbrentei Gáborral, Majláth Jánossal, valamint a bécsi és erdélyi utak során számos neves, már akkor is magas rangú vagy idővel tekintélyes rangot szerző személlyel ismerkedett meg. A találkozások nem pusztán a kapcsolati háló építéseként értékelhetők, hanem egyben a társas viselkedés magasiskolája, a „szebb társaságok’ tónusának eltanulása”⁶² is lehetett a gyermek számára. Eszerint feltételezhetjük: Zseni fiatal lánnyá cseperedve otthonosan mozgott a műveltebb körökben, és nem riadt vissza a szociális érintkezés változatos formáitól. Ennek a feltételezett szociális rutinnak az alapjai egészen ifjú korában gyökereznek.

Apja röviddel a gyermek születése után leveleiben az általa tisztelt személyek oltalmába ajánlotta Eugéniát.⁶³ A gyermekek levelezésbe való bekapcsolása különben szokásnak számított, de a következő években nemcsak a gyerekekről folyó levélbeli anekdotázás⁶⁴ jellemző, hanem a kislány valós vagy kitalált üzeneteinek megírására is gyakran akad példa (pedig egy néhány éves gyermek nyilván nem üzen apja levelezőtársának). Ezt a beavatást a levélírásba való tevőleges bevonás

---

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Kazinczy Ferenc Sipos Pálnak, Széphalom, 1814. nov. 9. (Váczy 1902, 161.)

⁶² Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1821. febr. 4. (Váczy 1907, 394.)

⁶³ „Végy részt atyai örömmiben, édes barátom, és fogadd kegyességeidbe Te is Génieimet. Tudod, hogy a’ Phigie’ születésekor is az vala első dolgom, hogy ötet a’ jókhoz csatlhassam. Az most is az igyekezetem; azért választottam Vay Miklóst keresztatyjává, ’s ő beszélni fogja egykor, hogy Vay akkor jára így, mikor ő leve.” Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. dec. 8. (Váczy 1894, 237.) „Légyen az Nagyságod is, ’s engedje azt a’ szerencsét a’ gyermeknek, hogy magát Nagysádnál idegennek ne nézhesse. Kevés azoknak számok, a’ kikhez a’ gyermeket kötni akarjam.” Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1807. dec. 11. (Váczy 1894, 241.)

⁶⁴ A Berzsényi Dániel képmása körüli nagy vihart kavart jelenet főszereplője is Eugénia (Kazinczy kövérnek nevezte Berzsényit, aki ezért megsértődött): Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Ér-Semlyén, 1810. szept. 24. (Váczy 1898, 94–95.)

koronázta meg. Kazinczy Ferenc régi szerelmével, Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsánnával s az ő lányával való levelezésbe egészen aktívan vonta be Eugéniát. A kislánnyal gyakran közösen írták az üzeneteket, és egyetlen papíron küldték el azokat. Apja kijavította leveleit, kiegészítette sorait, s ezekkel a megjegyzéseivel nemcsak a gyermek jó képességeit hangsúlyozta, hanem a levelezők közötti viszonyt is rendezgette.

„E’ szűk helyre sok szó
nem fér, Lolott, sze-
ress, csak erre kér:
fogadott testvéred:
Kazinczy Eugénie.
ezen utolsó sort vezető kar és ólom nélkül hatodfél eszt. korában.”⁶⁵

A versike Gyulay Lotti emlékkönyvében olvasható. A negyedik sor („fogadott testvéred”) az aláírás alatti megjegyzéshez hasonlóan Kazinczy Ferenc írása. A családfő kapcsolati hálójába illesztette lányát, a név, a személy jelölője viszonyrendszerbe került: Eugénia Gyulay Lottival egyenrangú személlyé, testvérré, családtaggá avatódott. Ez az eljárás figyelhető meg a keresztszülők választásában, az utak során, a levelekben. És bár a Gyulayakkal való levelezésnek más értelmezési kerete is adódik,⁶⁶ azért már itt is dereng, hogy az elejtett megjegyzések, a dicsekvés egy tudatos törekvés részét képezték, amelyre a már felnőtt lány figyelmét fel is hívta.

„Édes Zsenim, atyádnak, kit a’ sors olly kegyetlenül verdes már 24 eszt. olta [...] kedves az a’ gondolat, hogy gyermekei idővel ott is találhatnak pártfogót és barátot, a’ hol azt nem remélték. Én nektek egyebet bajnál nem hagyhatok: legalább egy kis nevet hagyok. Mert úgy hiszem, hogy az a’ hűség, a’ mellyel hazánk nyelvét ötven esztendőnk olta szolgálom, halálom után fog valaminek vétetni.”⁶⁷

⁶⁵ Kazinczy Eugénia emléksorai Gyulay Karolinához, MTAKK, Napló kis 8r 7.

⁶⁶ Erről lásd: Szabó 2010.

⁶⁷ Kazinczy Ferenc Kraynik Imréné Kazinczy Eugéniának, h. n. 1824. febr. 9. (Harsányi 1927, 380.)

Az örökség kontója

Zseni későbbi pályája és apja elejtett megjegyzései arra mutatnak, hogy szülei Eugéniát nemcsak a jó parti reményében nevelték, hanem egy ettől nagyon különböző szerepre is felkészítették őt: „Ez a' gyermek, [...] sok örömeget ígér. A' természet tette jóvá. Ha szülőji kidülnének, ő testvéreit úgy fogja nevelhetni mint Splényi Manczi a' magáéit.”⁶⁸ Splényi Mancinak⁶⁹ 16 testvére volt, és apjuk 1818-as halála után feltehetőleg ő viselte gondjukat. A családi elvárás tehát Eugénia fátumát a pártfogó, az anyaként gondoskodó testvér szerepkörében jelölte ki. Ehhez olyan készségek is szükségeltetnek, amelyeket általában nem tanulnak meg otthon a lányok. Az apa és lánya közti levelek viszont azt mutatják, hogy Eugéniát már fiatalon beavatták nemcsak a család ügyeibe, az irodalmi élet témáiba, hanem bevonták a gazdasági teendőikbe is.⁷⁰ Több levél is bizonyítékul szolgál emellett, hogy Eugénia segített apjának a pénzügyek intézésében. Ennek a látszólag jelentéktelen információnak csak egy későbbi életszakasz ismeretében lehet megítélni a fontosságát. Egyelőre annyi világos, hogy mikor a 60. életévébe lépő Kazinczyt újra megrohanta a gyerekeiért való aggodalom,⁷¹ már látszott, hogy kései apává válása és Eugénia legidősebb testvér volta (valamint a fiútestvér jóval későbbi érkezése) megpecsételte a legnagyobb lány sorsát, és felülírta a nőekkel szembeni hagyományos korkívánalmat. Eugénia szerepkörének bemutatásához először a testvérek elárulásuk utáni helyzetét kell átfutni.

A Kazinczy család Ferenc halála utáni éveiről kevés információ maradt fenn. A fellelhető forrásokat Gergye László és Kováts Dániel feldolgozta, ezért ezzel az időszakkal nem foglalkozom.⁷² Csupán annyit szükséges itt megállapítani, hogy a hagyaték értékesítése a megözvegyült Török

⁶⁸ Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1818. jún. 15. (Váczy 1906, 81.)

⁶⁹ Splényi Manczi (Magdolna), bárónő: báró Splényi Gábor (1734–1818) Szabolcs vármegyei főispán (1791–1817) lánya (Kazinczy 2009, 1066).

⁷⁰ Kazinczy Ferenc Kazinczy Eugéniának, k. n. [1831]. (Váczy 1911, 640–641.)

⁷¹ „Én ma lépek be hatvanadik esztendőmbe. – Rettenetes nap nekem, mert olly közel látom magamat a' véghez, a' melly messze, 's kivált gyermekeimre, a' testiekre, 's a' lelkiekre, egy más véghez vagyok. Barátom, élek e még tíz esztendőt? reménylhetnék e még tizenötöt? Szabad volna e még óhajthatnom húzat? Kellene ennyi két rendbeli gyermekeimnek. Zseni még nincs 11 esztendő, Emíl nem régen lépe a' 8dikba, 's ők a' legidősebbek a' két nemben: mi lesz Bálintomból!” Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. okt. 27. (Váczy 1906, 207.)

⁷² Gergye 1993, 7–23; Kováts 2009, 105–108.

Sophie és az új segítő, Kazinczy József kezén is bukdácsolt. A könyvtár (és vele együtt feltételezhetően a hagyaték egy része) Kazinczy Gáborhoz került az 1830-as években,⁷³ az Akadémia megkezdte a művek kiadását, de pénzmozgásról alig vannak információk.⁷⁴ A gyerekek közti levelezés több évtized eseményeibe is betekintést enged, de ezek többsége az 1850-es évektől datálódik, vagyis az első tíz évről alig lehet tudni valamit. Kazinczy Bálintnak fennmaradt ugyan egy a Tudós Társasághoz írt levele 1846-ból, amelyben apja kéziratait kérte vissza, de ez csak tájékoztatásán mutatja, tudniillik a hagyaték ekkor már Kazinczy Gábornál volt. Ezzel Bálint vélhetőleg nem lehetett teljesen tisztában, mert 1857-ben Toldy Ferencről kérte el apja naplóját, amelyet szeretett volna kiadni.⁷⁵ Toldy, miután válaszul közölte, hogy apja hagyatékát évek óta Kazinczy Gábor birtokolja, lekezelően tárgyalt Bálinttal. Bálint többi, Toldynak írt leveléből kiderül, hogy a válasz hangnemét nemcsak gyenge íráskészsége és nyers stílusa váltotta ki. Toldy egyik alkalommal (1859-ben) ezt írta Bálint családjáról: „Ha Bálintné testvérem volna, sem gyötörhetne inkább e hír. El kell fordúlnia lelkemnek e képtől, mert képtelenné tesz mindenre.”⁷⁶ A rejtélyes megnyilatkozás (az tudniillik az később sem derül ki, milyen hírről volt szó) nem az egyetlen információ arról, hogy Bálint élettörténetében nem kevés furcsa tényező adódott, amelytől nemcsak Toldy, hanem az utókor is elfordította a tekintetét.

Már fiatalabb korában is negatívan ítélték meg jellemét és adottságait. Zseni többször írta, hogy Bálint nem jó képességű (a vizsgán csak apja emlékére való tekintettel engedték át: „Az Isten áldja meg érette [Bay Györgyöt], hiszen szegény fiu elegett törte a' fejét, de nehéz fejű volt mindég [...]).”⁷⁷ Költekező természetű lévén, nővére nem javasolta, hogy a fővárosba menjen, mert ha vidéken adósságokat halmozott össze,

⁷³ „Kedvezőbb körülményeim megengedék, hogy 1834-ben az idvezült könyvtárát magamévá tehessem [...]” Kazinczy Gábor levele Bajza Józsefnek, Egyetemi Könyvtár, H 94|b|1. Hivatkozik rá: Kenyeres 1971, 273.

⁷⁴ Egyszer Kazinczy József (1835) és egyszer Eugénia (1837) vett fel összegeket a Magyar Tudós Társaság pénztárából. MTAKK, RAL 170/1835 és RAL 205/1837. A Török család atyai örökségéből Török Sophie 1836-ban 9500 forint részesedést kapott (hivatkozik rá: Kováts 2009, 106).

⁷⁵ Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Esztergom, 1857. júl. 30., MTAKK, M.Ir. Lev.4r.118.

⁷⁶ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1859. febr. 15., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁷⁷ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. szept. 24., MTAKK, Ms 5445/32–39.

ott biztosan elverné teljes vagyonát.⁷⁸ A huszonéves Bálint a negyvenes években Zseninél „henyélt”, szerinte másra, mint gazdálkodásra, nem alkalmas.⁷⁹ Bálint gondjai 1860-ban eszkalálódtak, amikor először bejelentkezett Toldynál tervével: nemzeti tájak fotózásából szeretett volna összeállítani egy kiadványt az Akadémia számára. Ebben a levelében írta Toldynak, hogy Antonin öccse „moraliter eltemette”, hogy gyermekeit nem láthatja – de nem derült ki, miért.⁸⁰ Következő levelét viszont már Verőcéről datálta, és ebből már az is felsejlett, hogy felhalmozott adósságai miatt kellett elmenekülnie a hitelezők elől: családjával ezért nem találkozhatott.⁸¹ Bálintnak erre a brutálisan nyers levelére⁸² Toldy nem is válaszolt. Későbbi levelei pedig azt mutatják, hogy Antonin testvére igyekezett őt eltávolítani Széphalomról. Bálint szemmel láthatólag próbálta jobb színben feltüntetni magát, tetteit igyekezett indokolni, és magyarázkodott, hogy az akkoriban még mindig társadalmilag elutasított vallásváltásra is a kényszer vitte rá: a primás azt ígérte, hogy ha katolizál, tehermentesítik földjeit.⁸³ Helyzete addig romlott, míg 1860 áprilisában egyik hitelezője az adósok börtönébe akarta záratni – Bálint azon gondolkodott, inkább leüli a büntetést.⁸⁴ Ezeknek a körülményeknek a hatására jutott tehát arra a döntésre, hogy minden vagyonát, beleértve Széphalmot is, felesége nevére íratja – azt gondolta, így azokat nem lehet tőle behajtani adósság fejében. Ez év (1860) augusztusáig több ízben fordult még Toldyhoz, akitől főleg Antonin testvérétől való oltalmat remélt. Kazinczy Antonin be akarta perelni Bálintot, feleségé-

⁷⁸ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, é. n., jún. 10., MTAKK, Ms 5445/32–39.

⁷⁹ „Szegény fiatal fiu, bizony jó is volna neki egy gazdag házasság hogy bajoskona a’ falusi gazdaságal, mert másra nem való.” Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. nov. 5., MTAKK, Ms 5445/32–39.

⁸⁰ Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Balassa Gyarmat, 1860. jan. 2., MTAKK, M.Ir. Lev.4r.126.

⁸¹ Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Verőce, 1860. febr. 2., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁸² Elég csak egy példát mutatnom arra, hogy Bálint nem követte a levélírási normát a témaválasztásban sem, a stílusban sem. „Még egy pár szót a *többi zsidó fizetetlen marad – de ez nem baj ezek miá ha elzáratás történné is nem hozna piszkot* – ne örüljön néki – ez nem fog meg történni – ez volt oka hogy tsaládomhoz vissza nem mentem – kifizetek mindent kamatostol – hogy nőm beteg – ’s nem ír – a Brockhaus-Lexiconját nem kell felütni magyarázat végett – s ha tsak ugyan történt volna is változása nem tsudálnám – mert hogy néki is van mit hordozni – Igéri ön, hogy ha jövőre meg fogom a társaságokat választani – sat nem tudom mit kívánnak önök én mint bujdokló koldus avval beszéllek aki hozzám szol, hogy társaságokat keressek arra <pedig-sem> sem pénzem, sem kedvem” (Uo.)

⁸³ Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Verőce, 1860. febr. 9., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁸⁴ Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Széphalom, 1860. ápr. 4., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

vel is tárgyalt, de az asszony szerinte folyamatosan valótlant állított. Antonin kérte testvérét, Eugéniát, hogy intézkedjen Toldy révén, mert a széphalmi birtok el fog veszni.⁸⁵

Szerencsére nem feladatomban igazságot tenni a vita résztvevői között, nehéz is volna ennyi forrás ismeretében. Viszont Kazinczy Bálint levélstílusát, pálfordulásait ismerve (egyszer fotósorozatot akar készíteni az Akadémiának és ehhez Toldy segítségét kéri, egy hónapra rá pedig nekitámad kívánt pártfogójának) annyit azért meg kell kockáztatnom, hogy Bálint nem lehetett a helyzet magaslatán. A társas érintkezés szabályait legalábbis nem tartotta be, vagy nem tudta betartani. Innen nézve Szinnyei József Kazinczy Bálintról írt életrajzi cikkében az alábbi mondat éppen Bálint képességeinek kompenzációjaként értelmezhető, és alátámasztja Zseni Bálint intelligenciáját illető bírálatát: „*ollehet értelmes ember volt* [kiemelés tőlem – Cz. M.], később hivatal nélkül maradt”.⁸⁶ Toldy leveleit is alapul véve azt is feltételezni lehet, hogy Bálint önhibájából vagy sem, de eladósította Széphalmot, veszélybe sodorta családját és az Akadémiától remélt segítséget. Toldy Ferenc fejből pattant ki a mentő ötlet a Bálinttal való levelezés idején:

„A legszebb gondolat közlését, melyre kissé büszke vagyok, végére hagytam soraimnak. B[áró] Eötvössel közöltem eddig csak, s ő felkarolta. S ez ebből áll. Pénzt szedünk egész csendben arra, hogy az akademia számára megvegyük Széphalmot. Így értsd: az Bálintnéé és gyermekei[é leszen] birtokában marad s lesz mindig; de név szerint az akademiaé, hogy azt soha egy fillér adóssággal se lehessen terhelni, és soha, de soha (azaz míg akademia lesz) idegen kézre ne mehessen. Lehet, hogy még ki is építjük a házat, benne egy szobát Kaz[incz]yra vonatkozó tárgyakkal rakunk meg (voltam Ferneyben Voltaire hálósobájában, melybe zarándokol ma is a mívelt világ – innen gondolatomban): s ez marad nem lakszobának hanem emlékeknek, Kazy-Muzeumnak (milyenné van Weimárban Schiller szállása alakítva), melyben mellszobra, képei, egy szekrényben munkái, tőle származó összeszerelhető tárgyakkal etc etc s ez legyen az a Szentely, melybe az érzékeny magyar századok után is zarándokolhasson. S mindig valami Kazy leszen annak őrapaja.”⁸⁷

⁸⁵ Kazinczy Antonin Kazinczy Eugéniának, 1860., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁸⁶ Szinnyei V, 1259. Bálintnak volt munkája, de ezek szerint Szinnyei lexikonjának írása idejére elvesztette azt: „Magamrol tsak annyit hogy jelenleg B. Varikovit Frigyes Mármaros Megyei birtokának telyhatalmú igazgatója vagyok.” A helyi Kazinczy Bálint Toldy Ferencnek, Ruszlava [?], 1863. dec. 22., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁸⁷ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1859. jan. 25., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

Eszerint az Akadémia kiváltja a birtokot az adósságból, hogy a gyermekek – kivált Bálint családja – ott élhessenek, és mellesleg egy mauzóleumot, a Voltaire- és a Schiller-emlékhelyhez hasonló szobát alakítanak ki Kazinczy emlékezetére („Lehet, hogy még ki is építjük...”). A körülmények úgy hozták, hogy a „szentély őrpapi” feladatait Bálindra kívánták hárítani, mivel ő lakott Széphalmon. Fontos kikötése Toldynak: a birtok a gyermekek tulajdonába kerül, „de név szerint az akademiáé, hogy azt soha egy fillér adóssággal se lehessen terhelni”. A Kazinczy-alap ezen a célon kívül a szűkölködő gyermekek megsegítését is célul tűzi ki, „párezer” forint értékű segélyt tervez, vagyis a hatvanas években a gyerekek a Kazinczy névnek köszönhetően újabb bevételre számíthattak.

Később Toldy Ferenc, aki nem lett tagja az alapnak, kifejtette annak tevékenységével kapcsolatos rosszallását Kazinczy Gábornak írt levelében. Szerinte Kazinczy Ferenc dicsőségének ügye előrébb való a gyerekek támogatásánál. A tanács 1860 januárjában Toldy terveivel egyezően úgy határozott, hogy megveszi Széphalmot. Nem teljesen értett egyet azonban az eszmei szerző a maradék pénz felhasználásával, mivel azt a testvérek anyagi helyzetétől függetlenül, közöttük egyenlően kívánták felosztani:

„nehogy köztök »a testvéri szeretet megzavartassék«! Én jól vagyok Zsenivel, tisztelem becsülöm Emílt, 's tisztelem s szeretem Antonínt, de – megvallom neked 4 szem közt, hogy képtelenségnek tartom Kaz[inczy] halála után 30 évvel, a penziót húzó Zsenit, a penziót húzó Emílt, s a némileg vagyonos Antonínt egy nemzeti aláírásba befoglalni! Az én gondolatom volt Széphalmot nemzeti emlékké átalakítani – ez meglesz, de mind ennek jövedelméből, mind a fennmaradó summából (melyet sokkal kisebbnek vártam) csak Kaz[inczy] F[erenc]. *szűkölködő gyermekeit* segítettem volna egy évi[enkénti] rentével, s minden egyéb, s a tőke és vagyon jövődő jövedelem egyedül a K[azinczy] F[erenc] egyenes descendensei [leszármazottai – Cz. M.] számára »nevelési segélypénz« lett volna, hogy derék emberek válhassanak bellőlök, de kik 20' évöktől fogva, <hadd> miután ki lettek volna nevelve, keresték volna magok kenyerüket! – Így az öszves alap tekintélyes része el fog tűnni.”⁸⁸

⁸⁸ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1860. febr. 10., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

A szöveg rámutat arra, hogy amiként a legtöbb Kazinczy gyermek, úgy Eugénia sem szorult anyagi segítségnyújtásra. Toldy azt is hangsúlyozta, hogy Ferenc már 30 éve elhunyt, így nincsen már valós ok a segélyezésre, és ha volna is, kizárólag egyenes ági leszármazottak *oktatását* kellene belőle finanszírozni évenkénti segély formájában.

Toldy kisebb summára számított a gyűjtésből („sokkal kisebbnek vártam”), nem ok nélkül. Nem volt egyedi eset ugyanis, hogy az Akadémia írói örökösöket támogattott. 1860-ban például Vörösmarty Mihály árváinak is gyűjtést szerveztek, a rendőrség kívánságára nem nyilvánosan.⁸⁹ Az alap még a sajtóban való meghirdetés nélkül is tovább gyarapodott, 1855 decemberétől a következő év márciusáig 75 ezer forintra rúgott, de Deák Ferenc ettől is többre, 100 ezerre számított Vörösmarty esetében.⁹⁰ 1860-ban Toldy arról számolt be, hogy a Kazinczy-alap – amelynek lényege tehát, hogy Széphalmot biztosítsák az örökösök számára s egyben emlékhelyet is teremtsenek, továbbá pénztámogatást nyújtsanak az örökösöknek – már 29 764 forintra és 3 krajcárra rúgott, az akadémiai aláírás pedig január 1-jétől 17-éig 61 ezer forintot hozott.⁹¹ Egy hónap alatt tehát az akadémiai aláírás révén majdnem annyi pénzt gyűjtöttek össze, mint a Vörösmarty-árváknak fél év alatt. A Kazinczy-alap kasszája – az Akadémiától és annak gyűjtésétől függetlenül – február 24-ére pedig már 42 ezerre emelkedett. Széphalmot sikerült megvenni a becses summából,⁹² még ha Bálinték ügyét nem is tudták megoldani.⁹³

A Kazinczy fiúk közül Bálinton és az 1849-ben kivégzett Lajoson⁹⁴ kívül nőtlen maradt Antonin és Emil. Ez az adat első pillantásra azt

⁸⁹ „Ma publikálták nekünk szerkesztőknek a politión hogy magányosan szabad pénzt gyűjteni Vty családja számára! <;> de sem szólni erről a lapokban, sem felszólítani nem, sem íveket nem bocsátani ki, sem a megküldött pénzeket hirdetni – még Kiliánnak sem hirdetni többé, hogy a munkák árának 1/3-a az árváké.” Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1855. dec. 4., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁹⁰ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1856. márc. 16., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁹¹ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1860. jan. 17., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁹² A maradék pénz felhasználását is érdekes lenne nyomon követni a számadásokban (amelyek az MTA Könyvtárában megtalálhatók), de itt erre nincs hely.

⁹³ Bálint felesége, Homoky Matild később is folyamatosan levelekkel bombázta az Akadémiát (MTAKK, RAL 499/1871 Kazinczy Bálintné Homoky Matild kéri a segély kifizetését a Kazinczy-alap terhére; MTAKK, RAL 160/1873 Kazinczy Bálintné Homoky Matild kéri 6600 Ft-os hozományát kifizetni a széphalmi birtokeladásból; MTAKK, RAL 752/1872 Kazinczy Bálintné évdíjéért folyamodik Sárospatakról). Az évdíjat Arany János csökkenti 800 forintra 400-ra (MTAKK, RAL 1518/1871 Kazinczy-rokonsághoz: Arany hosszabb levele, az évi segély felére csökkentéséről, az építkezés és más, birtokkezelési gondok miatt).

⁹⁴ Kazinczy Lajosról lásd Pásztor 1979 és Hermann 2000.

sugallhatja, hogy anyagi körülményeik nem tették lehetővé a házasságot. A források azonban egészen másról árulkodnak. Antonin már az 1860-as években is – ahogy láttuk – „némileg vagyonos” ember hírében állt.⁹⁵ Kazinczy Antonin Toldynak arról nyilatkozott, hogy ha egy krajcár bevétel sem származna belőle, akkor is adják ki apja műveit. Megjelenése és viselkedése lenyűgözte Toldy Ferencet („egy tetőtől talpig nemes ember, lendülete van, »Schwung«”⁹⁶). Antonin efféle hozzáállása Toldy véleményét figyelmen kívül hagyva is teljes egyértelműséggel mutatja, hogy ő semmilyen tekintetben nem szorult rá az Akadémia segítségére. A másik fiú, Emil sem illik bele a szűkölködő árvákról alkotott képbe. Szintén Toldy megjegyzéséből lehet kiindulni (Emil „penziót húz”),⁹⁷ de egy másik forrás, egy ismeretlen személy Emilhez írt levele is megfontolandó érveket mutat amellett, hogy Emil családalapításában az esetleges anyagi akadályok mellett más is közrejátszhatott. A félbeszakadt levél ismeretlen írója arra kérte barátját, hogy újra költözzön vele egy fedél alá.

„Kedves Emilem! Nekem forró a kívánságom hogy te vissza jöjj, s lakásodat e házban vedd hol én magam is lakom, ha te írántam annyi baráti érzélemmel viseltetsz mennyivel én irányodban; akkor e három sornyi nyilatkozat maga is elég arra, hogy meghívásomat vissza ne utasítsd.

Ohajtlak téged vissza, mert lelkemnek mindennapi baráti élvezetre van szüksége, minek most már, miután újabb ösmeretségeket baráti kötelékeket szervezni elvem ellen van, nagy hijával vagyok, s ha te a Klauzál elvesztésével támadt roppant hézagot talán nem épen mindenben is, de a bizodalmi társalgás s egyező gondolkozás módra nézve azt minden bizonnyal telyesen potolnád.

Én nem állapodom meg ez érzelmi nyilatkozat mellett, mert mit használ érzelegni egymás íránt, ha az anyagi kényszerűség a legjobb akaratot is megghiúsítván azt kivihetlenné teszi.

Kifogom tehát neked mutatni, hogy itt lakásod nem csak kivehető, de épen anyagilag is elfogadható.”⁹⁸

⁹⁵ Toldy Ferenc használja ezt a kifejezést Antoninról szólva. Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1860. febr. 10., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁹⁶ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1860. jan. 31., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

⁹⁷ Nem tudni, honnan tett rá szert, de elképzelhető, hogy a katonaság fizetett számára járadékot.

⁹⁸ Ismeretlen levele Kazinczy Emilnek, Buda, 1867. júl. 29., MTAKK, Ms 5445/31.

A jelek szerint tehát Emil jobban kedvelte a férfiak barátságát a hagyományos családi életnél. A pénzügyi számítások részleteiből kiderül, hogy a levélíró igen jól ismerte Emil szokásait, az ajánlattevő tudta, hány forint járadékot kapott Emil (havi 52 forint 50 krajcárt, azaz évi 630 forintot), hogy dohányzik, bort iszik, vagyis jól ismerte életvitelét és igényeit. Annak eldöntésére, hogy Emil a levél írójával milyen viszonyt ápolt – illetve ki lehetett Klauzál, akinek pótlására vállalkozott –, kevés indokkal szolgál a szívélyes bevezetés. Egyértelműen meg lehet állapítani viszont, hogy a felkínált szálláshely teljes komfortos ellátással, étkezéssel, kiszolgálással, szabóval, az új bútorok részletre történő megvásárlásával lehetőséget kínált Emil számára, hogy évi mintegy 100 forintot megtakarítson. Vagyis eszerint Emil – természetesen egy nagyon szerény és visszahúzódó életvitellel (mert a költségvetésben sem utazás, sem színház, sem bármilyen szórakozás, könyv vagy kultúrára költendő összeg nem volt feltüntetve) – megélt, sőt, félre is tudott tenni. A történelem a levélíró számításait igazolta is, mert Emil végrendeletében a Sárospataki Református Iskolára 1300 forintnyi megtakarított vagyonát testálta.⁹⁹

Thalie, Eugénia idősebbik húga viszont gyakran felbukkant Toldy Ferenc Kazinczy Gábornak írt leveleiben az 1850-es években. Ekkoriban Toldy nagyon szeretne volna rávenni Kazinczy Gábort, hogy Ferenc életművét rendezze sajtó alá. Ehhez kapcsolódva emlegette, hogy ha Gábor visszalép a munkától, nemcsak Kazinczy Ferenc dicsősége nem fog kiteljesedni, hanem „Thalienak felkophatik az álla”.¹⁰⁰ Toldy a többi gyereket nem említette, de azt is meg lehet figyelni, hogy bár erősen szimpatizált Thalie-val,¹⁰¹ az 1850-es évek végén az örökösök ügye mindig utolsó szempontként jelent meg az érvelésben: „Szívemből kívánok Thalienek, Bálintnak minden jót, de a fő, sőt legfőbb ocantuso [?] Kazy dicsőítésére és indulatunk javára teszem.”¹⁰² Mintegy mellékes, de kívánatos célként jelenik meg Kazinczy Ferenc emlékének megdi-

⁹⁹ Eugénia Becske Bálintnak, Pest, 1890. ápr. 27., MTAKK, Ms 5445/42

¹⁰⁰ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1858. jún. 11., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

¹⁰¹ „A m.[agyar] irodalom *soha* sem fogja K[azinczy] F[erenc] munkáit hozzá méltó kiadásban bírni, s a gyermekek soha sem fognak egy »teljes« v. félig teljes kiadásból 100 ft hasznot látni. Jósló nem vagyok: de H. kiadásából – ez persze *hit* dolga, de én ezt hiszem – tetemes hasznot láttak volna; Kazy emlékezete pedig s az irodalom páratlan hasznot, dicsőséget, s a külföld előtt becsületet. Tégy e helyett amit tehetsz. De légy rajta hogy legalább a gyermekeknek jusson valami; mert az irodának más mint a H.[elmeczihez írt levelek kiadása] útján nem sok fog jutni, Kazy dicsőségének még kevesebb.” Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1858. aug. 29. („a mohácsi napon”), MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

¹⁰² Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1858. nov. 26., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

csőülése mellett gyermekeinek jóléte. Fontos adat, hogy Toldy is két szűkölködő testvérről tud: Thalie-ról és Bálintról. Bálinttal ellentétben – akiről a rejtélyes eset után szinte mindenki megfedkezett (legalábbis róla sem áll rendelkezésre több forrás) – Thalie később is Toldy támogatását élvezte, aki Kazinczy Gábornál is igyekezett ügyét elősegíteni.¹⁰³ A támogatásra Thalie-nak szüksége is volt, mert az alapítvány csak a Kazinczy nevű leszármazottak támogatását tervezte, így az ő gyermekei nem juthattak volna segílyhez. Amikor a Kazinczy-alap megindítja az évjáradékot (évi 400 forint), többször pénzért folyamodott Toldyhoz.¹⁰⁴ Nem mindenki volt elragadtatva Thalie-tól: Antonin például kedvezőtlen színben festette le nővérét egyik levelében, aki az alaptól várható évjáradék összegének nagyságára így reagált:

„[A nyilatkozatot, amelyet Antonin a Kazinczy-alapnál tett] ők is helyeselték, – ’s jóvá hagyták, – de Thalie mind a’ mellet is még elégedetlen szerepet játszott – mert kevéslé az öszevet, – természetes hogy aki egy pár év alatt 60 ezer forintnak nyakára hág anélkül hogy csak reliquiája maradt volna az utolso Xnak [krajcárnak] annak bizony egy pár ezer forint nem ki elégítő, – ’s mellé ki azt kébzeli hogy ötten minden ok nélkül más tartozik bajaiban segiteni, de ő meg akkor sem segitet másokon midőn tehette volna, sótt az ellenkezőt tette, – előre sajnálom K[azinczy]. Gábort, ezt a’ szegény jo Rokonomat ujra agyon sírja ez az Asszony.”¹⁰⁵

Antonin 60 ezer forint elköltéséről írt, s ez – ha igaz – nem kis összeg. Valószínűleg nem ok nélkül aggódott apja a gyermek Thalie természete miatt („De a’ character! a’ character! félénk és kemény! jó és kevély! szelíd és rettenetes tűz! Én nem tudom mint fogja magát ez a’ character formálni, mint fog megállapodni.”).¹⁰⁶ Később a testvérek is amellet foglaltak állást, hogy Thalie igen szeszélyes, nehezen összeférhető ter-

¹⁰³ „Írj Dess[ewffy]. Emílnék Thalie ügyében. Én nem tehettem egyebet, mint hogy neki írjak. De *csak én* voltam. Hogy súlya legyen, Te írj, mint comitétag. Mert csak a Kaz[incz]y nevet viselőknék akarnak adni [járadékot – Cz. M.] (a Bálint fiainak), s másnak senkinek. – Az a tétlenség és ingadozás, melyet ez a comité fejt ki – határos a képzelenséggel. Nekem most már senkihez sincs szívem, csak Thaliehoz.” Toldy Kazinczy Gábornak, Pest, 1860. júl. 10., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126. Thalie különben levelezésben állt Kazinczy Gáborral, ahogy néhány levél bizonyítja. PIM, V.4665/1/1–2.

¹⁰⁴ Kazinczy Thalie levelei Toldy Ferencnek, 1862. szept. 7. és dec. 21., MTAKK, M.Ir. Lev.4r.126.

¹⁰⁵ Kazinczy Antonin Toldy Ferencnek, Széphalom, 1860. jan. 29., MTAKK, M.Ir. Lev.4r.118.

¹⁰⁶ Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. nov. 24. (Váczy 1905, 361.)

mészetű, Bossányi Zsuzsanna (nagyanyjuk) vére látszik meg tettein.¹⁰⁷ A pénzhez való viszonyát mutatja anyja 1832-es levele, amely szerint a 21 éves Thalie egy nála jóval idősebb egykori századoshoz ment hozzá, mégpedig a vagyonáért.¹⁰⁸ Vagyis feltételezhetően az első férje (Varga József) után maradt örökségének hághatott a nyakára, mivel más módja nemigen lehetett ekkora összegre szert tenni. Eugénia 1840-es években írt levelei arról tanúskodnak, hogy Thalie több testvért is megkárosított mezőgazdasági ügyletei során.¹⁰⁹

Eugénia, a gazdasági ügyintéző

Fölösleges azzal foglalkozni, hogy Bálint és Thalie saját magának köszönhet-e anyagi állapotának romlását, és hogy melyik gyermek hogyan jutott arra a sorsra, amelyet az előző részben bemutatam. A fennmaradt források természetesen nem nyújtanak lehetőséget arra, hogy esetükről hitelesen közvetítsenek – sajnos Iphigenie-ről (az utolsó életben maradt testvérről) pedig alig maradt fenn dokumentum. Sokkal fontosabb ezen a ponton feltenni a kérdést: ha az árvák apjuk halála után annyira rossz

¹⁰⁷ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1840. febr. 3. „Hon létemkor semmi dolgomfelől Thalival egyszót nem szoltam igyekeztem dolgokba bele nem avatni, mert minden kérés nélkül való tanácsai, és minden dolgomban való bele avatkozása, falusi komisz pletkái soha békeségben nemtudó természete, szidása, verekedése, nem való gyomromhoz, 's természetem nem egyezhet vele ha száz esztendeig lennék is vele, 's ezért csak el Széphalomról, mert veszekedni nemfogok vele mindég, 's minden dologba beleüti az orrát, pedig látjahogy nem akarok vele, semmit mert ha feje tetején tánczolna is, nem szólok semmi dologában, mert Bosányi Suzána vére kitetszik minden tettébül.” MTAKK, Ms 5445/32–39.

¹⁰⁸ „Második leányomnak házasságkötése, amely nekem sok búbánatot okozott, tartóztatott abban a reményben, hogy az úgy sem fog végbemenni. Kértem, parancsoltam, intettem őt, menjen apja sírjához, kérdezze meg szellemét. Ha életben lenne, jóváhagyná-e? Soha, bizonyos, hogy soha! Minden hiába. Házasságot kötött Varga József úrral, egykori századossal, most cím nélküli, tehát szégyene a családnak, zsarnok alattvalóinak s embereinek. (Amit az asszony lát, azt minden órában maga is elvárhatja.) Katonanevelés, nem művelt, s nem is egészen képzetlen. Csúnya, bizonyos, hogy 56 éves. Thalia nagyon bájos, 21 éves. Az az elve, hogy ő szegény, a legszegényebb a lányok között, azt akarja tehát, hogy mindéltig gondoskodjanak róla.” Kazinczy Ferencné Török Zsófia Guzmics Izidornak (1832. december vége) (Kazinczy Ferencné 1986, 47–48, itt: 47).

¹⁰⁹ Tartozik Iphigénie-nek, Emilnek és Eugéniának is. Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. márc. 3., MTAKK, Ms 5445/31.

helyzetben voltak, ahogyan az ismeretes, akkor hogyan lehetséges, hogy az 1850-es évekre Bálintot leszámítva mindannyian kényelmesen éltek? Eugénia néhány, 1840-es évekből fennmaradt levele szerint az anyagi biztonságot nővérüknek köszönhatték.

A pénzügyekkel való foglalkozás ebben az időszakban nem jellemzően női tevékenység, bár erre is lehet példát találni. Az 1820-as években a Tudományos Gyűjteményben kirobbant női kötelességekről zajló vitában¹¹⁰ szó esett többek között arról, hogy mit kell tanulnia az asszonyoknak, milyen képzést kellene kapniuk, miben kellene jártasnak lenniük, de a gazdaság terén való ismereteket nem találják fontosnak a vitázó felek. Eugénia férfias szerepben való fellépésére viszont rendkívüli módon szükség volt, mert a csődbe jutott család anyagi helyzetének megszilárdításával az özvegy nem boldogult. Hiába juttatta el többekhez segélykérő levelét, hiába tett üzleti ajánlatot férje hagyatékának értékesítésére, az ügy megoldásához nem került közelebb. Jelentős eredményt nem sikerült elérnie a pártfogónak, Kazinczy Józsefnek sem, így Eugénia vette kézbe a dolgokat. Mindenkinél jobb helyzetben volt ehhez a tevékenységhez, mert Pesten élt, s így könnyebben tudott intézkedni. Mivel rosszul írt – helyesírása nem normakövető, betűi kuszák, mondatai gyakran töredezettek¹¹¹ –, más módon nem is nagyon nyílt lehetősége eredményt elérni, mint személyes találkozások alkalmával.

---

¹¹⁰ A vita a Tudományos Gyűjtemény hasábjain kívül más folyóiratokba is áttevődött. Néhány szöveg modern kiadása: Fábri 1999, 63–128.

¹¹¹ „A' képet küldöm ezer örömmel, bár mindent tudnék meg fejteni, és küldeni, mire szükség lenne még e roppant munkához. A' Mikóházi Nő Menszárosné született [K] Comáromy Anna igen kedves, szép jó asszon' igen szép lába, mibe szegény Atyám Szerelmes volt. Mikóházán lakott. Comáromy István, testvér bátyánál, férjétől el vált. Nem tudom vettee Kegyed a' Postán Kazinczy Miklósné hozám írt levelét mellyben felel levelemre, kérdezvén tüle K Dienes, és Miklós Bátyaim halál napjaikat? Kazinczy Miklósné, született Kordán Zsuzsánna. Bocsánat e hamarkodott rosz tollal írt soraimért, magamat ajánlva vagyok egész tisztelettel alázatos Szolgálója K. Z'' Kazinczy Eugénia Toldy Ferenchez, Budán, 1859. okt. 11. A dátum Toldy írása. MTAKK, M.Ir. Lev.4r.118. Egy férje halálakor írott levele jó példáját mutatja íráskészségbeli hiányosságainak: Toldyt kéri, hogy írjon búcsúztatót: „Csak mond el neki kérlek mi angyal volt, hogy fogja siriatni [!] nagy és kicsi mint jó Virgininket. Csak anyit kérem hogy írna érzékenyen felőle mint meg érdemli pár szó elég ha Tól [!] de szép Eszével tel teszi. *Miniszterné Tanácsos* és 55dik évében ha valami ki hagyagyna [!] belőle, utána teszi itt a' Nyomda Direktor jó barátunk kívül szóltált, [!] nekem csak az a' vágyam lenne benne, hogy az én, <g> gyermekem, és Rokoni fájdalommat festenéle pár szokon úgy mint érzük elvesztesét, 's fájdalomát anyi ezernek kinek jöltévő anyala volt hű barát mindenkihez, ki csak a' mások boldogítására él.” Kazinczy Eugénia Bártfay Josephinnek, Budán, 1859. júl. 19., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.151.

Zseni lakása 1842-ben a „Vonós ház” utcai „Veisz ház” (282 IV).¹¹² Mivel a 282 valószínűleg a helyrajzi számra utal, a római szám pedig a kerületre (Vonós nevű utcát pedig nem találtam¹¹³), így a lakás a Kalap utca és a régi Zöldház utca sarkán álló épület lehetett (a telek a mai Irányi és Veres Pálné utca sarkán található). Vagyis Eugénia a belvárosban lakott, nem messze Vörösmartytól és Fáy András irodalmi szalonjától. Hogy köreikben valóban meg is jelent, láthatjuk Bártfay László naplójeljegyzéseiből (Bártfay 2010) és Zseni leveléből is. Zseni többször Bártfayéknál ebédelt,¹¹⁴ rendszeresen náluk vacsorázott,¹¹⁵ részt vett a felolvasásokon,¹¹⁶ a nyár folyamán velük járt kirándulni, ahol többek között Vörösmarty Mihállyal, Bajza Józseffel és nejével, valamint Szontágh Gusztávval töltötte az időt.¹¹⁷ Ezeknek a személyeknek a társaságában máskor is megjelent a házban: fél évvel később régi barátnője, Dessewffy Virginia, Vörösmarty és Toldy társaságában jelent meg. Látogatásai során fel-feltűntek apja régi barátai és a gyermekkori alakok, a kapcsolati tőke megtérülni látszott. 1839. június 19-én Toldyval együtt látogatta meg Bártfayt, ahol „előadván dolgát”, Bártfay segítséget nyújtott a számára (i. m., 218). 1841 januárjában Dessewffy Virginia karján látogatott el a Bártfay-házba.¹¹⁸ Hogy a baráti társalgáson kívül ezeken a találkozásokon üzleti ügyben is intézkedett, nem csak a naplójeljegyzések támasztják alá. A testvérek számára is nyilvánvaló volt Eugénia fővárosi szereplése: mint gazdasági követre, hozományuk megszerzőjére tekintettek rá.¹¹⁹ Bálint egyik levelében azt kérte, „hogy küldjem [a pénzt – Cz. M.] nehogy adóságot kellessék tennie majdki mondva miattam, mintha nekem abból álna csak hogy egyet szóljak, 's mindjárt megvan [...]”.¹²⁰ Zseni leveleiből kitűnik, hogy bár a pénzeket begyűjteni nem annyira egyszerű dolog, apja vágyát beteljesítve, anyai szerepben gondolkodott a testvéreiről („Azt hiszem hogy még othon

¹¹² Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. szept. 24., MTAKK, Ms 5445/32–39.

¹¹³ Buza–Mészáros–Ráday 1998.

¹¹⁴ 1838. jan. 26-án (Bártfay 2010, 15). ... 1840. karácsonyán (dec. 24.) (i. m., 395); 1841. jan. 21. (i. m., 405).

¹¹⁵ 1839. nov. 24-én szintén náluk töltötte az estét (i. m., 282); 1840. febr. 18. (i. m., 319); 1840. május 23. (i. m., 333); 1840. júl. 11. (i. m., 351); 1840. okt. 28. (i. m., 378).

¹¹⁶ 1840. dec. 8. (i. m., 390).

¹¹⁷ 1840. jún. 27. (i. m., 344).

¹¹⁸ 1841. jan. 8. (i. m., 403).

¹¹⁹ Kazinczy Lajosnak írt válaszelevele is megerősíti ezt. Kazinczy Eugénia Kazinczy Lajosnak, Pest, 1842. nov. 28., MTAKK, Ms 5445/54.

¹²⁰ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1840. febr. 3., MTAKK, Ms 5445/32–39.

létemkori irántatok viseletem, de már Pestrűl is meg mutattam hogy nem mint testvér, de mint anya voltam kivált irántatok [...]”¹²¹).

1840. február 3-án Szemeréné kíséretében járt Bártfayéknál¹²² üzleti ügyben tárgyalni. Ezt a látogatást Eugénia egyik levele is megörökíti.

„Szegény Szemeréné nagy nehezen ki csinálhatta [elintézte – Cz. M.] ma, 's mindjárt jött hozzám hogy vele Bártfayhoz menjem, 's ezen jó áldott ember, ismét felszámolta írásba tette ki mennyit vet ki, 's Szemerénének a' lefűzetett pénz felől Nyugtatványt adtam, öszve számlálván kamatjait is, hogy azon egynehány száz melly nála maradt még tisztában ledjen mai naptúl foga míg az Isten meg segíti letenni 208 pengőt és 20x tett le mellyet nyughatatlannúl várom az alkalmat hogy le küldhessem Noked.”¹²³

A levél szerint a gyerekek – az 1830-as években megjelent szövegkiadásokból – bevételhez jutottak az Akadémiától, amit Bártfay utalt ki a számukra. Egy valószínűleg az 1840-es években keletkezett levele szerint az Akadémiától minden pénzt felvettek, de nem minden testvér jutott hozzá az 1000 pengő forintjához: Bálint és Lajos pénzére vigyázott Szemere Pálné, Zseni semmit nem kapott az összegből, ő egy Akadémia által kiváltott házban kapta meg a részét, Antoninnak pedig még hiányzott 300 forintja. Zseni szerint:

„Az úrak úgy számolják hogy az 1000fton felül mindegyik [testvér – Cz. M.] 300ftot fog kapni, de míg az 1000ftot mindegyik megnem kapja azt <ahoz> [az 1000 forinton felül járó többletet – Cz. M.] nevedje ki egyiksem, mert a' másiknak nagy rövidsége lenne hasoká kéne várakoznia utána.”¹²⁴

Vagyis Zseni további, nyomtatásból származó bevételekre számított, amelyből a még ki nem fizetett testvérek jussát fogják finanszíroz-

---

¹²¹ Kazinczy Lajosnak írt válaszevele is megerősíti ezt. Kazinczy Eugénia Kazinczy Lajosnak, Pest, 1842. nov. 28., MTAKK, Ms 5445/54.

¹²² Bártfay 2010, 215; valamint Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1840. febr. 3., Ms 5445/32–39.

¹²³ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1840. febr. 3., MTAKK, Ms 5445/32–39. A pénz majdani felhasználásáról fennmaradt egy tervezet. A lista korábbi, a testvérek részére történt kifizetéseket is megjelöl: MTAKK, Ms 5445/37.

¹²⁴ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, é.n., jún. 10., MTAKK, Ms 5445/32–39.

ni.¹²⁵ Az osztozkodást Zseni irányította. A pénz szétosztásának elvét legvilágosabban a nála jóval fiatalabb Kazinczy Lajoshoz írt leveléből lehet nyomon követni. Az Akadémia eszerint 8000 forint kifizetésére tett ígéretet, amelyet a könyveladásból kívántak finanszírozni. Zseni 7000 forintot várt ahhoz, hogy minden testvér megkapja az 1000 forintos hányadát,

„’S mikor ezen 7000f meg lesz, a’ többihez nem lehet nyúlni, még minden benem fog jönni, mert az nem bizonyos bejön a 8000 vagy több, vagy kevesebb, ’s ha kevesebb jön be, mikor, és miből füzetné vissza, egyik a’ másiknak mivel többet vett fel, mikor, ha ma van is egy garasunk, de más nap nincs. Így ahoz az pár forinthez nem fogunk nyúlni, akár mi szükségünk lesz reá, nem olly sok, hogy lehetne vele sokatt lenni, elveszni nem fog semmi attul ne féljetek, ’s mi meg nem Czítálhatjuk az Academiát, hogy kénszerítenénk a’ füzetésre.”¹²⁶

Az Akadémiától származó összegek beszédére jó hatással volt Zseni belátása: úgy tűnik ugyanis, több testvér is erőszakosan lépett volna fel a „jussáért”, de ő tudta, hogy diplomáciával előrébb lehet jutni. Az osztozkodás során Eugénia figyelembe vette a testvérek egymásnak tartozását is, így volt olyan közülük, aki kevesebb pénzt vett fel (Thalie tartozásait levonták a pénzből), és így róttá le testvére számára az adósságát. Ugyancsak kevesebb pénzt kapott Iphigenie, aki férjhez meletelekor hozományként már korábban nagyobb összeghez jutott. Ebben az időszakban, amikor Eugénia az 1830-as évek nehézségeit sorolta és kitért arra, hogy milyen szegény körülmények között irányította a széphalmi birtokok gazdaságát, a nélkülözést már mindig csak mint a jelen helyzet ellentétét emlegette fel.¹²⁷

Ügyintézése révén egy másik jelentősebb bevételre is szert tettek a Kazinczy gyerekek, ez a Törökékkal folytatott családi pereskedés lezárása. Mátay Mónika a XIX. század első felének debreceni joggyakorlatát elemző tanulmánya szerint „a korabeli jogélet állandó és megha-

¹²⁵ „Nemtudom nyomtatódotte már valami, de bizonyosan mert Schédel azt mondá hogy Januariusban fog be jönni azon munkáért a’ 200pengő a’ könyvel lassan megyen a’ dolog soká elnem marad minden esetre, ’s mihent kezéhez jön a’ pénz azonnal elfogja Schedel hozni ’s én küldöm azonnal Emilnek [...]” Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1840. febr. 3., MTAKK, Ms 5445/32–39.

¹²⁶ Kazinczy Lajosnak írt válaszelevele is megerősíti ezt. Kazinczy Eugénia Kazinczy Lajosnak, Pest, 1842. nov. 28., MTAKK, Ms 5445/54.

¹²⁷ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1840. febr. 3., MTAKK, Ms 5445/32–39.

tározó szereplői az asszonyok, akik nagyon hatékonyan és tudatosan képviselték érdekeiket a formális jogi kereteken belül és azokon kívül is” (Mátay 2003, 195). Ezt a tételt Kazinczy Eugénia esete is megerősíti: az évtizedek óta húzódó családi per végére ugyanis ő tett pontot. A perköltségekről listát vezetett, innen következethető ki, hogy mely személyeket kereste fel és milyen utakat tett.¹²⁸ Eugénia nem nyerte meg a jogi procedúrát, de felismerte, hogy nincs értelme a pereskedést tovább folytatni, ezért egy számukra a körülményekhez képest kedvező kompromisszumot kötött („soha nem látnánk ezen 25000fból semmit máskép”¹²⁹), amelynek eredményeképp újra bevételre tettek szert a Kazinczy-árvák. A pénzt 1842. november 5-én vették föl.¹³⁰ Ekkor az anyjuk után maradt nagyváradi tartozást is rendezték. Eugénia leveléből újabb bevételek reménye is fel-felcsillant, de a további levelezésből nem derült ki, hogy a tervek teljesültek-e.¹³¹ Érdemes volna Eugénia ügyvédjének iratait felkeresni,¹³² mert az akadémiai kéziratárban fennmaradt iratok alapján lehetetlen megállapítani, milyen összegek beérkezése történt meg. Mivel Eugénia az akadémiai pénzről és a pereskedés eredményéről többé-kevésbé párhuzamosan referált, még azt is nehéz megállapítani, pontosan mekkora bevételre tett szert egy-egy testvér. Annyi azonban biztosan állítható, hogy mind egyenlően részesedtek, mindannyiuk ugyanakkora tőkével indult.

A bejövő pénzek felhasználására Eugénia befektetést javasolt a testvérei számára („Adjon az Isten rá mindnyájunknak áldást mibe teszük”).¹³³ Ő elsősorban a mezőgazdaság terén próbált eredményt elérni. Apja halála után juhot tartott, és ebből hasznot húzott, ugyanis a gyapjúnak az 1830-as években még jó ára volt.¹³⁴ Később a körülmények megváltoztak, így a juhtartás nem hozott üzleti sikert. A negyvenes években

---

¹²⁸ MTAKK, Ms 5445/39.

¹²⁹ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. nov. 5., MTAKK, Ms 5445/32–39.

¹³⁰ „Istennek hálla le füzetett Váli, Imrével Ki jelen volt fél számláltunk mindent tisztára, 's küldjük.” Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. nov. 5., MTAKK, Ms 5445/32–39.

¹³¹ „Csak mára a' Vécsey Irást kapnám meg, az leg hamarább menne talám, egy egy kapna 2000fpengött.” (Uo.)

¹³² Ahogyan erre Klement Judit felhívta a figyelmem.

¹³³ Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. márc. 3., MTAKK, Ms 5445/31.

¹³⁴ „Szegény atyánk halálaután, midön Juhott kezdtem tartani Isten szerencsét adott hozzá, a' Gyapjúnak jó árra volt.” Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. márc. 3., MTAKK, Ms 5445/31.

már marhatartást javasolt Emilnek.¹³⁵ Antonin pedig gabonába fektette a pénzét, amely szintén nyereséget termelt. Látható, hogy ennek az üzleti stratégiának meg is lett az eredménye.

Eugénia pesti élete

Unokatestvérével, Kraynik Imrével (aki Kazinczy Klára fia) nem tudni, pontosan mikor keltek egybe, de valószínűleg anyja halála és 1840 között történhetett meg a házasságkötés. A férj 1859-es halála után¹³⁶ Eugénia még majdnem 50 évet élt egyedül a fővárosban. Imre végrendeletéből, amely a közjegyzői okiratok között ma is megtalálható, következtetni lehet életszínvonalukra és vagyonuk méretére. Szijártó M. István Somogy megyei birtokosokon végzett elemzésében részletesen vizsgálja a nők örökösödési gyakorlatban való megjelenését a szerzett javak viszonylatában. A gyakorlat szerint a szerzett jóságok esetében az örökgyó szabadon járhatott el, bár többnyire a lányoknak pénzt, a fiúgyermeknek pedig birtokot hagytak. Szijártó példái azt mutatják, gyakrabban fordult elő, hogy a túlélő házastárs adta ki a gyerekek örökségét, s ezt gyakran ki is használták a gyermekekkel szemben (ez ebben az esetben azt jelentette volna, hogy Eugénia örökölte volna a vagyont, amely haláláig a tulajdonában maradt volna).¹³⁷ Az észak-magyarországi születésű, szintén birtokos Kraynik Imre ennek nem hagyta meg a lehetőségét, így a vagyonon egyetlen lánygyermekük és Zseni osztozott az alábbiak szerint:

„Minden ingó s ingatlan vagyonom örököseiül Kedves feleségemet született Kazinczy Eugeniát, s egyetlen kedves leányomat Mariát rendelem oly módon; hogy összes vagyonomnak fele Kedves Nőmnem életfogytiglani élvezetül, másik fele pedig kedves gyermekemnek tulajdonul maradjon. Hitvesem halála után az ő félöröke is leányunkké legyen; de még édesanyja más házasságra nem lépne,

¹³⁵ „Jó volna ha kivennéd [A pénzét] és Emil részére bele tennéd az alföldön Marhába, nőne Szegénynek.” Kazinczy Eugénia Kazinczy Antoninnak, Pest, 1842. márc. 3., MTAKK, Ms 5445/31.

¹³⁶ Gyászjelentés Kraynik Imre haláláról, 1859. júl. 20., nyomt., MTAKK, M.Ir. Lev.4r.121/II.

¹³⁷ Szijártó 2003; különösen: 171–172.

az ő élvezetéről rendelt fél vagyon biztosítását leányom ne szorgalmazhassa.”¹³⁸

Más kérdés, hogy a végrendelet további szakaszai arra utalnak, hogy nem is volt szükséges lányát védelmezni, Eugénia férje korlátlan bizalmát élvezte.¹³⁹ Szijártó elemzéséből világossá válik, hogy a végrendeletekben szokás volt a közös szerzeményekről megemlékezni.¹⁴⁰ Innen tekintve nyer értelmet, hogy Kraynik Imre végrendeletében így referál felesége a család anyagi körülményeinek és saját vagyona helyzetének megszilárdítására tett erőfeszítéseiről:

„Azon esetre, ha kedves feleségem szeretett gyermekünket túlélné, összes vagyonom örököséül nőmet Kazinczy Eugeniát rendeltem, kinek gondos takarékoságánál fogva nőtlen kori tetemes adosságaimtól kibontakozván, vagyonunk fentartását leginkább neki köszönhetem.”¹⁴¹

Kraynik megjegyzése bizonyítja, hogy az adóságok rendezésében Eugéniának nagy tehetsége lehetett, mert apja tartozásainak kiegyenlítése után férje anyagi helyzetét is sikerült megszilárdítania. Sőt, bizonyára gazdasági előrelépésként értelmezhető, hogy Kraynik birtokai minden egyes évben átlagosan 1250 pengő forint kifizetését tették lehetővé a végrendeletben megnevezett rokonok számára. Ezek a tételek nyilvánvalóan mint felesleg jelentkeztek, mint az Eugénia megélhetését szolgáló összeg többlete. Toldy Ferenc erre az évjáradékra utalhatott, amikor a Kazinczy-alap célkitűzéseit kifogásolta.

Eugénia családjának későbbi megélhetését nemcsak férje után járó évjáradéka biztosította. Kraynik Mária, leánya is jól házasodott, amikor hozzáment dr. Offenheimer Gyula kassai királyi közjegyzőhöz. Mária férje tanult, jó családból származó fiatalember volt, erre hivatalából lehet következtetni. A császári-királyi közjegyzőségről mint újonnan

¹³⁸ BFL, IV.1002.y – 1859 – IV.0417 (Buda Város Tanácsának iratai. Végrendeletek).

¹³⁹ Az 5. pontban Kraynik azt írja, bízik abban, hogy amennyiben felesége válna teljes jogú örökösévé, vagyonáról az általa meghatározott feltételek szerint rendelkezne (uo.).

¹⁴⁰ Egy példát kiemelve Szijártó esetei közül: „[...] gyulai Gaál Gábor végrendeletében azon az alapon hagy vagyonából sokkal kevesebbet első házasságából való gyermekeinek, hogy ezen házasság tartama alatt feleségével keveset szereztek.” (Szijártó 2003, 173.)

¹⁴¹ BFL, IV.1002.y – 1859 – IV.0417 (Buda Város Tanácsának iratai. Végrendeletek).

született hivatali formáról¹⁴² az 1875. évi XXXV. törvény rendelkezik, amely megállapítja, hogy közjegyzővé „csak azt a 24. évét betöltött, feddhetetlen személyt lehetett kinevezni, aki jogtudományi doktorátussal, legalább 3 évi közjegyzői vagy 4 év bírói, illetve ügyvédi gyakorlattal rendelkezett, magyar állampolgár volt, és teljes mértékben bírta a magyar nyelvet.” (Homoki-Nagy 2008, 79.) Offenheimer Gyula 1877-ben bocsátotta nyilvános vitára doktori értekezését jogtudományokból.¹⁴³ A kinevezést az igazságügy-miniszter végezhette el, a kívánt kaució letétele után: a hivatal megvásárlásához tehát a családnak tőkével kellett rendelkeznie. A Kassai Királyi Közjegyzői Kamara¹⁴⁴ 1875. szeptember 9-én alakult meg. A kamara illetékességi területei közé tartozott a Kazinczy család érdekeltségébe is tartozó Sátoraljaújhely, Kassa és Eperjes. A kassai kamara alelnöke (Szmrecsányi László elnöklése alatt) Offenheimer Gyula volt (Rokolya 2009, 73). A tiszt nagy társadalmi presztízzsel járt, valamint egzisztenciális biztonságot nyújtott, mivel a törvény a közjegyző elmozdíthatatlanságát mondta ki. Eugénia veje tehát magas rangot töltött be hivatali posztján, és családjával is bőkezű volt.

Offenheimer Gyula nem csak hivatali személyként tett szert bevételre. Egy csődeljárási jegyzőkönyv¹⁴⁵ azt bizonyítja, hogy a részvény piacon is szerencsét próbált a Budapesti Géptéglagyár Rt. részvényeseként. Budapest „legjobb adósai” listáját Kövér György állította össze az Osztrák–Magyar Bank budapesti fiókintézete egyes megterhelésre (*Singularbelastung*) jogosultak névsora alapján (Kövért 2002, 139–151). Az 1879 és 1890 között létrejött nyilvántartásban a bank a várható adósokat vagyonuk és hitelképességük alapján rangsorolta. Mivel a Budapesti Géptéglagyár a nagy krach (1873) után nem sokkal – éppen 1879-ben – csődbe ment, ezért a bank listáján maga a cég nem szerepelhet (egyébként is az Angol–Magyar Bank volt a részvénytársaság hitelezője). A csődeljárási jegyzőkönyvben megnevezett részvényesek neve ettől még feltűnhetne Kövér gyűjtésében, erre azonban nincsen példa. Budapest összefoglaló története azonban megemlékezik a Budapesti Géptéglagyárról, de csak mint a Drasche Henrik kezében lévő téglagyár gyenge ellenlábásáról. Az újonnan alakult üzem meg sem közelítette a hatalmas termelést lebonyolító Drasche gyárat, azonban még így

¹⁴² A királyi közjegyzőség történetéről lásd: Rokolya 2009. A könyv szintén hasznos kritikája: Halmos 2010, 206–212.

¹⁴³ OSZK, Kny.C 3.162.

¹⁴⁴ A kamarák a közjegyzők érdek-képviselői és egyben felügyeleti szerveként működtek (Homoki-Nagy 2008, 80; Rokolya 2009, 74).

¹⁴⁵ BFL, VII.184. – 1879 – 959. (Weinmann Fülöp közjegyző iratai).

is számottevő üzemként tesz róla említést (több egyéb gyár mellett) a kötet, majd kiemeli: „Gépesítettségük is csekély – így munkáslétszámuk aránylag magas, 850 körül van.” (Vörös 1978, 170.) Offenheimer cége bukását valószínűleg a hitelező Angol–Magyar Bank összeomlása¹⁴⁶ okozta, mellyel a részvénytársaság legfőbb hitelezőjét veszítette el. Mivel a részvénytársaság alapszabályára egyelőre nem bukkantam rá, így a csődeljárási jegyzőkönyv adataiból Offenheimer vagyoni részesedését illetően szinte semmit nem lehet megállapítani. Klement Judit malomiparral foglalkozó monográfiájában (Klement 2012) meggyőzően érvelt amellett, hogy a vállalati pozíció és a tulajdonosi státusz gyakran együtt járt (i. m., 107–190). Feltételezem, hogy ez nemcsak a gőzmalomipar területén lehetett így. Ezek alapján Offenheimer Gyula a jegyzőkönyvben megörökített közgyűlés-levezető elnöki szerepe, illetve az, hogy a felszámolásban személyesen közreműködött, esetleg jelentősebb vagyoni részesedésre utalhat – ezt a cég iratainak ismerete nélkül azonban nem lehet kijelenteni. A családi kasszát, még ha meg is viselte a csőd, a körülményeik még ezzel együtt is lehetővé tették a későbbi karlsbadi–müncheni üdülést¹⁴⁷ és külföldi tartózkodásokat.

Eugénia fővárosi lakhelyei is jól szemléltetik anyagi státuszát. Kraynikék 1843-ban Budára költöztek,¹⁴⁸ de nem tudni, meddig laktak ott, az asszony férje halála után megváltoztatta-e lakhelyét. 1878-tól¹⁴⁹ már biztosan a Vas utca 17.-ben lakott, és ott is maradt az 1890-es évekig. 1891-ben szomszédjáról, Prielle Kornéliáról újságolt híreket.¹⁵⁰ A neves színésznő ez idő tájt a Vas utca 17.-ben lakott,¹⁵¹ vagyis ekkor még biztosan nem változtatta meg lakhelyét. Ezen a címen jelenleg a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kara székel, de az épü-

---

¹⁴⁶ Az Angol–Magyar Bank 1878. január 25-i közgyűlése a felszámolást határozta el. A jegyzőkönyv írása idején eszerint a bank jogilag már nem is létezett (Kövért 2012, 287).

¹⁴⁷ Kazinczy Eugénia Becske Bálintnak, Pest, 1892. aug. 22., MTAKK, Ms 5445/48.

¹⁴⁸ Kazinczy Eugénia Toldy Ferenchez, helyben, 1843. ápr. 10., MTAKK, M.Ir. Lev.4r.109.

¹⁴⁹ „14 éve lakom itt”. MTAKK, Ms 5445/41. Pest, 1892. okt. 26. A következő adat a nyolcvanas évek elejéről származik, Budapest címjegyzékéből. Eszerint „Krajnik Eugenia, özv., *Wwe*, magánzó, *Privat.*, VIII, vas-u. 17.” szám alatt lakott még mindig (*Budapester Adressen- und Wohnungs-Anzeiger* 1882, 487). Ezt az információt az 1885–1886-os címjegyzék is megerősíti.

¹⁵⁰ „Prill Cornélia szomszédném Újhelyből jöve mondá hogy vólt Széphalmon és hogy a’ máknak látta kis zöldjét, nem tudom ki üzené nekem ezt, örültem neki.” Kazinczy Eugénia Becske Bálintnak, Pest, 1891. jún. 22., MTAKK, Ms 5445/44.

¹⁵¹ Az alábbi közjegyzői okiratból derül fény a lakhelyére: BFL, VII.184. – 1881 – 0514. (Weinmann Fülöp közjegyző okiratai).

let nem az már, amelyben Eugénia élt.¹⁵² A századforduló táján Zseni újra elköltözött, mert az 1900-as lakcímgjegyzékbeli adat szerint már a közeli Dohány utca 36.-ban lakott.¹⁵³ Erre az épületre 1873-ban húztak fel kétemeletes lakóházat Prinner W. G. építész tervei alapján, az építető Girch Antal volt.¹⁵⁴ Ugyanebben az évben Weiss Lipót átalakításokat végeztetett ifj. Pán József tervei alapján.¹⁵⁵ Ez nem számíthatott rossz háznak, 1896 és 1910 között egy ékszerész, egy divatárusnő és egy országgyűlési képviselő is lakott benne.¹⁵⁶

Az idős Eugénia polgárius életviteléről Becske Bálinthoz írt időskori levelei tanúskodnak. 1892-ben a modern technika vívmányaival felszerelt háztartásában saját, otthoni szódakészítésre alkalmas szódásüvege volt,¹⁵⁷ amelyet saját jégládájában tartott. Utóbbit az egész ház használta, így feltételezem, nem lehetett belőle sok az épületben.¹⁵⁸ Leveleiből megismerhetjük narancsszilvórium receptjét,¹⁵⁹ másutt pedig meg akarja venni az összes újhelyi hegyeket ábrázoló metszetet.¹⁶⁰

Feltételezem, hogy közjegyző veje segédletével – mert Eugénia az 1890-es években kissé már feledékeny volt –, de amikor a hivatal elrontotta férje végrendeletének végrehajtását, Eugénia közjegyzői okiratba foglaltatta a módosításra és a helyes végrehajtásra vonatkozó követelését.¹⁶¹ Az ügylet írásba foglalása és fennmaradása többek között annak

¹⁵² Dr. Pajor Sándor építtetett rá, a szomszédos Szentkirályi utcai épületét bővítve. Végül itt alapította meg a Pajor Szanatórium és Vízyógyintézetet.

¹⁵³ „Krajnik Imréné, özv., magánzó, VII. dohány-u. 36.” 1900–1901. évi címgjegyzék, 1157. oldal, az 1902–1903-as címgjegyzékben azonos adatokkal, 1256. oldal.

¹⁵⁴ Az építészeti tervet lásd: BFL, XV.17.b.312 1889/1873. (Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei).

¹⁵⁵ BFL, XV.17.b.312 2755/1873 (Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei)

¹⁵⁶ A lakók összetételére az alábbi jelzetű közjegyzői iratokból lehet következtetni: Kormos Béla közjegyző iratai közül BFL, VII.202. – 1896 – 1185; BFL, VII.202. – 1897 – 0729; BFL, VII.202. – 1900 – 1051; BFL, VII.202. – 1898 – 1417; BFL, VII.202. – 1899 – 0973; Szabó Albert közjegyzői iratai közül BFL, VII.204. – 1910 – 205; BFL, VII.204. – 1909 – 118; BFL, VII.204. – 1909 – 155.

¹⁵⁷ Pedig ebben az időben jellemzően csereüveggel otthonra vitették a szikvizet, vagyis nem háznál készítették. A szódagyártás és -fogyasztás történetéről készült népszerűsítő kiadvány: Kiss 2008.

¹⁵⁸ „Én egy szóda üveget vettem és hon készítjük. Van jég ládám elég hűvösen tartja. Az egész ház aludteje és vize ebben hűl.” Kazinczy Eugénia Becske Bálintnak, Pest, 1892. aug. 22., MTAKK, Ms 5445/48.

¹⁵⁹ Kazinczy Eugénia levele Becske Bálintnak, Pest, 1892. okt. 26., MTAKK, Ms 5445/41.

¹⁶⁰ Eugénia Becske Bálintnak, Pest, 1892. máj. 20., MTAKK, Ms 5445/46.

¹⁶¹ BFLm VII.176. – 1899 – 1172. (Stamberger Ferenc közjegyző iratai).

köszönhető, hogy a közjegyzői törvény előírta, hogy minden jogügylet, amelyet vakok, olvasni nem tudó siketek vagy írni nem tudó némák és siketnémák kötnek, közjegyző előtt történjék. Kazinczy Eugénia ebben az évben már vak volt. Szinnyei József is megemlékezik erről a tényről irodalmi lexikonában,¹⁶² de Eugénia Becske Bálint rokonával folytatott levelezése is szemlélteti látása fokozatos elvesztését. Ezt a körülményt természetesen az okirat is említi.¹⁶³ Érdekes módon mindez az íráskészségére előnyösen hatott.

A látását fokozatosan elvesztő Zseni alkalmanként egészen festői, apja prózastílusát idéző nyelven gyakran révedt a múltba. Ahogyan egy 1814-es, Ferenc életművében is fel-felbukkanó esemény bemutatásakor,¹⁶⁴ úgy több más alkalommal is képszerűen festette meg emlékeit:

„Rendes, hogy ha az ember öregségében vissza emlékezik gyermek némely idejére olly tiszta még előtte. 7 éves voltam ekor. Látom e látogatást mint alomban.

Báró Vesselényi Nevelője az igen derék Pataky nevű tanítványának egyetlen barátja volt nem csak nevelője. Ezért nevezéel Anyám Pózának ki hasonmássa volt *Pózának* ki egyetlen meg hit barátja volt *Don Karlosznak*.

Az igen híres Német Író Schiller írta hajdanában a' Don Karloszt [!] Szín Művet, világ szerint bámúlt darabot. Atyámnak meg volt gyönyörű nyomtatásban 5 képpel.

Pataky hasonlított <Pataki> Pózához, 's e kettő közötti barátságot e könyvután hasonlítja őket Anyám. Ezért írom ezt le hogy ösmerd e N[ev]jet és elnevezést, mit anyám igazán jól eltalalt.

Az öreg ember nemtud soká elaludni lefektekor. Így jár osztán emlékezetem kivált az elmúlt Időben. Már régen akarám Neked édes Bálintom megírni ha nem lenne mindég az írás nehezebb.

Szégyenlem magamtúl hogy nem tudtam tisztában lenni az Anyádtúl hozott *Koferfelet*. Mikor kérdezzél emlékezem e erre, mit kit szobádban mutattál a' papírok között. Szégyenlem hogy azt

¹⁶² „[J]elenleg mint világtalan Budapesten a Vasutczában él” (Szinnyei 1897, 1271).

¹⁶³ „[M]ai alulírott napon és helyen Dr. Rhorer Géza budapesti királyi közjegyző úr kíséretében megjelentem özvegy Kraynik Imréné született Kazinczy Eugénia urnőnek Budapesten VII. Dohány utca 36. szám alatt lévő lakásán és ugyanitt nevezett özvegy Kraynik Imréné született Kazinczy Eugénia úrnő, földbirtokos, budapesti (fennai házban) lakos, kit személyesen ismerem és a ki vak, de írni tud”. BFL, VII.176. – 1899 – 1172.

¹⁶⁴ Elég egyetlen példát hozni: Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1814. nov. 11. (Váczy 1902, 163–165.)

mondtam hogy nem emlékszem. Így barangolásomban lelkemnek jutott eszembe hogy ez [...] kopot Koffer az melly Atyám szobája ablaka alatt ált. És Kufschteent [Kufsteint – Cz. M.] és e felejthetetlen helyeket bójárta. Ez és Rabb vólt. 'S bíztoosan mondhatom hogy van helye a' Relikiák közöt a' Mauzéliumban.

Olly elevenen emlékszem már most reá. Ó be régen vólt midón utólszor ott láttam' Látom még magamat térdelve előtte midón szegény jó anyádnak Ruhanéműit pakoltam belé, ő kezembe adá.

Szegény kopot Kufer menyit mondhatna életírúl? [...]

Szent helyünk felé repülnek minden lefekvésemkor gondolatjaim áldással. Milly csend lehet ott még szegény Kertésznek talán elfagyot mit bevetett. ha majd kimégy köszöncs tüllem.

Isten Véletek Édeseim Oltalma legyen feletetek. Csókollid sorban mindnyájatokat
szerető nénétek,
Zseni''¹⁶⁵

Tudjuk, hogy a hétesztendős Eugénia jelen volt Wesselényiék látogatásakor: apja kezét fogva ment az érkezők elé, és éjjel sokáig fennmaradt a beszélgetőkkel.¹⁶⁶ Ezt az esetet még 89 évesen is ragyogó pontossággal idézte fel.

Az utódok panteonizációban betöltött szerepe

Kazinczy Ferenc egykori lakóháza helyén 1873-tól egy klasszicista stílusú, Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal által tervezett mauzóleum áll.¹⁶⁷ Az építők a legenda szerint pontosan arra a területre emelték a csarnokot, ahol a régi házban Ferenc dolgozószobája állt (Becske 1909, 576). Az épület ekkor még üres, egyedüli ereklyeként Ferenc képe volt benne, a szentély közepére állított faoszlopon díszelgett. A mauzóleum gondnoki feladatait az unoka, Becske Bálint kapta meg, aki eltökélte, hogy „Mindazon meglévő emléktárgyakat, a melyek nagyszüleimre emlé-

¹⁶⁵ Kazinczy Eugénia Becske Bálintnak, Pest, 1892. ápr. 22., MTAKK, Ms 5445/45.

¹⁶⁶ Kazinczy Ferenc Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1814. nov. 11. (Váczy 1902, 164.)

¹⁶⁷ Az emlékhely történetét feldolgozta: Dankó 1956; Kováts 2009, 105–180. A csarnok 1876-tól fogadott hivatalosan látogatókat. Látogatókönyvéről írt: Fehér 1995.

keztetnek, családunk körében össze fogom gyűjteni és a mausoleumban mint legilletékesebb helyre elhelyezem, hogy azok ott örök időre letéteményezve, a tulajdonjog épségben tartásával, megőriztessenek.” (I. m., 567.) A projekt eredményeképpen 60 emlékezőt szolgáló tárgy gyűlt össze. A tárgyak között találhatóak voltak olyanok is, amelyek nem Ferenc és Sophie emlékét ápolják (a Kazinczy Lászlót, Ferenc testvérét eltaláló puskagolyó – 6. tétel; Kazinczy Lajos első szakállja – 16.; Szilágyi Sámuel debreceni szuperintendens ivópohara – 27. tétel; Lajos ékszerszekerénye saját és Iphigenie testvéreinek leveleivel – 37. tétel; és II. Rákóczi Ferenc életnagyságú olajmellképe – 57. tétel). A tárgyak közül néhány pedig olyan körbe vezeti el az emlékezőt, amely távol áll a kultúra területétől. Ilyen például Ferenc dohányszelencéje (15. tétel), a kínai porcelánok (20. tétel), az Eugénia által leírt, a fogságban is használt koffer (23. tétel) vagy a munkácsi börtönben használt üvegpohár és üvegpohár (25. és 26. tétel). Kazinczy Eugénia hagyatéka, amely apja munkásságáról érdemi információt nem ad (s amely az MTA Könyvtára birtokában van), szintúgy annak köszönhető a fennmaradását, hogy apja neve ezt lehetővé tette.

Visszafelé is érvényes ez a folyamat, a „szentély” megalapítása nem történhetett a családtagok segítsége nélkül: a mellszobor, a képek, munkái és mind a „tőle származó összeszerezhető tárgyak” kizárólag a családtagok közreműködésével voltak beszerezhetőek. Becske Bálint kellett ahhoz, hogy a meglévő örökösöktől begyűjtse a fellelhető anyagokat. A szentély hivatásos őrpapjai (az irodalomtörténészek) olyan természetességgel írtak e tárgyak megszerzéséről, mintha azok az ő birtokukat képeznék inkább, mint a családot, és Kazinczy Ferenc inkább publikus figura volna, mint magánember. Az örökösöknek például nemritkán vissza kell kérniük a tárgyakat.¹⁶⁸ Az utódok segítettek a panteonizációs eljárásban, az örökséget többnyire átadták, és általában csak nehéz anyagi helyzetben kértek érte valamit.

E tekintetben először Artúr, Kazinczy Gábor fia cselekedett saját érdekeit szem előtt tartva, amikor nem adta át Toldy Ferencnek apja és Kazinczy Ferenc hagyatékát. Artúr egyértelműen kinyilvánította, hogy az iratokra és könyvekre szerződést szeretne kötni az Akadémiával.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ „Kérem atyám gypslenyomatát ezen billét átadujának általadni valamint a Ns-nál levő iratokat is. Ns Told F. Úrnak.” Krajnik Imréné Kazinczy Eugénia levelei Toldy Ferenchez, k. n., MTAKK, Tört.2r.166.

¹⁶⁹ „Ferenc iratai, és a becsebb dolgok eladatnak a Muzeomnak, vagy az akadémiának, szintén a többi könyvek is, kivéve a mit a magam számára tartandok meg ti egy szép kis könyvtárt, ezeránt is kérem tanácsát, a könyvek és minden irományok

Megrendítő tárgyféltésről tesz tanúbizonyságot Toldy Ferenc Gábor megárvult fiához írt levele, amelyben Gábor gyász hírére reagál:

„Nagybátyád L[ónyay] G[ábor] Lacinak¹⁷⁰ azt mondta hogy eljő hoz-
zám, h[ogy] atyád írásairól hogy szólljon velem. Ami könyv és írás,
az a Tied; de ne nyúlj semmihez. Kérd a [...]okat zárjanak mindent,
az ut[o]lsó lapig, a bástyába és szekrényekbe. Május 12 eljövök, s
tanácskozunk a teendőkről. Neked nem kell ilyen gyűjtemény; én
oda kívánnék hatni, hogy az pénzzé hasznosan tetessék. K[azinczy]
F[erenc] Munkáiról úgy gondolkodom hogy azokat tán a jövő évben
adom ki úgy, hogy egy része a haszonnak Thalieé atyád akarata-
hoz híven, a sokkal nagyobb a Tied legyen. Általában minél többet
részedre szeretnék értékesíteni; számodra egy kis tőkét teremteni.
Azért idegen kéz ne illessen semmit.”¹⁷¹

A két napja megárvult fiú talán nem ilyen biztatásra számított apja egyik legjobb barátjától, de a kiemelt sorok nagyon jól mutatják, hogy a kéziratok eszmei értéke minden egyéb – akár emberi érték – fölé hágott a XIX. század második felében. Ebből is érthető, hogy az írásbeliségen alapuló nemzeti kultuszképződés miért nem vette számításba a még élő Kazinczy lányt forrásközlőként. A közeli családtag olyan információk birtokában állt, amelyek a panteonba való beemelés szempontjából érdektelenek. A megszentelésre előkészített személyt emberi oldaláról ismerte, természetességgel fogadta esendőségét. Ezeknek az adatoknak semmi helyük nem volt a nemzeti emlékcarnokban.¹⁷² Ezekhez a tárgyakhoz a szentély hivatásos őrpapjai másként viszonyultak. Amikor Toldy hozzájutott a Kazinczy-mellszoborról készült fényképhez, így fogalmazott:

„Kazinczy Fer[enc]. büsztjének photographiája. Térdelj le előtte, s imádd az Isten képét. *Ez Kaz[incz]y, nem a Richter etc etc etc féle képeitek.*
Elborítom az országot e képpel.”¹⁷³

---

lajstromoztatni és kinyomtatni fognak...” Kazinczy Artúr (Gábor fia) Toldy Ferencnek, Nagymihály, Deregnő, k. n., Toldy vette: 1864. jún. 15., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.109.

¹⁷⁰ A név viselőjét nem sikerült kiderítenem.

¹⁷¹ Toldy Ferenc levele Kazinczy Artúrhoz, Kazinczy Gábor fiához, h. és é. n., ápr. 20., MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

¹⁷² Hasonló problémával szembesül: Völgyesi 2003.

¹⁷³ Toldy Ferenc Kazinczy Gáborhoz, Pest, 1859. ápr. 9. reggel MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.

A panteonba a személy büsztjének fotója kerül, sokszoros áttétellel (emberből szobor – szoborból fotó; emberből isten – istenből annak képe). Ennek az átalakításnak csak az első lépésében segíthetnek a családtagok; a többi az irodalmi propaganda dolga. Eugénia szerepvállalása és a Kazinczy gyerekek példája viszont korrekcióra kényszeríti a tanulmány nemzeti hálátlanságról szóló bevezető gondolatait. Amikor 1860-ban Toldy Ferenc amellettt érvelt, hogy Kazinczy Ferenc dicsőségét kellene szem előtt tartani a Kazinczy-alap tőkájének felhasználása során, a Kazinczy testvérek már hozzájutottak az akadémiai pénzhez. Mivel ekkorra a kéziratos hagyaték Kazinczy Gábornál volt és annak eladásáról nem tárgyaltak, ismét a művek kiadása vált fontossá – ezért került elő mellékes szempontként csupán az időközben meglett férfiakká és asszonyokká cseperedett gyermekek ügye. Boldogulásuk – profán módon – saját kezükben volt.

Irodalom

- Bártfay László *Naplói* 2010 (s. a. r. Kalla Zsuzsa). Budapest, Ráció.
- Becske Bálint 1909: A széphalmi Kazinczy-mausoleumban: Kazinczy Ferencz unokájától, Becskeházi Becske Bálinttól összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke. *Akadémiai Értesítő*, XX., 567–580.
- Berlász Jenő et al. (s. a. r.) 1960: *Kazinczy Ferencz levelezése, XXIII*. Budapest, MTA. *Budapester Adressen- und Wohnungs-Anzeiger. Auf Grund der offiziellen Daten des Hauptstädtischen Meldungs-Amtes 1882*. Budapest, Franklin.
- Busa Margit 1997: Dokumentumok Kazinczy Thália családjáról. In: *Széphalom – A Kazinczy Társaság Évkönyve*, 9. 53–66.
- Busa Margit 2002: Adalékok a Kazinczy család történetéhez. In: *Széphalom – A Kazinczy Társaság Évkönyve*, 12. 111–119.
- Buza Péter – Mészáros György – Ráday Mihály (szerk.) 1998: *Budapest teljes utcanévlékona*. Budapest, Dinasztia – Gemini Budapest.
- Dankó Imre: *Széphalom*. Sárospatak, Sárospataki Rákóczi Múzeum.
- Fábri Anna (szerk.) 1999: *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1777–1865*. Budapest, Kortárs.
- Fehér József 1995: A széphalmi Kazinczy Emlékcsarnok első látogatókönyve (1876–1891). In: *Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 7. 389–396.
- Gergye László 1993: *Kazinczy Ferenc kéziratos hagyatéka*. Budapest, MTA.
- Halmos Károly 2010: Egy polgári hivatás: a királyi közjegyző. *Korall*, 11., 41.
- Harsányi István (s. a. r.) 1927: *Kazinczy Ferenc levelezése, XXII*. Budapest, MTA.
- Hermann Róbert 2000: Az 1849–1850. évi kivégzések. *Aetas*, 2000/1–2., 82–131.
- Homoki-Nagy Mária 2008: Megjegyzések a magyar királyi közjegyzőség történetéhez. In: Rokolya Gábor (szerk.): *700 éves a közjegyzőség Magyarországon*. Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara. 74–86. http://www.mokk.hu/linkgyujto/700_

- eves_a_kozjegyzoseg_Magyarorszagon/700_eves_a_kozjegyzoseg_Magyarorszagon.pdf, utolsó letöltés: 2013. június 23.
- Kazinczy Ferenc 2009: *Pályám emlékezete* (s. a. r. Orbán László). Debrecen, Debreceni Egyetemi.
- Kazinczy Ferenc 2011: *Fogságom naplója* (s. a. r. Szilágyi Márton). Debrecen, Debreceni Egyetemi.
- Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése 1986 (bev. és jegyz. V. Busa Margit, s. a. r. Z. Szabó László). Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium.
- Kenyeres Ágnes 1971: Kazinczy Gábor hagyatéka nyomában. In Mátrai László – Tóth András – Vértesy Miklós (szerk.): *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei V. 1970*. Budapest. 269–289.
- Kiss Imre 2008: *Szódavíz, egy magyar kultuszital. Szikvíz ipartörténeti album*. Budapest, MOSZI Országos Szikvízkészítő Ipartestület.
- Klement Judit 2012: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. Budapest, ELTE Eötvös.
- Kováts Dániel 2009: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”. *A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása*. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság.
- Kölcsey Ferenc 1975: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. In uő: *Kölcsey Ferenc válogatott művei* (s. a. r. Fenyő István). Budapest, Szépirodalmi. 369–377.
- Kövér György 2002: Budapest „legjobb adósai” (1879–1890). In uő: *A felhalmozás íve*. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, Új Mandátum.
- Kövér György 2012: A brit tőkepiac és Magyarország: az Angol–Magyar Bank (1868–1879). In uő: *A pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára. 277–303.
- Mátay Mónika 2003: Cinkos Justitia? Nők, férfiak és a jog a 19. századi Debrecenben. In dr. Láczy Magdolna (szerk.): *Nők és férfiak..., avagy a nemek története*. Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar. 178–197.
- Pásztor Emil 1979: *A tizenötödik aradi vértanú – Kazinczy Lajos: Dokumentum-életrajz*. Budapest, Kossuth – Zrínyi Katonai.
- Porkoláb Tibor 2005: „Nagyjainknak pantheonja épül”. *Közösségi emlékezet, pantheonizáció, emlékbeszéd*. Budapest, Anonymus.
- Rokolya Gábor 2009: *A polgári közjegyzőség emlékezete 1875–1949*. Budapest, Magyar Országos Közjegyzői Kamara.
- Szabó Ágnes 2010: „S ezzel a fináléval ért véget a’ szép scéna”. Kazinczy Ferenc és Gyulay Lotti kapcsolatáról. In Debreczeni Attila – Gönczy Monika (szerk.): *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Debrecen, Debreceni Egyetemi. 465–472.
- Szijártó M. István 2003: Armpruszter Anna „földesasszony”. In dr. Láczy Magdolna (szerk.): *Nők és férfiak..., avagy a nemek története*. Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar. 164–177.
- Szinnyei József 1897: *Magyar írók élete és munkái, V. kötet Iczés–Kempner*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala.
- Váczy János (s. a. r.) 1890–1911: *Kazinczy Ferenc levelezése, I–XXI*. Budapest, MTA.
- Váczy János (s. a. r.) 1894: *Kazinczy Ferenc levelezése, V*. Budapest, MTA.

- Váczy János (s. a. r.) 1895: *Kazinczy Ferencz levelezése*, VI. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1896: *Kazinczy Ferencz levelezése*, VII. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1898: *Kazinczy Ferencz levelezése*, VIII. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1899: *Kazinczy Ferencz levelezése*, IX. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1901: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XI. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1902: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XII. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1903: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XIII. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1904: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XIV. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1905: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XV. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1906: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XVI. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1907: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XVII. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1908: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XVIII. Budapest, MTA.
Váczy János (s. a. r.) 1911: *Kazinczy Ferencz levelezése*, XXI. Budapest, MTA.
Vaderna Gábor 2009: Nevelés és Bildung. A Dessewffy család és a gyermeknevelés a 19. század első felében. *Sic Itur ad Astra*, 20., 59., 117–148.
Völgyesi Orsolya 2003: Fáy András „különös házassága”. In dr. Láczy Magdolna (szerk.): *Nők és férfiak..., avagy a nemek története*. Nyíregyháza, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar. 147–156.
Vörös Károly (szerk.) 1978: *Budapest története IV. A márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest, Akadémiai.

Hivatkozott kéziratos és levéltári források jegyzéke:

- BFL, IV.1002.y – 1859 – IV.0417. (Buda Város Tanácsának iratai. Végrendeletek)
BFL, VII.176. – 1899 – 1172.
BFL, VII.176. – 1899 – 1172. (Stamberger Ferenc közjegyző iratai)
BFL, VII.184. – 1879 – 959. (Weinmann Fülöp közjegyző iratai)
BFL, VII.184. – 1881 – 0514. (Weinmann Fülöp közjegyző okiratai)
BFL, XV.17.b.312 1889/1873. (Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei)
BFL, XV.17.b.312 2755/1873. (Pest szabad királyi város Építő Bizottmányának tervei)
MTAKK, 5445/106–108.
MTAKK, M.Ir.Lev.4r.109.
MTAKK, M.Ir.Lev.4r.118.
MTAKK, M.Ir.Lev.4r.121/II.
MTAKK, M.Ir.Lev.4r.126.
MTAKK, M.Ir.Lev.4r.151.
MTAKK, Ms 5445/15.
MTAKK, Ms 5445/31.
MTAKK, Ms 5445/32–39.
MTAKK, Ms 5445/37.
MTAKK, Ms 5445/41.
MTAKK, Ms 5445/42.
MTAKK, Ms 5445/54.
MTAKK, Napló kis 8r 7.

MTAKK, RAL 1237/1872.
MTAKK, RAL 1518/1871.
MTAKK, RAL 160/1873.
MTAKK, RAL 170/1835.
MTAKK, RAL 205/1837.
MTAKK, RAL 499/1871.
MTAKK, RAL 518-9/1883.
MTAKK, RAL 65/1831.
MTAKK, RAL 752/1872.
MTAKK, Tört.2r.166.
OSZK, Kny.C 3.162.
PIM, V.4665/1/1-2.

Gyimesi Emese

Polémia és „epeláz” a nőírók körül

Bevezetés

„...több epelázt okozott, – mint mennyit Karlsbad összes gyógyforrásai az idén jóvátenni bírnának” – írta Szendrey Júlia 1858-ban Gyulai Pál *Irónőink* (Gyulai 1908) című, a *Pesti Napló*ban megjelent cikksorozataról (Bihari 1909, 75). A szakirodalom a XIX. századi írónők helyzetét következetesen ebből a szövegből kiindulva közelíti meg (Fábri 1996, 97).

A folyóiratok rovatait, állandóan felszínen lévő témáit böngészve feltűnő, hogy a nőiségről folytatott diskurzus (férfiak és nők testi-lelki alkata közötti különbség, ennek vélt hatása a szellemi képességekre, a jellemre, magánéletre, valamint az, hogy a természet vagy a társadalmi berendezkedés alakította így a viszonyokat) az 1840-es évektől folyamatosan jelen volt a sajtóban, laptípustól és színvonalától függetlenül. Gyulai Pál nem állított újat a női szubjektumról, csupán közismert fel fogásokat összegzett, cikksorozata mégis nagy felháborodást keltett. Mi lehetett ennek az oka? Meglátásom szerint az, hogy olyan következtetéseket vont le a női szubjektum általa felvázolt jellemző vonásaiból az írónőkre vonatkozóan, amelyek már a korabeli viszonyok között is nyersnek, önkényesnek, sőt akár anakronisztikusnak hatottak. A cikksorozat éppen abban az időszakban vonta kétségbe a női írás létjogosultságát, amikor a nők egyre tömegesebben publikáltak. Más kérdés, hogy Gyulait – bár Majthényi Flóra és Szendrey Júlia egy-egy kötetének bírálata ürügyén szólalt fel – épp ez a jelenség: a nőírók tömeges megjelenése készítette a cikksorozat megírására. A nővita és az 1850-es évek végétől egyre fontosabb szerephez jutó tömegsajtó kialakulása tehát szoros kapcsolatban áll egymással. Ahhoz, hogy a társadalmat mindig is foglalkoztató témából (milyen a nő, mire képes a nő?) jelentős és aktu-

ális kérdéskör legyen, szükséges volt a sajtópiac fellendülése, amely a markáns női jelenlétet biztosította az irodalomban.

A hírhedtté vált cikksorozatban feszegetett kérdés körül kibontakozó vita nemcsak az írói ambíciókat dédelgető nőkre vonatkozott, hanem számos, a társadalmat és az irodalmat egyaránt érintő problémát hozott felszínre. Írásomban nem az egyes személyek átfogó véleményének s a vita menetének ismertetése a célom, hanem annak megfigyelése, hogy hogyan fogalmazódnak meg a korabeli irodalmi élet kérdéskörei, mint például az íráság professzionalizációja, az irodalom üzleti és esztétikai felfogása közötti különbség, valamint a nőíráság és a nőemancipáció közötti viszony.

A vita története dióhéjban a következő:¹ Gyulai Pál 1858-ban közzétette háromrészes cikksorozatát a *Pesti Napló*-ban, amelynek alapvető tézisei már 1853-ban olvashatóak az Iduna költeményeiről írt kritikájában (Gyulai 1961a, 42–45). Erre elsőként Brassai Sámuel reflektált (Brassai 1858a, 1858b), majd „Egy dilettáns irónő” álnévű szerző (Egy dilettáns irónő 1858), Szendrey Júlia, aki később egy elbeszélést is megjelentetett a *Pesti Napló*-ban közölt cikksorozattal kapcsolatban éppen a *Nővilág*-ban, Vajda János lapjában, amely a *Pesti Napló* ellenlábasa volt.² A Gyulai-cikkre reflektált Jókai Mór Bajza Lenke munkáiról írt kritikájában (Jókai 1968, 88–99), valamint Lázár Mórné Barcsay Polixéna (Lázár 1858, 543, 547). A későbbi években Gyulai több bírálatában újra érintette a kérdést (Gyulai 1927, 134–136; 1961a, 81–87). A vita 1863-ban pezsdült fel újra, szintén egy Gyulai-szöveg, a *Koszorú*-ban publikált *Nők a tükör előtt* című novella kapcsán. A vita ezen szakaszának Gyulai mellett Kánya Emília és Arany János volt a főszereplője (Fábri 1996, 106–109).

¹ A nővita érdekes háttere, hogy két, különböző oldalon álló személy a magánéletben éppen a vita zajlása közben került egymással közeli rokonságba. Gyulai Pál 1858. április 9-én jelenti be levélben Arany Jánosnak, hogy feleségül veszi Szendrey Júlia húgát, Szendrey Máriát (Gyulai Szendrey Júliához való viszonyáról, megismerkedésükről lásd korábbi leveleit: Gyulai 1961b, 346). Aranyt rendkívüli módon meglepte a hír, válaszában megírta Gyulainak, hogy alig tudta elhinni, „mert éppen táborozást kezdesz Petőfiné et comp. ellen. De mit is bántod te a szegény blue-bottle-ke? Minek vesztegeted a drága időt, tentát és szép stilt ez irodalmi dilettánsok ellen, kik nálunk nincsenek is valami sokan, aztán meg, sehol a világon egy irodalmat is rosszá vagy jóvá nem tesznek. Ha vissza élés van, mely káros, irtsad a gúny és kritika fegyverével: de a nőíráság ez nem visszaélés, ez csak olyan, mint a középkori nőkardoskodás, – sem árt sem használ.” (Uo.)

² A vitában szerepet játszó különböző irodalomfelfogásokat képviselő szereplőkről lásd: Csonki 2012.

Véleményem szerint nem célszerű a Gyulai által „kirobbantott nővitát” egy ötéves időintervallumba beszorítani, azaz a közkeletű felfogásnak megfelelően kezdetének a *Pesti Napló*ban publikált cikksorozat, szimbolikus lezárásának pedig Arany János 1863-as, *Koszorú*ban megjelentett Nyilatkozatát tekinteni. Az 1840-es években már nagyon pontosan kirajzolódtak azok az elképzelések, álláspontok, beindultak azok a folyamatok, amelyek mentén az 1850–1860-as évek fordulóján zajló polémia is folyt. Ennek bizonyítására Szendrey Júlia publikációs listájának tanulságait hívom segítségül. Ezt azért tartom célravezetőnek, mert tágabb időszak vizsgálatára ad lehetőséget: már Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációi során ugyanazok a kérdések merültek fel, amelyek az 1858-as írónővitában a legfontosabbak voltak.

Az 1858-as nővita „előzményei”: a női szubjektum konstrukciói a XIX. században

Rónay Jácint 1847-ben cikksorozatot tett közzé a *Hazánk* című folyóiratban Millyen a' nő? címmel. Gyulai kardinális megállapításainak nagy része már ebben a szövegben megtalálható. A sorozat első része a férfi és a nő testalkatának különbségeit s az ezekből adódó következményeket elemezte (Rónay 1847, 316) a második és hatodik fejezet a nők szellemi képességeinek kérdéséről szólt. Rónay szerint a helyes megoldás az, ha „Ott keressük fel a' nőt, hova a' természet rendelé, és saját körében bizonyosan nem leend kisebb, mint a' férfiú nagyszerű törekvéseiben.” (i. m., 319). A nők számára kijelölt „saját kör” gondolata ugyanúgy rokonságot mutat a tizenegy évvel későbbi Gyulai-szöveggel, mint például az, hogy a természet a férfinál az ész, a nőnél a szív „kiképezésére fordít több gondot”; vagy az, hogy a nők felfogása könnyű, ítélete, következtetése gyors, éppen azért elhamarkodott, ennél fogva a nők nem képesek elmélyült munkára (i. m., 335). A könnyű, fesztelen társalgás képessége,³ az elmésség mint tipikusan női tulajdonság szintén megjelenik mind Rónaynál, mind Gyulainál. Rónay legnagyobb karriert befutott megállapítása az, hogy a férfit „könnyebb kitanulni, mint a' nőt; mert ez, mint gyengébb rész, titkait gondosan őrzi” (i. m., 319). Ez utóbbi mondat, amely a női lélek kiismerhetetlenségére vonatkozik, a korszak női szubjektumról való diskurzusának egyik legalapvetőbb

³ A Jókai által szerkesztett *Életképek* Hölgyسالon rovatának csevegő hangneméből is érezhető az alapfeltevés, hogy a női célközönségnek erre van igénye.

tétele. Számos korabeli szépirodalmi alkotásban tükröződik ez a felfogás: ezek között alighanem a legismertebb a *Szeptember végén*. A hűtlenség kérdése azért olyan kínzó a versben a férfi beszélő számára, mert elfogadja azt a szubjektumkonstrukciót, amely a nőt kiismerhetetlennek tételezi fel. Így a költeményben – T. Szabó Levente észrevétele szerint – a „személyiségben rejtőzködő más/idegen, a személyiségben rejlő személyiség” alakzata mutatkozik meg (T. Szabó 2008a, 348–350). Ez a felfogás a női önértelmezéseket is mélyen áthatja: a reformkori naplóról író lányok szövegeiben rendkívül gyakori az önismeret lehetetlenségére való reflexió.⁴

Jókai Mór az *Életképek* 1847 nyarán indított Hölgyسالon rovatában publikált szövegeiben ugyanezt a szubjektumfelfogást népszerűsítette, csak hogy nála a női szubjektum ezen felfogása szorosan összekapcsolódott a nőírókról vallott nézeteivel. Egy nő naplója című cikksorozatában egy fiktív nőalakot mutatott be, jellemezte szellemének és naplórészletének sajátosságait, mintha a közönséget szeretné felkészíteni arra, hogy milyen módon kell befogadni egy nő tollából származó írást:

„Gyakran megkísérté lelkem utána röpülni az ő szellemének. Ismeretlen, új világokba vezette azt illyenkor s ott hagyta egyedül a vele röpülni nem bírót. Esméinek nagyobb része maig is talány előttem. Sokkal több még rajtam a por, minthogy azokat fölfogni képes lehettem volna.” (Jókai 1847, 4.)

Ugyanezeket a gondolatokat (női szubjektum mint transzcendens elem, amelynek írói feladata, hogy ismeretlen, új világokba vezessen) ismételte meg Jókai Szendrey Júlia *Petőfiné naplója* címen kiadott szövege elé írt előszavában is, amelyben az ideális nőíró mintaképét konstruálta meg. A „szellemkincsként” bemutatott szöveg esztétikai értékét a szerkesztő abban látta, hogy a női szubjektumról rajzolt „hű tükre” által olyan területet tárt fel az irodalom számára, amelyre egy férfi író nem

⁴ Csak egyetlen, kevésbé ismert példa: Slachta Etelka „soproni úrileány” tizenöt kötetben fennmaradt, jegyzetszerű naplóiban gyakoriak az ilyen megjegyzések: „Én magamnak rejtvény vagyok, magamat nem értem, azon indulatokat, melyek árként dagadnak s apadnak keblemben, meg nem nevezhetem, nem értem!”, „Engem nem oly hamar értenek meg, nem ismernek oly hamar ki, nem fognak fel.” (Slachta 2004, 11, 103.) Wohl Janka 1861-es verseskötetének Arany Jánoshoz írott ajánlásában ugyanezt a szubjektumfelfogást (a nő mint kiismerhetetlen káosz, férfitekintet mint Ariadnéfonál) alkalmazza magára. „Midőn még bennem chaos volt a lélek, / Az ész, a szellem még csak tömkeleg, / Szavad, mint a hatalmas Isten-ének / A chaosból egy mennyt teremt meg. / Tekinteted Ariadnéfonála / A tömkelegben szépen rendezett...” (Wohl 1861, 1–2.)

volna képes. Jókai az 1850-1860-as években éppen erre az elvre alapozta a nőírókat pártfogoló nézeteit (Jókai 1968, 97). Az előszó így egyben a női irodalom iránti elvárásainak reprezentációjaként is felfogható: a női szövegek akkor lehetnek jók, ha a női lelket tükrözik (ennek a berögződött elvárásnak a hagyományáról lásd: Borgos–Szilágyi 2011, 12).

A tömegsajtó és a „nőíróság” kölcsönhatása

1857–1858-ban sok egymástól függetlenül fellépő költőnő kezdett publikálni. Ekkoriban lépett verseivel a nyilvánosság elé többek között Szendrey Júlia, Kisfaludy Atala,⁵ Kánya Emília, Wohl Janka, Czobor Kornélia,⁶ Wass Ottilia,⁷ Bálintffy Etelka.⁸ A Gyulai-cikk apropója tehát nemcsak Majthényi Flóra és Szendrey Júlia egy-egy frissen megjelent kötetének bírálata volt, hanem az a jelenség is, amelyet Gyulai a korabeli irodalmi élet aktuális kérdéseként érzékelhetett: a tömegsajtó megjelenése által okozott⁹ s a nőírók számának növekedésével párhuzamosan észlelhető színvonalcsökkenés. Ezt bizonyítja, hogy Gyulai nem a nőírókat tette felelőssé ezért, hanem a divatlapokat, azzal vádolván őket, hogy szenzációhajhászásuk folytán dédelgetik a nők irodalmi ambícióit, ezáltal ők termelik a dilettáns írónőket.¹⁰

⁵ Kisfaludy Atala 1836-ban született Köttésen. 1852-től Szalay Károly ügyvéd felesége, Szalay Fruzsina költőnő édesanyja. 1878-ban a Petőfi-társaság tagjai közé választotta (Szinyei 1899, 399).

⁶ Czobor Kornélia költeményei a *Napkeletben* (1858–1860), a *Nefelettsben* (1859, 1863), az *Aradi Híradóban* (1859), a *Népujságban* (1860), a *Tavaszi* című zsebkönyvben (1861) és a *Hölgyfutárban* (1862) jelentek meg (Szinyei 1893, 542).

⁷ Wass Ottilia grófnő Wass György és Gyulai Franciska (Fanny) leánya. Nagy nyelvtudású (német, francia, angol, olasz) és műveltségű asszony, utazásairól hagyatéka nagyszámú képeslapot őrzött meg. A család történetére vonatkozóan lásd: W. Kovács 2004. Költeményeket írt a *Sárosy Gyula Albumába* (1857), a *Hölgyfutárba* (1858–1859); Zilahy Károly *Hölgyek Lantjába* (1865). Munkája: *Chopin. Liszt Ferencz után francziából*. Budapest, 1878 (Szinyei 1914, 1439).

⁸ Bálintffy Etelka 1863-ban házasodott össze Rózsaági Antallal. A hatvanas, hetvenes években Hajnalka néven ismert és kedvelt írónő volt különösen a női közönségnek. Ő volt az első, aki Pesten szalonját megnyitotta az irodalom jelesei számára (Szinyei 1906, 1208–1299).

⁹ Az 1830 és 1894 között megjelenő hazai hírlapok és folyóiratok számának alakulásáról lásd Kéri Katalin táblázatát: Kéri 2008, 26.

¹⁰ Ez az állítás heves tiltakozást váltott ki: Szabó 1858, 16, 188.

„Gyönyörködnek a szellem ez új fuvallatán, mely a lélek és szív eddig ismeretlen s a férfiak elől elzárt kincseit fogja föllebbenteni, kíváncsian várják, hogy a női kedély, melynek csak a családi kör számára kellene megnyilni, hogyan profanálja érzéseit az egész világ előtt, minő vallomásokat tesz, minő élményekről tanuskodik, s fejti meg új oldalról a szerelem és házaseslet nagy kérdéseit.” (Gyulai 1908, 273.)

Ez a kifakadás pontosan azt a gyakorlatot jellemezte, amelyet Jókai egy évtizeddel korábban, Szendrey Júlia naplórészleteinek 1847-es kiadása során is alkalmazott. Aligha kétséges, hogy a női érzések „profanálását” váró szerkesztők elleni kirohanásakor ez a tizenegy évvel korábbi tapasztalat is ösztönözhetette Gyulait, aki már ekkor sem nézte jó szemmel a fiatal Petőfiné munkáinak kiadását. A Jókai és Gyulai irodalomfelfogása közötti különbséget már ekkor jelzi, hogy az előbbi irodalmi alkotás-ként mutatta be a szöveget az olvasóknak („Egy művet nyujtok át ezenel...”), az utóbbi pedig kizárólag magándokumentumnak tekintette, éppen ezért úgy vélte, hogy csak a szerző halála után lenne jogosultsága a kiadásnak (Gyulai 1961b, 33). A publikáció normaszegő jellegét nem a tárgy maga okozta, hanem az, hogy a szerző társadalmi szerepe szerint nő, mégis igen nagy fokú nyíltsággal beszél érzéseiről.

Szendrey Júlia első nyilvánosságra lépése, 1847-es – Petőfi és Jókai szerkesztői manőverei által kísért – naplókiadása szervesen illeszkedett bele két olyan folyamatba, amelyek az 1850–1860-as évek fordulóján zajló nővitát is alapvetően meghatározták. Az egyik az irodalmi piac, a sajtóélet fellendülése, a másik a női szubjektum sajátosságainak s ennek mentén a nőiróság és a nőemancipáció kérdéseinek előtérbe kerülése volt. A naplószövegek kiadásának körülményeit alapvetően meghatározta, hogy az üzleti alapon működő sajtóélet, az irodalmi piac és a modern média kialakulásának kellős közepén történt (vö. Margócsy 1999, 48–74; Szajbély 2010, 27–30).

Az *Életképek* szerkesztését Frankenburg Adolftól átvevő, 22 éves Jókai Mór (Margócsy 1999, 50) olyan gesztusok sorozatával támogatta Szendrey kiadandó szövegeit, amelyek nyilvánvalóan a közönségsikert célozták. Ezeknek legfeltűnőbb jellemzője az a törekvés, amely Petőfi imázsának erősítésére irányult. Jókai a szöveg népszerűsítése és kiadása során igen markánsan irányította az olvasók figyelmét mind a szövegtagolás, mind a különböző paratextusok által.¹¹ Előszavában a frissen házasodott Petőfi „üdve mennyországának”, azaz szerelmi történeté-

¹¹ Paratextusnak tekintem magát a címadást (*Petőfiné naplója*), Jókai előszavát, valamint a Hölgyسالon rovatban megjelent, a napló „marketingjét” szolgáló szövegeit.

nek vázlatként kínálta a naplót a közönség számára. A napló kiadása Petőfinek és Jókainak a magánéletet hírértékké változtató gyakorlatába illeszkedett, abba a közönség újságigényét kielégítő, az állandó aktualitást megtestesítő magatartásformába, amelyről Margócsy István az 1840-es évek „irodalmi gépezetének” működése kapcsán írt (Margócsy 1999, 62). Jókai előszavában az „átnyújtás” aktusa („Egy művet nyujtok át ezennel...”) központi jelentőséget kapott, ami azt sugallta, hogy egy nőíró szövege önmagában nem áll meg az olvasók előtt: a helyes értelmezéshez feltétlenül szükséges a férfi által írt kísérőszöveg, amely felhívja az olvasók figyelmét a mű értékeire.¹²

Az irodalom elitista és üzleti felfogása

Ha nemcsak a Szendrey-napló kiadásához szorosan kapcsolódó szövegeket, hanem az *Életképek* rovataiban tárgyalt általános kérdéseket is áttekintjük, akkor feltűnő, hogy pontosan azok merültek fel, amelyek az egy évtizeddel későbbi nővita során is nagy jelentőséget kaptak. Jókai a *Nőemancipatio* című, a Hölgysalon rovatban megjelent cikkben kimondta a „Madaré a' lég, virágé a' föld, nőkebelé az érzelem hatalma, férfikaré a' tett” elvét, amelyet később is képviselt. Az *Észaristocratia* című programadó írásában az „arany istenségének” végét, s az „észaristocratia” napjainak eljövételét hirdette, amelyet Vahot Imrével az irodalmi élet átalakulásáról polemizálva is képviselt. Kettejük vitájában a patriarchális és a piacositott irodalmi viszonyok összeütközését láthatjuk (Szajbély 2010, 32). Vahot „iparlovagsággal”, „irodalmi iparúzéssel” vádolta a legfiatalabb nemzedéket, a 22 éves Jókai viszont bátran vállalta ezt a vádat: „Az írók bizony a piacról élnek, s sehogy nem lehet rávenni őket, hogy koplaljanak...” (Margócsy 1999, 51.) Jókai ugyanezt a felfogást képviselte az 1858-ban kezdődő nővita során is. A nőírók támogatására így két nagy oka volt: egyrészt az, hogy az „irodalmi gépezet” hatékony működtetőit látta bennük, akiknek művei képesek a közönségsiker elérésére, másrészt az, hogy a nők írásait az irodalom szükséges, férfiak által pótolhatatlan elemé-

---

¹² Az előszóírás és az „átnyújtás” gesztusaival Jókai a *Fanni hagyományait* idézte fel az olvasók tudatában, amelynek újrafelfedezése éppen ebben az évtizedben zajlott. Toldy Ferenc 1843-as szövegkiadásának és előadásának koncepciója szorosan összekapcsolódott „Fanni létének meg nem kérdőjelezésével”, akinek alakja az írónők létjogosultságának emblémájává vált. Vö. a *Fanni hagyományai* első előszavával: Szilágyi 1998, 15–26, 57, 62; 1999, 68.

nek tartotta. A nőírók körül kibontakozó diskurzus során a modern irodalom alapvető létformájaként a piaci megjelenést beállító felfogás (Margócsy 1999, 50) a Gyulai által képviselt esztétika-központú, elitista irodalomszemlélettel került szembe. A polémia párhuzamosan folyt és szorosan összekapcsolódott azzal a folyamattal, amely az íráság hivatásosodását, foglalkozásszerű munkatípussá válását érintette, ezáltal „újszerű keretbe helyezte az irodalmi rendszerről való gondolkodást” (T. Szabó 2008b, 358). Számos felszólaló reflektált arra, hogy milyen a professzionális foglalkozás értelemben vett íráság aktuális pozíciója a korban.¹³ Erdélyi János éppen a nőírókról szóló tanulmányának bevezetésében írta: „Még a férfiaknak sem oly rég ideje, hogy becsület az írás. Kedvtelésnek megjárta, de valami nemes, komoly tettek alig.” (Erdélyi 1991, 472.)

Ahogy T. Szabó Levente kiemelte, a Magyar Írók Segélyegyletének 1862-es felhívásában a „géniuszok alkonya” nyilatkozott meg (T. Szabó 2008b, 357). Az egyesület ugyanis az irodalom napi működésének fenntartóit kívánta támogatni: a géniusz és az írásaival rendszeresen jelentkező, szorgos „munkás” ebből a nézőpontból egyaránt értékes. A felhívás a szellemi munka, az írói hivatás „önálló munkaformaként való kanonizációját” kísérelte meg: az írásért kapott fizetséget „mél-tán kiérdemelt gazdasági csereértéknek” tekintette. Ezt a szemléletet képviselte Jókai is Bajza Lenke munkáiról írott kritikájában, amelyben kifejtette, hogy nemcsak géniuszokra van szükség, hanem minden „termelőre”, aki hozzájárul az „irodalmi gépezet” működéséhez. Jókai a Gyulainak címzett bírálatot éppen azzal kezdte, hogy az írói foglalkozásnak a többi szakmához viszonyított, aktuális helyzetére reflektált: „A boltosbul lehet milliómos, a káplárból lehet generális, a szökevény komédiásból lehet nemzeti színházi művész; de az íróbul ugyan mi a mente lehetne más mint író? Ott végzi, a hol elkezdte.” A szöveget indító anekdota szerint a szerző, ha lenne négy fia, akik közül az első katona, a második vászonkereskedő, a harmadik színész, a negyedik pedig író lenne: ő bizony az íróit sajnálná leginkább. Leányát viszont nem féltene az irodalmi pályától. Jókai épp azért tartotta kedvezőnek a

¹³ Az íráság mint megélhetési forrás, az egyes híres írók keresete az 1860-as években is izgatta a közvéleményt. A *Fővárosi Lapok* a Pestre látogató „jó öreg Dumas papa” keresetének részletes adatait közölte a különböző műfajok szerinti lebontásban, valamint azok pontos jövedelmét is, akiknek a művek kenyeret adtak (fordítók, nyomdászok, könyvkötők, rajzoló, színészek stb.): *Fővárosi Lapok*, 1865/285., 1132. Egy francia lap írók (Eugène Sue, George Sand, Victor Hugo, Jules Janin stb.) tiszteletdíjával foglalkozó közleményének átvétele első regényért, egyes művekért, ívekért kapott összegek szerinti lebontásban: *Fővárosi Lapok*, 1866/2., 8.

nőírók irodalmi életben betöltött pozícióját, mert nem egy másik, jövedelmező állás helyett kell ezt választaniuk, hanem anyai és háziasszonyi tevékenységük mellett tölthetik be irodalmi ambícióikat: „A férfi egy más nyilvános életpályát ad cserébe írósaért, a nő egészen ajándékba kapja azt.” A vita közhelyszerűen visszatérő, központi kérdése ugyanis az volt, hogy lehet-e jó anya, jó feleség egy író. A Gyulai-cikk épp azon állításával váltotta ki a közfelháborodást (és nem a nőszubjektumról hangoztatott sztereotípiáival), hogy nemmel válaszolt erre a kérdésre. Kánya Emília 1863-ban azért küzdött, hogy ezt megcáfolja. Hangsúlyozta, hogy a nők anyai és hitvesi teendőiket ugyanúgy tudják teljesíteni az írás mellett, mint ahogyan férfi író is szokott más társadalmi állást (például tanár, múzeumi tisztviselő, pap, esperes, kanonok, ügyvéd, gazda, orvos) vállalni (Kánya 1863). Emellett a női munkavállalás¹⁴ fontosságáról is írt („Tanuljunk tehát dolgozni és anyagi tekintetben is tehetségünk szerint hasznára lenni a polgári társadalomnak”), s kijelölte, hogy melyek azok a munkatípusok, amelyeket a nők is sikerrel betölthetnek: „Minden olyan munkában, melyhez kiválóan izlés és kitartás szükséges, mi nők bizonyára felülmulnók a férfiakat, ha rendszeresen és alaposan megtanulhatnók.” (I. m.)

Nőemancipáció vagy nőíróság? Konfliktus vagy „epeláz”?

A vita egészére jellemző a pontos meghatározások hiánya. A diskurzus sajátossága, hogy a felszólalók nem ugyanazon dolgokat értették ugyanazon fogalmak alatt. A felhasznált érvek nagy része éppen a másik fél fogalomhasználatának jogosultságát kérdőjelezte meg. A nőíróság és a nőemancipáció közé Gyulai egyenlőséget tett, s mindkettő ellen tilta-

---

¹⁴ A nőíróság és a korabeli női szakmák helyzetét érdemes összevetni: a színésznő, a szerkesztőnő már elfogadott pozíció a korban, de az újságíró nő figurája („újdondász” szerepkörben) még nem jelenik meg. Gyulai a társadalom elitjéről értekezik, de az alacsonyabb rétegekben már növekedett a dolgozó nők száma. Azokon a területeken, ahol elfogadottá vált a nők jelenléte, gyorsan nőtt a létszámuk is. Ezt mutatja a nőíróság problémája is: az 1840-es években még csak néhány nő szerepelt a lapokban, s ez az arány tíz év alatt a sokszorosára emelkedett. A női foglalkoztatottságra vonatkozóan az osztrák és magyar statisztikák az 1880–1882-es népszámlálástól kezdve szolgáltatnak adatokat. A nemzetközi szakirodalom szerint ekkor kezdődött új szakasz a női foglalkoztatottság történetében. A korabeli hivatalos népszámlálási adatok feldolgozásával készült tanulmány a női foglalkoztatottság mértékéről és szerkezeti átalakulásáról az Osztrák–Magyar Monarchia országain belül: Nagy 2006, 205–222.

kozott. A két fogalom azonosítása azonban korántsem volt egyértelmű a kortársak számára, sőt: mind a nőírók, mind a védelmükben fellépő férfiak azzal érveltek, hogy élesen elválasztották egymástól a kettőt. Szabó Richárd a *Déliabáb* hasábjain ezen az alapon támadta Gyulait:

„Igazan volna, ha az irónőség nőemancipatio lenne. De ez nem áll. Az irónőség és nőemancipatio két egymástól végtelenül különböző fogalom. A nő, ki ír, nem azonnal emancipált nő. Az emancipált nő cselekvényekben, az irónő eszmékben, érzelmekben nyilatkozik. Az irónőség fogalmával nincs kapcsolatban a nőiség megtagadása, de az emancipált nőével igen. Az irónő tiszteletreméltósága rajzolt eszméi s érzelmei minőségétől függ, az emancipált nő a legszűkebb korlátok között is mindig nevetséges.” (Szabó 1858, 199.)

Maguk a nőírók is tiltakoztak munkásságuk emancipációval való azonosítása ellen.¹⁵ Az általuk írt reakciók legjellemzőbb vonása, hogy tiltakoznak a Gyulai által feltételezett szerepkonfliktus ellen: azt hangoztatják, hogy az irónő is lehet jó anya, jó feleség, ezáltal azt kívánják bizonyítani, hogy a két szerep nem ütközik egymással.¹⁶

A *Nefelejts* című folyóiratban 1863-ban Lehet-e jó nő a magyar irónő? címmel megjelent cikk is ezt hangsúlyozza:

„Egy valódi irónő, ki pár órát az irodalomnak szentel, okosan osztja föl idejét. Gyermekének jó anyja, férjének felesége, konyhájának, kamrájának, cselédének gazdasszonya; a barátságot, szerelmet, könyört, szóval minden szent érzelmet százszorosan érezvén át, ugyanannyiszor erélyesebben is tud tenni. A mely nő kötelességeit feledve ír, az nem irónő...” (Néhány nőíró 1863, 49.)

¹⁵ Még tíz évvel később sem volt divat a nőemancipáció pártján állni. 1867-ben Veres Pálné Beniczky Hermin egy olyan nőegylet megalapítását hirdette meg, amely különbözött az addigiaktól, ugyanis nem jótékonyossági célú volt, hanem azt kívánta elősegíteni, hogy a nők tanulmányok által önállóságot és önfenntartást tudjanak maguknak kivívni. A nőemancipációs törekvésektől való elhatárolódás rendkívül hangsúlyos szerepet kap a cikkben: „...nem céloim nekem oda törekedni, mit a nők emancipációjá alatt közönséges értelemben érteni szoktak, óhajtasom egyedül az: hogy hazánkban a nőknek becsületes önfenntartásuk és szellemi kiképeztségük minden irányban lehetővé váljék.” (Egy nemes terv a nők érdekében, *Fővárosi Lapok*, 1867/101., 403.)

¹⁶ Más kérdés, hogy milyen a szerepkonfliktus kivetülése a privát írásgyakorlatok során. Szendrey Júlia 1854-ben, *Tünődések* című, naplószerű, a szellemi munka lehetőségeivel foglalkozó írásában közel sem látta annyira problémamentesnek az irónő–anya–háziasszony szerephármast, mint Kánya Emília (Szendrey 1930, 317).

A „Néhány nőíró” aláírással megjelent cikk különlegessége a többi példához képest az, hogy nem egyéni válaszreakció, hanem közösségként fellépő írók által megfogalmazott állásfoglalás.¹⁷ Gyulai Pálra a magyar tudományos élet „kis tövisrózsájaként” utalnak, s azt követelik, hogy a nők ne gúnyoltassanak ki, ha tollat vesznek kezükbe, fogadtatásuk ne elítélő, ne visszautasító legyen.

A hagyományos női szerepek elfogadását, a nőemancipáció elutasítását az is jelzi, hogy Kánya Emília nem az 1858-as cikksorozat ellen ragadt tollat 1863-ban, hanem Gyulai *Nők a tükör előtt* című novellájának ezen mondata miatt: „Az öreg ur tudta, hogy az írók nem szoktak kötni és himezni.” (Gyulai 1863.) Gyulai egy fiktív, Árpádina nevet viselő nőíró alakját rajzolta meg a műben, akit a divatlapok dicsőítenek, de valójában tehetségtelen és nagyon hiú. Kétségtelen, hogy az 1863-as novella gondolatmenete, amelyet abban az évben közölt Arany János lapja, a *Koszorú*, teljes összhangban volt az öt évvel korábbi *Pesti Napló*-beli értekezéssel. Kánya Emília Néhány szó a nőnem érdekében című, négyrészes sorozatának az volt a célja, hogy cáfolja Gyulai azon állítását, miszerint „az író nem lehet hű anya; jó nő”. Rendkívül erősen ragaszkodott a hagyományos, női szerepekhez, miközben a cikksorozat negyedik darabjában a nők helyzetét a rabszolgákéhoz és a négerkéhez hasonlította, vagyis a korai angol feminista írások jellemző párhuzamával élt (Fábi 1996, 212). Gyulai viszontválaszában egyrészt fogalomzavarral vádolta Kánya Emíliát („neki az író és a nőnem ugyanegy”), másrészt érveinek megalapozatlanságával. Védekezésének alapjául a novella és az értekezés műfaja közti különbség szolgált: a szerkesztő nem vette figyelembe, hogy a *Nők a tükör előtt* az előbbi, s nem az utóbbi kategóriába tartozik, s így az idézett mondat, amelyre egész érrendszerét felépítette, „nem az író objectív véleményeként van oda írva, hanem mint a novellai személy subjectív meggyőződése”. Innentől kezdve ennek a narratológiai kérdésnek a boncolásába fulladt a polémia, az érvek a másik fél szövegértelmezésének hibáira vonatkoztak.

A vita szóhasználata alapján úgy tűnhet, hogy komoly érdekellentéteket és valós konfliktust takart, hiszen a Gyulai-cikkekre elsőként reagáló Brassai Sámuel kifejezetten „háborús” szóhasználattal élt (Brassai 1858a, 1858b). Az 1850-es évek kritikájának azonban általános jellemzői közé tartozott, hogy rendszeresen alkalmazta a hadviselés és a viadal szótárát a szövegekben (T. Szabó 2003, 175). Ennek figyelembevételével érzékelhetővé válik, hogy milyen megtévesztő lehet a konfliktus típusára nézve ez a szóhasználat. A szociálpszichológia megkülönbözteti a

¹⁷ Ezúton is köszönöm Török Zsuzsának, hogy felhívta figyelmemet a cikkre.

valódi, az ál-, valamint az áttételes, téves, lappangó és hamis konfliktust (Csepeli 1996, 359–360). Az álkonfliktusok jellemzője, hogy „az elégtelenül definiált érdekek ütközése” eredményezi őket (i. m., 359). Véleményem szerint a Gyulai-szövegek mentén megfogalmazódó hozzászólások inkább az ál-, mint a valódi konfliktusok jellemzőit viselik magukon – akár a fogalomhasználat, a pontos meghatározások hiánya, akár a vita tétje felől nézzük őket. Épp ezért találó a Szendrey Júlia által használt „epeláz” kifejezés.

A felvázolt nézőpontok és a Gyulai-cikk születésének időpontjában publikáló nőírók magas száma alapján úgy tűnik, hogy a vita tétje nem az volt, hogy folytathatnak-e a nők irodalmi tevékenységet. Nem az íráshoz és publikáláshoz való joguk forgott kockán, hiszen a sajtóban való tömeges megjelenésük, amely a Gyulai-cikket is inspirálta, már visszafordíthatatlan, a tömegsajtó megjelenésével járó természetes folyamat volt. Nem is a női emancipáció lehetősége volt a tét, hiszen maguk a nőírók sem erre törekedtek. Nem is magánérdekek álltak a háttérben: az irodalom bizonyos pozícióiért folytatott harc nem személyes érdekek formájában, hanem a piacositott irodalmi viszonyok megszilárdulására, az íráság hivatásosodására való törekvésben nyilvánult meg. Ehelyett sokkal inkább az került a középpontba, hogy milyen szerepekben jövedelmező fellépni egy írónőnek, milyen műfajokban érdemes megnyilatkozni, milyen publikációs fórumot választania, ha elismerést és sikert akar kivívni magának. A diskurzus kialakította azokat a tipikus stratégiákat, amelyeket egy nőírónak alkalmaznia kellett, ha érvényesülni kívánt. Abban az egy kérdésben ugyanis a vita minden résztvevője egyetértett, hogy meghatározott az a működési terület, amelyet a nők az irodalmi pályán betölthetnek. Ez a terület pedig azon érzések tolmácsolása volt, amelyek megélésére a férfiak nem képesek: a női élet speciális élményeinek megírására. Ez magyarázza, hogy miért az anyaszerep volt a leginkább legitim s a leginkább jövedelmező női szerep a kor költészetében. A férfi kritikusoknak csupán a kérdéshez közeledő mentalitása különbözött egymástól.¹⁸ A nőírást alapvetően ellenző Gyulai „engedélyezte”, hogy a nőírók a hozzájuk illő szerepekben nyilvánosságra lépjenek (s mivel ezek az igen szűk körön belüli szerepek a műfajokkal karöltve járnak, a nők rendelkezésére álló műfajokat is meghatározta), a nőírókat a „gyöngéd, mély érzésű, ábrándos” művek alkotására biztató Jókai pedig a női írás legfőbb feladatának a női lélek tükrözését tartotta (Jókai 1968, 97). Azt, hogy ez az elvárás

---

¹⁸ Salamon Ferenc, Szász Károly, Arany, Gyulai ugyanazon szempontrendszer alapján, a hivatásuk és élettapasztalatuk határai betartásának elvárásából kiindulva írta meg kritikáit a különböző írónők kötetéről Erről bővebben lásd: Török 2012, 148–149.

milyen sokáig és milyen szívósan élt a nőirodalommal kapcsolatban, jól mutatja, hogy még Osvát Ernő is hangsúlyozta: „csak az kiállhatatlan, ha írók férfimodort affektálnak” (Borgos–Szilágyi 2011, 12).

Női jelenlét és szerep különböző kiadványokban

A nővitát nemcsak a különböző lapokban megjelent elméleti szövegek, a felszólalók írásai alapján célszerű vizsgálni. Legalább ilyen fontos a korabeli sajtó vizsgálata a következő két szempont alapján: Mekkora mértékű volt a nők önreprezentációja a sajtóban a korábbi évtizedhez, az 1840-es évekhez képest? Milyen típusú sajtókiadványok, publikációk befolyásolhatták latens módon a vita alakulását? A kutatást megnehezíti, hogy még részleges kimutatások, statisztikák sincsenek arról, hogy mekkora volt a nőírók tényleges jelenléte a korabeli sajtóban, vagyis arról, hogy a publikációk hány százaléka származott nőktől. A kérdést véleményem szerint a publikációk típusa szerint érdemes megközelíteni. Eszerint négy olyan területet különböztetek meg, amely lehetőséget kínált a női önreprezentációra: önálló verseskötet, folyóiratok, speciális-típusú női kiadványok (albumok, naptárak), antológiák.

A Gyulai-cikk közléséig, 1858-ig már több költőnőnek jelent meg saját kötete. Iduna (Szász Károlyné) és Ferenczy Teréz verseit 1853-ban, 1854-ben, haláluk után adták ki. 1858-ban Majthényi Flórától a *Flóra 50 költeménye*, a próza terén pedig csak néhány példát említve: Szendrey Júlia Andersen-fordítása, Bajza Lenke *Beszélyek* című könyve, Bulyovszky Lilla útinaplója jelent meg önálló kötet formájában. 1861-ben verseskötettel jelentkezett Kisfaludy Atala, Tarnóczy Malvina, Wohl Janka, 1864-ben Hajnalka (Rózsaági Antalné), valamint Izidóra (Bethlen Miklósné Petrichevich-Horváth Ida).

A statisztikák hiánya a nők időszakai sajtóban való jelenlétének felmérését nehezíti leginkább. Néhány adatot bemutatok annak bizonyítására, hogy egy évtized alatt jelentősen növekedett a publikáló nők száma. Két folyóirat féléves időtartamra eső publikációit hasonlítottam össze, a Jókai által szerkesztett *Életképek* 1847-es évfolyamának második félévét és a Rózsaági Antal által szerkesztett *Gombostű* 1862-es évfolyamának első félévét (április 2.–december 25.). Mindkettő a női közönségre számító s a nőirodalmat pártoló lap volt a maga korában. Az adatokat a mellékletben közlöm. Az *Életképek* esetében még meglehetősen alacsony a publikáló nők száma, s a legfeltűnőbb az, hogy a Versek rovatba egyetlen nő sem írt. A női publikációknál viszont jóval

magasabb a nőkről szóló cikkek aránya. Az 1862-ben indult *Gombostű* című, Rózsaági Antal által szerkesztett folyóirat esetében külön vizsgáltam a nők arányát a szerzők és a publikált művek száma között. Ennek célja, hogy ne torzítson a női szerzők számát illetően az, ha egy-egy nőíró magas számban publikált. Viszonyítási pontként megvizsgáltam az Arany János által szerkesztett s a vitában is fontos szerepet játszó *Koszorú*¹⁹ 1863-as évfolyamának mindkét félévét is. A Versköltemények között egész évben mindössze két nő publikálhatott: az első félévben 49 költemény között Wohl Janka szerepel két verssel, a második félévben 53 költemény között Majthényi Flóra egy verssel (*Boldog a napsugár*). A *Beszélyneműek* rovatban 28 mű között Szendrey Júlia szerepel (Sz. J. monogrammal) két fordításával: *A bő czipő (Karr után)*, *A rózsabokor és a csiga (Andersen u.)*, valamint Stephanie és Jósika Júlia egy-egy műve (*Stephanie regekönyvéből*, *A fegyencz*). A második félévben ugyanebben a rovatban 24 mű közül négyet publikált nő: Reményi Katalin, Stephanie, Jósika Júlia (*Nagyanyám naplója*), Kalocsa R. (*A quarteronne*). Az *Elegyes tárczaczikkek* között jelent meg két eredeti elbeszélés Szendrey Juliától: *A Mikulás* és *A lyukas mogyoró*.

Az összehasonlítás legérdekesebb pontja véleményem szerint a líra területén figyelhető meg: míg az *Életképek* Versek című rovatában 1847 második félévében egyetlen nő sem publikált, addig a *Gombostű* Költemények rovatában 116-ból 24 verset már nő írt. Tíz év alatt tehát nagyon jelentősen megnőtt a nők önreprezentációja a sajtó bizonyos területein. Nagy különbség figyelhető meg Rózsaági és Arany ugyanazon időszakot képviselő lapjának koncepciója között. Rózsaági nagy mennyiségben közöl nőktől írásokat, akiknek döntő többsége viszont teljesen ismeretlen, nem pedig rendszeresen publikáló, a korabeli antológiák és kritikák által is számon tartott, elismert nőíró. A Költemények rovatban publikáló 14 női szerző névsora a következő: Bella, Beőthy Olga, Dalmady Borcsa, Erdődy Sarolta, Flóra, Hajnalka, Hortense, Irma, Keleti Teréz,²⁰ M. Lotti, Pap Sarolta, Péterfi Ida, Pichler Vilma, Wohl Janka. Jellemző, hogy Majthényi Flórán, Hajnalkán és Wohl Jankán kívül, akik a kor népszerű költőnői voltak, egyedül Keleti Teréz azo-

¹⁹ Itt jelent meg Gyulai *Nők a tükör előtt* című, a vitát 1863-ban újra felpeszditő novellája, Kánya Emília reakciója, majd Gyulai viszontválasza, valamint Arany lezáró Nyilatkozata. Emellett itt volt olvasható Jókai be nem fejezett, *Milyenek a nők?* című cikksorozata és Madách Imre *A nőről*, különösen *aesthetikai szempontból* című értekezése is.

²⁰ Népszínmű-énekesnő. 1858-ban Wolly Teréz néven lépett fel, később Keleti-Erdélyi László karmester felesége lett. A *Divatcsarnokban* (1861) és a *Napkeletben* (1862) több költeménye jelent meg (Szinyeyi 1897, 1394).

nosítható Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* című könyvsorozata alapján. A *Gombostű* gyakorlatában tehát éppen az a tendencia figyelhető meg, ami ellen Gyulai tiltakozott: a nők korlátlan formában való nyilvánosság elé engedése. Arany is teret enged nekik, de kizárólag a neves nőíróknak, az ismeretleneknek nem.²¹ Feltűnően kevés vers szerepel a lapjában, s igen látványos a fordítás preferálása a nőírókkal kapcsolatban. Véleményem szerint a *Koszorú* a Gyulai-féle „megengedő” koncepció megvalósulása a gyakorlatban mind az arányszámok, mind pedig a tematika tekintetében. Erre kiváló példa az *Asszonyélet. Költemények Johannától (Frauenleben. Gedichte von Johanna)* című német verseskötet ismertetése egy versfordítással (*Anyagond*) egyetemben, amely a Külföldi Szemle rovatban jelent meg (*Koszorú*, 1863/16., 379). A szóban forgó kötetet és Johanna nevű szerzőjét sem Voinovich Géza, sem Németh G. Béla nem tudta azonosítani. Vaderna Gábor bukkan egy példány nyomára a berlini Staatsbibliothekben, aki a témáról írt, még publikálatlan tanulmányában arra keresi a választ, hogy milyen értékeket láthatott Arany a gyermekváró anya versében, illetve a kötetben.²² „Ezek majd mind a női és anyai élet különböző állapotjaira vonatkoznak”: így mutatta be Arany a kötetet a közönségnek, s ez tökéletesen tükrözi, hogy milyen beszédmódot tekint értéktelítettnek a nőkkel kapcsolatban. Furcsa, a nővita részleteit ismerve viszont érthető paradoxon, hogy az azonos kritikai mérce elvét hirdető Arany a gyakorlatban nem ezt alkalmazta (a nők esetében), hanem tematika, műfaj és beszédmód szempontjából ítélte meg az egyes műveket.

Ez a kritikai felfogás nagymértékben befolyásolta a nőírók publikációs listájának alakulását. Szendrey Júlia 1857 szeptemberében lépett első versével, a *Három rózsabimbó*val a nyilvánosság elé a *Napkelet* hasábjain (Szendrey 1857, 604). A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található versgyűjteménye minden költemény alatt tartalmazza a keletkezés dátumát, helyszínét, sőt az esetleges publikálás helyét is (MTAK Kézirattár K 524/1.). Így feltűnő, hogy a versek döntő többsége 1856-ban született, tehát az első publikálás idején már készen állt, s időrendben nem is a költőnő három gyermekéről szóló *Három rózsabimbó* volt az első vers. Mégis jó választásnak bizonyult, hogy ezzel a költeménnyel indította pályafutását Szendrey Júlia:²³ a *Napkelet*

²¹ Wohl Janka kapcsolatépítési stratégiáiról, Aranyhoz fűződő viszonyáról lásd: Török 2012.

²² Ezúton is köszönöm Vaderna Gábornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a témáról tartott előadásának kéziratát.

²³ Költői pályafutása ezzel a verssel indult, prózát már korábban is publikált: az 1847-es naplórészleteken kívül 1850–1851-ben a *Pesti Napló*ban több elbeszélése jelent meg.

hasábjain elismeréssel fogadták (Szini 1857). A siker két tényezőről alapult: egyrészt azon, hogy a költőnő anyaszerepben lépett fel, másrészt azon, hogy a három közül az „első rózsabimbó” Petőfi Zoltán volt. A *Napkelet* szerkesztője a kiváló lapmenedzselési technikáiról ismert Vahot Imre volt (Demmel 2009, 253–268), aki a Petőfi név védjegyét (vö. Margócsy 1999, 61) ki is használta a kiadás során: Szendrey nevéhez szerkesztői megjegyzést fűzött: „Elhunyt költőnk Petőfi Sándornak volt neje, kinek jeles tehetségétől e téren még sok szépet várhatunk.”

Szendrey Júlia nemcsak 90 oldalas versgyűjteményében jelölte pontosan a versek keletkezési idejét és megjelenésük helyét, hanem összeállította munkáinak jegyzékét is, amely ma az OSZK Kézirattárában található (OSZK Kt. Fond VII/201.). Ebben külön csoportosította a meg nem jelent és a megjelent műveket. Érdekes, hogy műveit az egymással szemben álló két csoport orgánumai (a *Pesti Napló*, a *Koszorú*, valamint a *Nővilág*, a *Gombostű* és a Zilahy által szerkesztett albumok) egyaránt kiadták. A listát áttekintve az is feltűnő, hogy a folyóiratokon kívül egy másik publikációtípus is nyitva állt a nőírók előtt. A korabeli sajtóban igen nagy számban voltak forgalomban olyan speciális kiadványtípusok, különböző naptárak, évkönyvek, albumok, amelyek tipikusan nők számára készültek. Ilyen volt például a Rózsaági által szerkesztett *Gombostű* mellékletként megjelenő *Gombostű-naptár* vagy a vitában aktívan részt vevő Kánya Emília, a *Családi Kör* szerkesztője által készített *Magyar Nők Évkönyve*.²⁴

Nem elhanyagolható az antológiák szerepe a korban: Farkas Albert *Nemzeti Hárfa*ja (Farkas 1862),²⁵ valamint Zilahy Károly *Hölgyek Lantja* című kötete (Zilahy 1865) elsőként vállalkozott a magyar írónők történetének összefoglalására. Ezek két okból is rendkívül fontos szerepet tölthettek be: egyrészt igen kedvező publikációs lehetőséget biztosítottak a nőírók számára, másrészt pusztán megjelenésük is érv volt a nőíróság mellett.²⁶

Ezek a válogatások a nőirodalmon belüli kanonizációs folyamatokat is beindították. Farkas bevezetőjében kifejezetten a kortárs költőnőket vizsgálta esztétikai szempontból: a legjobbnak az akkor már halott Ferenczy Terézt és Idunát tartotta, az élők közül pedig Szendrey Júliát.

²⁴ Szerkesztője Szegfi Mórné Kánya Emília, a Monarchia első női lapszerkesztője volt, akivel Szendrey Júlia feltehetően rendszeres kapcsolatban állt a hatvanas évek elején, mivel szintén Szegfi Mórné által szerkesztett *Családi Kör* is több költeményt közölt tőle.

²⁵ Gyulai kritikája a *Nemzeti Hárfa*ról: Gyulai 1927, 134–136.

²⁶ A *Fanni hagyományainak* újraközlésével Zilahy olyan öst mutatott fel a nőíróknak, amely elismert esztétikai értékével biztosította az íráshoz való jogot számukra.

Thimár Attila javaslata, miszerint az irodalmi vitákat dinamikus modellként kell elképzelni, nem lezárt és pontosan körülírható irodalomtörténeti egységként, igen elgondolkodtató lehet a nőírók körül kialakult polémia vizsgálata során (Thimár 1996, 15). Ha nem szorítjuk be az 1858 és 1863 közötti öt esztendőbe a nővitát, s az 1840-es évek nőírókhoz való viszonyulásának dokumentumait nem pusztán „előzménynek” tekintjük, akkor láthatóvá válik azoknak a társadalomtörténeti folyamatoknak és irodalomtörténeti hagyományoknak a folytonossága, amelyek a vita alakulását befolyásolták. Ha nem csupán Gyulai elméleti szövegeiből kiindulva vizsgáljuk a kor nőíróinak helyzetét, hanem összevetjük kritikáit a különböző sajtótermékekben megfigyelhető tényleges gyakorlattal, akkor a kétpólusú vita helyett sokkal árnyaltabb kép tárulhat elénk. Mivel a kor írónőinek művei máig feltáratlanok (ez a kéziratos hagyatékokra s a publikációkra egyaránt vonatkozik), ennek a „tényleges gyakorlatnak” a vizsgálata igen nehéz, mégis ily módon tárulhatnak elénk azok a stratégiák, amelyeket a szerkesztők és a nőírók alkalmaztak a publikálás során. A „Gyulai-féle nővitát” tehát nem egyedüli kiindulópontnak célszerű tekinteni a kutatások során, hanem olyan modellnek, amely által hatékonyan vizsgálhatóak mind a nőírói életpályák kontextusai, mind a korabeli sajtó s az irodalmi élet kérdései.

Melléklet

Életképek, 1847, második félév

Rovat cím	Publikációk száma	Női szerzők száma
Íránycikkek, elméleti tárgyak	16	2 (Rákossy Bella, Héthegy Erzsébet)
Novellák	15	2 (Malom Luiza, Lemouton Emília)
Életképek és Humoristica	14	1 (Ivánffy Malvina)
Versek	46	0
Nép és tájismertetések	16	0

Gombostű, 1862, első félév (április 2. – december 25.)

Rovat címe	Összes szerző	Női szerzők	Összes publikáció	Nőktől származó publikáció
Költemények	66	14*	116	24
Írányeszmék	14	4**	17	4
Beszélyek és rokonneműek	26	4***	39	5
Tanulmányok	8	1****	9	1

* Bella, Beöthy Olga, Dalmady Borcsa, Erdődy Sarolta, Flóra, Hajnalka, Hortense, Irma, Keleti Teréz, M. Lotti, Pap Sarolta, Péterfi Ida, Pichler Vilma, Wohl Janka.

** Adél, Batthyány Julia grófnő, „Egy nőtől” álnéven író szerző, Erdődy Sarolta.

*** Izidóra, Stephanie, Szöllősy Nina, Verécy Julia.

**** N. Konstantia *A zenéről*.

Irodalom

Borgos Anna – Szilágyi Judit 2011: *Nőírók és író nők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Budapest, Noran.

Brassai Sámuel 1858a: Felnyitott levél Gyulai Pálhoz. *Szépirodalmi Közöny*, 33–35, 1397–1400, 1421–1425, 1445–1449.

Brassai Sámuel 1858b: Tiltakozás. *Pesti Napló*, 1858. június 27., 2–3.

Csepeli György 1996: *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Csonki Árpád 2012: Művészet, történelem és nőiség kapcsolata egy XIX. századi magyar irodalmi vita tükrében. *Első Század*, 11., 2012/2., 355–380. <http://elsoszad.elte.hu/csonki-arpad-muveszet-tortenelem-es-noiseg-kapcsolata-egy-xix-szazadi-magyar-irodalmi-vita-tukreben/>, utolsó letöltés: 2013. június 21.

- Demmel József 2009: Az irodalom (szociális) hálója. Közelitések Vahot Imréhez. *Sic Itur Ad Astra*, 2009/59., 253–268.
- Egy dilettáns író 1858: Szerény felszólalás. *Szépirodalmi Közlöny*, 1858. június 6., 1702–1704.
- Erdélyi János 1991: *Irodalmi tanulmányok és pályaképek* (s. a. r. T. Erdélyi Ilona). Budapest, Akadémiai.
- Fábrí Anna 1996: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írók története két századforduló között (1795–1905)*. Budapest, Kortárs.
- Farkas Albert 1862: *Nemzeti Hárfa. Magyar költők műveiből összeállította Farkas Albert*. Pest, Geibel Armin.
- Gyulai Pál 1863: Nők a tükör előtt. *Koszorú*. 7, 32, 55, 78, 102, 126, 149.
- Gyulai Pál 1908: Irónők. In uő: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Budapest, MTA.
- Gyulai Pál 1927: *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye (1850–1904)*. Budapest, MTA.
- Gyulai Pál 1961a: Bisztray Gyula – Komlós Aladár (szerk.): *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Budapest, Akadémiai.
- Gyulai Pál 1961b: *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig* (s. a. r. Somogyi Sándor). Budapest, Akadémiai.
- Hajnalka [Rózsaági Antalné Bálintffy Etelka] (szerk.) 1867: *Gombostü-naptár. Hölgyek számára*. 5. évf., Pest.
- Hegedűs [Szász Károly] 1847: Petőfiné’ naplója’ olvasásakor. *Hazánk*, 1847/138., 550.
- Jókai Mór 1847: Egy nő naplója. *Életképek*, 4–24.
- Jókai Mór 1968: Bajza Lenke munkái. In uő: *Összes művei V.* (s. a. r. H. Törő Györgyi). Budapest, Akadémiai.
- Kánya Emília 1861 (szerk.): *Magyar Nők Évkönyve*. 1. évf. Pest.
- Kánya Emília 1863: Néhány szó a nőnem érdekében. *Családi Kör*, 8–11, 85–87, 102–103, 114–115, 121–123.
- Kéri Katalin 2008: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, Pro Pannonia.
- Lázár Mórné 1858: A nők írói jogosultsága. *Hölgyfutár*, 1858. június 17–18., 543, 547.
- W. Kovács András 2004: *A cegei gróf Wass család története (16–20. század)*. http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/WKA_wass_tortenet_ujkor.pdf, utolsó letöltés: 2013. június 21.
- Margócsy István 1999: *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest, Korona.
- Nagy Mariann 2006: *Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában*. In Gyáni Gábor – Nagy Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Debrecen, Csokonai. 205–222.
- Néhány nőíró 1863: Lehet-e jó nő a magyar író? *Nefelejts*, 1863/49.
- Rónay Jácint 1847: Millyen a’ nő? *Hazánk*, 1847. május–július.
- Slachta Etelka 2004: Bana József – Katona Csaba – Dr. Turbuly Éva (szerk.): „...kacérkodni fogok vele” *Slachta Etelka soproni úrleány naplója 1838–1840*. Győr, Mediawave Alapítvány.
- T. Szabó Levente 2003: Kritikaképzetek pragmatikája az 1850-es években. In uő (szerk.): *Nyelvek, szövegek, identitások. A Romániai Magyar Doktoranduszok és Fiatalkutatók III. Tudományos Konferenciáján elhangzott előadások. A nyelv- és irodalomtudományi szekció előadásai*. Kolozsvár, Kriterion. 175–190.

- T. Szabó Levente 2008a: Az intimitás poétikája és környezetei a Szeptember végénben. In uő: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, Korunk. 339–374.
- T. Szabó Levente 2008b: Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete. *Irodalomtörténet*, 39. (89.) évf., 2008/3.
- Szabó Richárd 1858: [cím nélkül]. *Déliabáb* [Pest], 16–18, 187–188.
- Szajbély Mihály 2010: *Jókai Mór*. Pozsony, Kalligram.
- Szendrey Julia 1857: Három rózsabimbó. *Napkelet*, 1857/37., 604.
- Szendrey Júlia 1909: Bihari Mór (összegyűjt.): *Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói; Petőfiné Szendrey Júlia eredeti elbeszélései*. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa.
- Szendrey Júlia 1930: Mikes Lajos – Dernői Kocsis László (szerk.): *Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és haláloságán tett vallomása*. Bethlen Margit grófnő előszavával. Budapest, Genius.
- Szilágyi Márton 1998: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Debrecen, Kossuth Egyetemi (Csokonai Könyvtár, 16.)
- Szilágyi Márton 1999 (szerk.): *Első folyóirataink: Uránia*. Debrecen, Kossuth Egyetemi.
- Szini Károly 1857: Virágcserep. Szendrey Julia „Három rózsabimbó”-jának. *Napkelet*, 642–645.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Budapest, Hornyánszky.
- Thimár Attila 1996: A műfaj: irodalmi vita. In Bocsor Péter et al. (szerk.): *Szövegek között. Budapesti és szegedi tanulmányok az irodalomelmélet/történet köréből*. Szeged, JATE BTK.
- Török Zsuzsa 2012: Wohl Janka és Arany János kapcsolata sajtóközlemények tükrében. In Pusztai Bertalan (szerk.): *Médiумok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 140–155.
- Wohl Janka 1861: *Wohl Janka költeményei* (szerk. Jókai Mór). Pest, Betleff Károly.
- Zilahy Károly 1865: *Hölgyek Lantja. Magyar költőnők műveiből*. Pest, Heckenast.

Kelbert Krisztina

A feministák pionírjai vidéken

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában

„A tisztviselői kar elsőrendű érdeke a vidéki nő tisztviselők szervezése, mert az országos állásközvetítés, a jogi és társadalmi helyzet megjavítása szoros kapcsolatot követel az egész ország tisztviselői között. [...]

A szervezettség hálózata be kell, hogy vonja végre Magyarország összes nő tisztviselőit, mert ha ez nem sikerül, nem fejlődhet a központi szervezet sem, nem érhetők el azok a gazdasági és jogi reformok, amelyek a tisztviselői kar legfontosabb életérdekeinek alapjai.”¹

„Minden magyar tisztviselőnő tartozzék a Nőtisztviselők Országos Egyesületéhez!”²

m

Magyarországon az európai trendeknek és a feminista áramlatoknak megfelelően a századfordulótól kezdve – a mérsékelt nőmozgalmakkal párhuzamosan – a haladó, progresszív irányzatok, az úgynevezett individualista modernisták is megkezdték önszerveződésüket, hogy fellépjenek a nők hátrányos megkülönböztetése és korlátozása ellen. Ennek eredményeképp 1897-ben Budapesten – Kaiser Gizella elnökletével – megalakult a Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE), amely a női alkalmazottak szakmai érdekképviseletével kívánt foglalkozni mind

¹ A Magyar Nőtisztviselők szervezkedése. *A Nő és a Társadalom* (továbbiakban: *NT*), 1907. október 13., I. évfolyam, 10. szám, 166. oldal.

² *NT*, 1908. január 1., II., 1., 16.

a magán-, mind a közszféra területén. A szervezet deklaráltan a német Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesületét (Verein für weibliche Handelsangestellte) tekintette példaképének (Zimmermann 1999a, 37–38). Alapszabályzatában célul tűzte ki – az 1885-ben alapított Mária Dorothea Egyesülethez hasonlóan³ – a szakmai tanfolyamok (könyvvitel, magyar, angol, német gyorsírás, gépírás) tartását, az állásközvetítést, a munkaképtelenné váló tagok segítségét, szórakoztató és továbbképző előadások tartását, tanácsadó és információs tevékenységet, könyvtárak nyitását, nyaralókolóniák kialakítását, kedvezmények megszerzését, a vidéki nőtisztviselők megszervezését, valamint saját szaklap kiadását (Grossmann 1909, 3). Eleinte – a legtevékenyebb aktivisták, Schwimmer Rózsa és Gergely Janka vezetésével – főként az állásközvetítés és a továbbképzés területén munkálkodtak. Ám az új évszázad kezdetén rendszeresebb és nagyobb ívű munkába kezdtek. A századfordulót követően a tagok száma is intenzíven fellendült, s hamar meghaladta az ezres nagyságrendet. 1913 végén már országosan közel 4 ezer tagot számláltak. Egyedül a munkaképtelenné vált tagok számára szervezett szociális támogatás területén voltak nehézségeik, az alapító okirat többi célját a századfordulót követően maradéktalanul megvalósították, sőt a választójogi mozgalmakba is bekapcsolódtak. Az egyesület a munkajog és a társadalombiztosítás terén is aktívnak bizonyult. Bizonyos kérdésekben a férfi tisztviselőkkel együtt képviselte a női alkalmazottak érdekeit: alapításától tagja volt a Magántisztviselők Országos Szövetségének, valamint a Magántisztviselők Országos Nyugdíjgyejesületének (Burucs 1993, 16). Kezdetben szorosan együttműködtek a szociáldemokrácia női irányzatával. Schwimmer Rózsa elnök személyében szervezeti kérdéseik, alapszabályuk kidolgozásában is segédkeztek, ám 1904 végétől szétvált a két csoport, s a munkásnők érdekvédelme céljából a szociáldemokrata társulás – Gárdos Mariska elnökletével – Magyarországi Munkásnők Egyesülete néven független nőszervezetté alakult (Zimmermann 1999b, 196; 1999a, 41–42; Kaba 2008, 8–18). Ugyanakkor 1904-ben egy másik önállósodási folyamat is lezárult az egyesület életében, amikor Schwimmer Rózsa és Glücklich Vilma vezetésével a NOE kereteiből kivált a Feministák Egyesülete

---

³ A magyar tanítónők első hazai egyesületét Zirzen Janka kezdeményezésére 1885-ben alapították. Célja a munka nélküli tanítónők álláshoz juttatása, átmeneti segítyezése, illetve a keresőképtelen, elhagyott pályatársak megsegítése. 1891-től az egyesület elhelyezési irodát nyitott, amely hazai nevelőket közvetített ki családokhoz. A nőnevelés előmozdítására pedagógiai, ismeretterjesztő előadásokat szerveztek, pályázatokat írtak ki, rendezvényeket tartottak, agitáltak a nők egyetemre bocsátása mellett, szorgalmazták a különféle leányiskolák működését (Burucs 1993, 15).

(FE), amely a nők érdekeit már nem csupán gazdasági, hanem társadalmi és politikai téren is képviselni kívánta, s a női individuum átfogó kibontakozásának lehetőségét népszerűsítette a képzésben és munkavállalásban ugyanúgy, mint a magán- és állampolgári jogok terén (Zimmermann 1999a, 50; 1999b, 197; Papp 2004, 15). Ennek ellenére a két szervezet a korszakban mindvégig szoros kapcsolatot tartott fenn, a hasonló politikai–gazdasági–társadalmi célok, a személyes összefonódások, a baráti kapcsolatok, valamint a közös publicisztika – *A Nő és a Társadalom*, illetve *A Nő. Feminista Folyóirat* – révén. A század első évtizedének második felére a Nőtisztviselők Országos Egyesülete egyre öntudatosabbá és agilisabbá vált Budapesten, s pozíciójának további erősítése céljából országos hálózatú szervezetté kívánt alakulni. Vezetői alapvetően fontosnak tartották, hogy az ország valamennyi tisztviselőnője csatlakozzék a szervezethez, ebben látták azt az elsőprő erőt, amellyel érdemben képviselhetik a nők érdekeit. A hálózat kiépítését azért is sürgetőnek tartották, mert szervezettség nélkül a vidéki tisztviselőnők helyzetét még kilátástalanabbnak ítélték, mint a fővárosiakét:

„Ha tekintetbe vesszük, hogy a vidéki kereskedelmi tanfolyamok évről évre sok száz tisztviselőnőt bocsájtanak az életbe, anélkül, hogy e leányokra egy jól organizált szervezet támasza várna, valóban kétségbeejtőnek kell mondanunk a vidéki tisztviselőnők helyzetét. A család és a társadalom előítéletei amúgy is megkínózzák az önállóságra készülő vidéki nőt. És ha az előítéletekkel dacolva, hajlamainak megfelelően, vagy gazdasági okoktól hajtva elvégzi tanulmányait, az állásszerzés keserves kálváriáját kell megjárnia [...] A szervezkedés hiánya miatt a vidékiek továbbképzése is teljesen lehetetlen. Tanfolyamokat, előadásokat csak egyesületek szervezhetnek úgy, hogy nagyobb áldozatok nélkül hallgathatják az érdeklődők. Milyen tehetetlenek továbbá a vidéki nőtisztviselők minden olyan esetben, amely szakavatott tanácsadók segítségére szorulna! [...] Mindezt a bajt és hiányt, amely ma a vidéki nőtisztviselők életét súlyosan terheli, könnyen ki lehetne irtani, ha sikerülne mindazokban a városokban, ahol 25–30-nál több nőtisztviselő működik, egyesületet alakítani.”⁴

Ennek érdekében 1907-től kezdve a NOE központi vezetősége – Bédy-Schwimmer Rózsa elnök iránymutatásával – erőteljesen szorgalmazta és tevőlegesen segítette a vidéki leányegyesületek megalapítását.

⁴ A Magyar Nőtisztviselők szervezkedése. *NT*, 1907. október 13., I., 10., 166.

A szervezet munkatársakat küldött vidékre, hogy az ország nagyvárosaiban a fiókok létrehozását előmozdítsák, s huzamosabb ideig biztosítsák az újonnan alakult egyesületek minőségi és aktív munkáját. Elsőként 1907. október 6-án Pécsen alakult meg a Pécsi Nőtisztviselők és Kereskedelmi Nőalkalmazottak Egyesülete Bédy-Schwimmer Rózsa és Wilhelm Szidónia közreműködésével.⁵ Majd 1907. október 20-án – Grossmann Janka előkészítésével⁶ – Nagyváradon jött létre a NOE második vidéki fiókjá.⁷ Harmadikként pedig Szombathelyen bontottak zászlót a nőtisztviselők: az 1907. októberi előkészületeket követően november 10-én alakult meg a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete. Tudomásunk van még aradi és temesvári alapításokról is. Sajnálatosan néhány vidéki fiók meglehetősen tiszavirág-életűnek bizonyult. A pécsi egyesület 1909-re feloszlott.⁸ Az aradi fiókot ugyanakkor 1911-ben – működési nehézségei miatt – időlegesen felmentették tevékenysége alól.⁹ Ennek eredményeként az országban az 1910-es évek elején mindösszesen három vidéki fiók tevékenykedett (Szombathely, Nagyvárad és Temesvár), a Dunántúlon pedig csupán Szombathely jelentette azt a megbízható bázist, ahol a NOE tartósan és eredményesen megvetette lábát, s kifejthette szerteágazó tevékenységét. A központi vezetőség éveken keresztül elégedetten szemlélte és dicséretesnek tartotta a szombathelyi fiók munkáját:

1911-ben: „Szombathelyi és temesvári fiókegyesületeinkről csak jót mondhatunk. A szombathelyi már régen kivívta magának azt a megbecsültetést, melyre az idej munkásságával is rászolgált.”¹⁰ 1912-ben: „Egyike a kenyérkereső nők legerősebb vidéki várainak.”¹¹ 1914-ben: „Vidéki fiókjaink közül Szombathelynek volt alkalma az idén kiváló munkát végezni. A Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége Szombathelyen tartotta idej közgyűlését. Az előkészítést és

⁵ Legfontosabb eseményeink. *NT*, 1907. november 1., I., 11., 1.

⁶ Előadások. *NT*, 1907. február I., 2., 25.

⁷ Nagyváradai Nőtisztviselők Egyesülete. *NT*, 1907. június 1., I., 6., 108. Első vidéki nőegyesületünk. *NT*, 1907. október 13., I., 10., 176. Legfontosabb eseményeink. *NT*, 1907. november 1., I., 11., 1.

⁸ A Nőtisztviselők Országos Egyesülete Választmányának évi jelentése. *NT*, 1909. június 1., III., 6., 106–107.

⁹ A Nőtisztviselők Országos Egyesülete Választmányának évi jelentése. *NT*, 1911. július 1., V., 7., 121–123. Továbbá: Zimmermann 1999a, 39.

¹⁰ A Nőtisztviselők Országos Egyesülete Választmányának évi jelentése. *NT*, 1911. július 1., V., 7., 121–123.

¹¹ G. J.: Szombathely. *NT*, 1912. május 1., VI., 5., 93.

rendezést a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete végezte fényes sikerrel.”¹²

Mindennek ismeretében úgy gondolom, hogy a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének 1907-től 1919-ig tartó hivatalos fennállása, valamint tagjainak 1919-től 1931-ig dokumentálható marginalizált, informális és láthatatlan tevékenysége kiváló mintát szolgáltat ahhoz, hogy megvizsgáljuk, miként szerveződött a Nőtisztviselők Országos Egyesületének vidéki munkája, s rekonstruálhassuk a vidéki feminiszták pionírjainak ez idáig homályba vesző tevékenységét.

Az alapítás körülményei

1907-ben, a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének létrehozásakor Szombathely, a „Nyugat Királynője” egy lendületesen fejlődő, modern infrastruktúrával ellátott város képét mutatta, amelyben a közel félszáz civil szervezet egynegyede tartozott a női egyesületek körébe.¹³ Talán éppen ez a dinamizmus és társadalmi aktivitás sarkallta a NOE vezetőit arra, hogy kiépítsék nyugati erődjüket. Ennek érdekében 1907 októberében Trombitás Erzsébetet, az országos egyesület választmányi tagját küldték Szombathelyre, hogy megkezdje a szervezési munkákat. Az agilis fővárosi feminista az előkészítő bizottság nevében október 20-ára alakuló értekezletet hívott össze, ahol lelkes beszédben ismertette az egyesület célját, irányát, eszközeit, s felszólította a jelen lévő hölgyeket a megalapítás körül végzendő aktív munkára.¹⁴ A november 3-ai, újabb előkészítő értekezlet már a tiszti kar és a választmány elfogadott névsoráról, valamint 45 rendes és 50 pártoló tagról számolt

---

¹² A vidéki szervezetek. *A Nő. Feminista Folyóirat* (továbbiakban: *NF*), 1914. április 20., I. évfolyam, 8. szám, 172. oldal.

¹³ Szombathelyi Jótékony Nőegylet (1870), Szombathelyi Jótékonycélú Izraelita Nőegylet (1881), Szent Erzsébet Egyesület (1897), Vasvármegyei Fehér Kereszt Egyesület (1899), Szombathelyi Katolikus Nővédő Egyesület (1902), Katolikus Leányvédő Egylet (1902), Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egyesület Hölgybizottsága (1903), Szombathelyi Ortodox Izraelita Nőegylet (1904), Országos Izraelita Patronage Egyesület szombathelyi fiókjá, Gyermekekmenhely Telepbizottság, Vakokat Gyámolító Országos Egyesület Dunántúli Fiókjának hölgybizottsága (1904), Magyar Védő Egyesület (1907). A Protestáns Nőegyesület hivatalosan 1909-ben alakult meg, bár 1905-től már dokumentálhatóan formálódtak keretei.

¹⁴ Szombathelyi nőtisztviselők egyesülete. Az alakuló értekezlet. Szervezkednek a nők is. *Vasvármegye* (továbbiakban: *Vvm*), 1907. október 22., 3–4. oldal.

be.¹⁵ Végül november 10-én a vármegyeháza nagytermében került sor a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének alakuló ülésére, amelyen Bedy-Schwimmer Rózsa elnökölt. Beszédében többek között az egyesület fontosságát, valamint a nők politikai és gazdasági jogainak megszerzését hangsúlyozta.¹⁶ Az előadásokat követően az előkészítő bizottság megválasztotta a tiszti kart, amely a következőképp alakult. Elnök: Greisinger Ottóné. Alelnök: Salamon Zseni. Titkár: Trombitás Erzsébet. Pénztáros: Kourim Gizella. Jegyzők: Ilias Ilona, Singer Róza. Ellenőr: Feigelstock Sarolta. Számvizsgálók: Fellner Szidi, Kohlmann Teréz, Oberschall Margit. Könyvtáros: Aczél Erzsébet. Ügyész: Fehér Mihály dr. ügyvéd. Háznagy: Ilias Margit. Választmányi tagok: Aszódy Jolán, dr. Feldmann Bódogné, Guttmann Izidorné, Gyika Izidorné, Handley Aranka, Kohn Lenke, Krausz Kata, Lebensfeld Vilma, Mayer Benőné, Pleyer Berta, Rác Anna, Radó Gyula, Ráday Gyula, Szász Béla, Tomor Mariska és Weiner Frida. Az alapító és pártoló tagok sorába számos vagyonos cégtulajdonos, kereskedő (Pohl Sándor szombathelyi gépgyártulajdonos, Müller Ede műépítész, Wolf Sándor fakereskedő, báró Hatvany-Deutsch Béla sárvári cukorgyáros) belépett. Ugyanakkor a város köztisztviselőkben álló politikusai, vezetői, közéleti személyiségei is (Éhen Gyula, 1895–1902 között Szombathely város polgármestere, Pállfy Boldizsár polgári leányiskolai igazgató, dr. Fehér Mihály ügyvéd, Schwartz Bertalan orvos) támogatásukról biztosították a fiókszervezetet, ami kezdetben nagyban segítette az egyesület finansiális működését.¹⁷ Az egyesület 16 tagú választmánya havonta ülésezett, munkájukat hat kültag és a NOE kiküldötte segítette. A szervezet első lépései közé tartozott, hogy hivatalosan benyújtotta alapszabályzatát a belügyminisztériumnak. E dokumentumokat azonban a belügyminiszter nem hagyhatta jóvá, ugyanis a szombathelyi szervezetet a Nőtisztviselők Országos Egyesületének fiókszerveként határozták meg, ám az országos központ alapszabályzatában nem szerepelt a vidéki hálózat kiépítése.¹⁸ Végül a NOE központilag módosította dokumentumát, amelynek eredményeképp 1909. március 5-én 9990/1909. számmal miniszteri engedélyt kapott a szombathelyi leányszervezet, amely ekként határozta

¹⁵ A szombathelyi nő tisztviselők mozgalma. *Vvm*, 1907. november 5., 5.

¹⁶ A nő tisztviselők országos egyesületének jelentése a X. rendes közgyűlésen. *NT*, 1908. május 1., II., 5., 88–89.

¹⁷ Nőtisztviselők napja. Szervezkednek a szombathelyi nők. Bedy-Schwimmer Rózsa előadása. *Vvm*, 1907. november 12., 3–4.

¹⁸ A nő tisztviselők egyesületének közgyűlése. *Vvm*, 1908. november 5., 3. Továbbá: A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének alapszabálya. MNL VaML Vas vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. IV.405.b.749.

meg feladatait: „Az egyesület célja: magán, valamint állami és egyéb közhivatalokban működő tisztviselőnők és női kereskedelmi alkalmazottak érdekeinek ápolása és előmozdítása. Kapcsolat fenntartása a Nőtisztviselők Országos Egyesületével, a mi által annak fiókegyesületét képezi.” A megvalósítás eszközeit ugyanabban látta, mint a központi egyesület, kiegészítve azzal, hogy a „Nőtisztviselők Országos Egyesületének mindenkori hivatalos lapja egyúttal a szombathelyi egyesület hivatalos közlönye”.¹⁹

Az egyesület vezetői az alapításkor: Trombitás Erzsébet és Greisinger Ottóné

A megalakulást követően a tartós fennálláshoz, az eredményes munkához tapasztalt, tehetséges és lendületes vezetőkre volt szükség, mint a budapesti küldött, Trombitás Erzsébet, és a helyi elnök, Greisinger Ottóné.

Trombitás Erzsébet – a szervezet titkáráként – 1907-től 1911-ig állt a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének szolgálatában. Szombathelyen töltött öt éve alatt számtalan színvonalas népszerűsítő előadást tartott a városban.²⁰ Több cikke látott napvilágot a Vas vármegyei sajtóban.²¹ 1908-ban részt vett a központi vezetőség tagjaival Amszterdamban a nők választójogi világkongresszusán.²² A szombathelyi szervezet tudósítója is volt. Hivatalos jelentéseit az egyesületben történt eseményekről havonta küldte *A Nő és a Társadalom* című lapnak. Ugyanakkor a központ vezető alakjait, Glücklich Vilmát, Bedy-Schwimmer Rózsát és Pogány Paulát személyes hangvételű leveleivel, távirataival tájékoztatta. Kapcsolata a budapesti elnökséggel – a fennmaradt levelek

---

¹⁹ A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének alapszabályai. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL VaML), IV/440. 27. doboz, 192.

²⁰ Trombitás Erzsébet szombathelyi előadásai: Miért kell a nő tisztviselőnek a választójog? 1908. december 17. (Lásd: Szombathely. *NT*, 1909. január, III., 1., 15.) A választójog és a nők. 1909. január 17. (Lásd: A nő tisztviselők háziestélye. *Vvm*, 1909. január 10., 6. Továbbá: Szombathely. *NT*, 1909. február 1., III., 2., 33.) Mikor és mennyiben veszedelmes versenytársa a dolgozó nő a férfinak? 1909. március 20. (Lásd: Trombitás Erzsébet előadása. *Vvm*, 1909. március 19., 4.)

²¹ T. E.: Megjegyzések a kenyérkereső nőről. *Vvm*, 1908. november 28., 2–3.

²² Társas utazás Hollandiába. *NT*, 1908. április 1., II., 4., 67.

alapján²³ – kollegiálisnak és elmélyültnek mondható. Legsarkalatosabb szerepe épp ebben, azaz a központ és a fiók közötti kommunikáció megteremtésében és akadálymentes fenntartásában nyilvánult meg. Ennek a gyümölcsöző kapcsolatnak volt köszönhető, hogy a NOE vezéralakjai – Glücklich Vilma, Bedy-Schwimmer Rózsa, Grossmann Janka, Gergely Janka, Wilhelm Szidónia, Mellerné Miskolczy Eugénia, Pogány Paula –, illetve neves vendégei és nőjogi aktivisták – Carrie Chapman Catt, a nők választójogi világszövetségének (IWSA) amerikai származású elnöke, dr. Hans Dorn német szociológus, Cicely Corbett, az „eleven brit sufragett” – valamennyien megfordultak a szombathelyi nőtisztviselőknél, és a vasi megyeszékhelyen is ismertették a nőmozgalom aktuális kérdéseit. 1911 nyarán, amikor a belügyminiszter Trombitás Erzsébetet a debreceni gyermekmenhelyhez nevezte ki irodatisztté, Halász Józsefné, a fiókszerv új titkára ekként nyilatkozott tevékenységéről és az egyesületben betöltött szerepéről:

„Trombitás Erzsi távozásával nemcsak a titkárját veszítette el az egyesület, hanem a nőmozgalom legagilisabb tagját is, és távozása valóban pótolhatatlan vesztesége egyesületünknek. Ő volt az, aki 5 évvel ezelőtt sok fáradsággal és lankadatlan buzgalommal, leküzdvé a kisvárosi előítéletek nagy sokaságát, megteremtette egyesületün-

²³ Trombitás Erzsébetnek öt levelét, valamint három táviratát ismerjük, amelyek a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületével állnak kapcsolatban. Ezek közül az alábbi két levél és három távirat a Magyar Nemzeti Levéltár Feminista Levéltárában található: MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 7. doboz, 6. tételszám, Trombitás Erzsébet 5 db küldeménye.

- a) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1911. június 18-án a Feministák Egyesületének címzett levele.
- b) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1911. június 22-én „Kedves Nagysád”-nak (feltételezhetően Glücklich Vilmának) címzett levele.
- c) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1911. június (?) keltezett távirata Glücklich Vilmának.
- d) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1911. június 10-én (?) keltezett távirata Glücklich Vilmának.
- e) Trombitás Erzsi, Szombathely, ismeretlen időpontban keltezett távirata Glücklich Vilmának.

Továbbá ismerjük Trombitás Erzsébet három levelét, amelyek Bedy-Schwimmer Rózsa New York-i irathagyatékában maradtak fenn:

- f) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1908. március 16-án keltezett levele Bedy-Schwimmer Rózsának. Lásd: Kereszty 2011b, 95, 245. lábjegyzet.
- g) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1910. január 12-én keltezett levele Bedy-Schwimmer Rózsának. Lásd: Kereszty 2011b, 194, 588. lábjegyzet.
- h) Trombitás Erzsi, Szombathely, 1910. szeptember 21-én keltezett levele Pogány Paulának. Lásd: Kereszty 2011a, 10–11, 9. lábjegyzet; 2011b, 72, 190. lábjegyzet.

ket és vezetésével sok szimpátiát és jó barátot szerzett a nőmozgalom ügyének.”²⁴

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének 1907. októberi megalakulásakor a helyi sajtó arról számolt be, hogy az előkészítő értekezlet általános lelkesedéssel fogadta a hírt, amely szerint Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona (1. kép) vállalta az elnöki tisztséget. „Az ő egyénisége már magában véve is biztosítja az egyesület rokonszenves voltát, tehetsége és tevékenysége pedig az egyesület sikereit” – írta a *Vasvármegye* tudósítója.²⁵ Kerecsényi Ilona 1861. augusztus 18-án a Vas vármegyei Terestyénszecsődön (ma: Magyarszecsőd) született. Nagy múltú történelmi családból származott. Édesapja, Kerecsényi János 1865-től a körmenői református gyülekezet rendes lelkésze. A Rába-parti városban számos nagyszabású reform fűződött a nevéhez: az iskolai épületegyüttes (tantermek, gyülekezeti terem, tanítói lakás) befejező munkálatai, a könyvtár és olvasóköri létrehozása. A visszaemlékezők tanúsága szerint megrögzötten küzdött az 1859-es protestáns pátenst ellen és a protestánsokat sújtó rendelkezésekkel. Kerecsényi Ilona édesanyja, Mozgay Franciska az őrségi református egyházmegye esperesének leánya volt. Ilona és három testvére ebben a mélyen református családi környezetben nevelkedett. Tanulmányait 1877-ben kezdte a Kasztner Janka által vezetett, hároméves Győri Magyar Királyi Állami Tanítónőképző Intézetben. Ennek elvégzése után, 1880-ban felvették a Zirzen Janka irányítása alatt álló Budapesti Polgári Iskolai Tanítónőképzőbe, s itt végzett 1883-ban mennyiség- és természettudomány szakcsoportban. Anyanyelvén kívül németül és franciául beszélt, később az angolt is elsajátította. 1883. augusztus 24-étől tanított – a 27718. számú miniszteri rendelet értelmében – a Szombathelyi Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskolában mennyiség- és természettudományi tárgyak tanáraként. A szepesváraljai születésű Greisinger Ottó polgári iskolai tanárral, református presbiterrel 1887-ben házasodott össze, 1888–1897 között hat gyermekük született, közülük öten érték meg a felnőttkort. Szerteágazó karitatív és hazafias tevékenységet folytatott a századfordulón: a vasvármegyei kiseddóvígyó egylet, a szegény gyermekeket felruházó és élelmező Rongyos Egylet elnöke (e feladatot majd’ harminc évig látta el), a Tuberkulózis Ellen Védekező Vasvármegyei Egylet, a városi szegénykonyha hölgybizottsági, továbbá az árvaházi női választmány

²⁴ Szombathely. *NT*, 1911. szeptember 1., V., 9., 154.

²⁵ Szombathelyi nőtisztviselők egyesülete. Az alakuló értekezlet. Szervezkednek a nők is. *Vvm*, 1907. október 22., 3–4.

bizottsági tagja, valamint a nemzeti eszméket valló Tulipánkert – Magyar Védő Egyesület női osztályának alelnöke. Greisingerné a nők művelődés területén való megjelenéséért és annak a közvélemény általi elfogadtatásáért is síkraszállt a városban. A nők iskoláztatásának kiszélesítése érdekében 1901-ben magán-leánygimnáziumi tanfolyamot indított a megyeszékhelyen, amelynek igazgatói posztját töltötte be. Intézményével utat kívánt nyitni a megye tanulni, művelődni vágyó leányai számára. Magántanítványai közül a néhány évig fennálló intézetben kilencen tettek érettségit.²⁶ Greisingerné – amint azt a következőkben feltáruló életpályaszakasza is bizonyítani fogja – valóban rendkívül elhivatott, művelt s a nők érdekvédelméért minden körülmények között síkraszálló személyiség volt jó vezetői képességekkel. Trombitás Erzsébet és Greisinger Ottóné személyisége együttesen szilárd alapot biztosított ahhoz, hogy az újonnan megalapított Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete hozzáfogjon évtizedes úttörő tevékenységéhez, a vidéki nők társadalomban betöltött szerepének jobbításához.

Az egyesület a nők nem formális művelődési és tanulási lehetőségeinek biztosításáért

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete – az alapszabályzatában foglaltak s a központi iránymutatás szerint – széles körű társadalmi akciót indított a felnőtt nők művelődési és tanulási lehetőségeinek bővítéséért. A mozgalom keretében a vezetőség az új ismeretek informális átadásának módszerével²⁷ minél több lehetőséget kívánt biztosítani tagjai kulturális igényeinek kielégítésére, műveltségük szélesítésére. A csaknem 13 évnyi aktív tevékenykedés során a szakavatott előadók számos tudományos, ismeretterjesztő, népszerűsítő előadást tartottak a legkülönbözőbb témakörökben: a munka, a gazdaság és a pénzügyek

---

²⁶ Greisinger Ottóné biográfiájának feldolgozását lásd: Kelbert 2013. Továbbá: Kelbert Krisztina: Nők a falakon. Adalékok a magyarországi feminizmus vidéki történetéhez egy szombathelyi nőjogi aktivista, Greisinger Ottóné élettörténete alapján. Előadás kézírata, amely elhangzott 2012. november 30-án, a Nyíregyházán megrendezett, Falak és választóvonalak a történelemben című társadalomtudományi konferencia gender szekciójában.

²⁷ A nők nem formális tanulási lehetőségeiről a dualizmus korában lásd: Kereszty 2013, 26–36.

világa,²⁸ a nőkérdés különböző területei,²⁹ továbbá társadalmi,³⁰ történelmi,³¹ művelődéstörténeti,³² irodalmi,³³ zenei,³⁴ természettudományi,³⁵ egészségmegőrzési,³⁶ gyermekvédelmi,³⁷ háborúellenes³⁸ és poli-

²⁸ Ráday Gyula kereskedelmi iskolai tanár előadás-sorozata *A munka; A pénz, az ár és a hitel; A takarékoság, a pazarlás, a fényűzés; valamint A biztosítás* címmel. Lásd: Trombitás Erzs: Vidéki fiókegyesületek közleményei. Szombathely. *NT*, 1908. január 1., II., 1., 16. Huszár Pál pénzügyi titkár előadása *Az adóreformról, valamint Czeglédy Tivadar, a láncpusztai tejjgazdasági szakiskola igazgatója A nők szerepéről a tejjgazdaságban a dániai, norvégiai és schleswig-holsteini tanulmányutam alapján* című előadása. Lásd: *A nőtisztviselők januári programja. Vvm*, 1908. december 23., 4.

²⁹ Glücklich Vilma előadása *A feminizmus hatása a családi életre* címmel. Lásd: Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1908. március 1., II., 3., 52. Hans Dorn német szociológus női munkavállalásról tartott előadása. Lásd: Greisingerné Kerecsényi Ilona: Hans Dorn és a feminizmus. *Vvm*, 1908. december 2., 2–3. Jánossy Gábor előadása a nőemancipációról. Lásd: *A nőtisztviselők háziestélye. Vvm*, 1909. október 24., 10. Bauer Jenő ügyvéd előadása *A nő jelenlegi jogi helyzetéről* címmel. Lásd: *Nőtisztviselők közgyűlése. Vvm*, 1911. április 8., 5. Kapi Béla körmendi evangélikus lelkész *A nő szociális helyzete* című előadása. Lásd: Kapi Béla előadása. *Vvm*, 1913. január 8., 4. Wilhelm Szidónia előadása a munka értékesítéséről és a nők pályaválasztásáról. Lásd: *Nőtisztviselők szervezése. Tisztújítás – Előadás a nők pályaválasztásáról. Vvm*, 1916. június 27., 2. Kapi Béla körmendi evangélikus lelkész *A jövő asszonya* című előadása. Lásd: Kapi Béla előadása a *Nőtisztviselők Egyesületében. Vvm*, 1917. február 20., 2.

³⁰ Peér Leó főgimnáziumi tanár a társadalom és az egyén reformjáról szóló előadása. Lásd: Peér Leó felolvasása. *A Nőtisztviselők Egyesületének felolvasó estélye. Vvm*, 1916. december 5., 3.

³¹ Dr. Dániel Ernő ügyvéd felolvasása Dózsa Györgyről. Lásd: *Szegény paraszt – szegény ország. Dr. Dániel Ernő felolvasása a nőtisztviselők estélyén. Vvm*, 1914. április 26., 5.

³² Neogrády Gilbert premontrei tanár előadása *A régi népek szórakozásai* címmel. Lásd: Neogrády Gilbert előadása. *Vvm*, 1917. március 6., 3.

³³ Erdélyi Irén premontrei tanár felolvasása Arany Jánosról. Lásd: *Arany emlékünnap. Fölolvasó ülés a megyeházán. Vvm*, 1917. április 24., 2. Vadász Norbert premontrei tanár felolvasása Kisfaludy Sándorról és Szegedy Rózáról. Lásd: *A Nőtisztviselők felolvasó ülése. Vvm*, 1918. március 27., 3. Mészáros Hugó előadása Gyóni Géza költészetéről. Lásd: *Gyóni emlékünnap a Nőtisztviselőknél. Mészáros Hugó előadása. Vvm*, 1918. április 23., 2. Finta Sándor előadása *A női lélek kincse az új magyar irodalomban* címmel. Lásd: *A Nőtisztviselők felolvasó délutánja. Vvm*, 1917. január 26., 4.

³⁴ Dr. Galambos Dezső fő-reáliskolai tanár *A magyar nép gondolkodása dalaiban* című előadása. Lásd: *A nőtisztviselők szombat esti előadása. Vvm*, 1918. március 8., 2–3.

³⁵ Kaufmann Adolfné előadása az evolúcióról. Lásd: Szombathely. *NT*, 1909. március 1., III., 3., 49.

³⁶ Németh Péter budapesti szerokémikus baktériumokról és a védőoltásokról tartott előadása. Lásd: *A nőtisztviselők felolvasó ülése. Vvm*, 1918. január 15., 3.

³⁷ Jánossy Gábor előadása a gyermekvédelemről. Lásd: Jánossy Gábor előadása. *Vvm*, 1917. november 27., 3.

³⁸ Gergely Janka előadása a pacifizmusról. Lásd: *A nőtisztviselők közgyűlése. Nem oszlik fel az egyesület. Vvm*, 1915. június 22., 2.

तिकai-ideológiai³⁹ kérdésekben. Az egyesület vezetősége a népszerűsítő előadásokat – gyakorlati szempontokat mérlegelve – sokszor tanulmányi kirándulásokkal kötötte össze.⁴⁰

Az egylet különböző – rendszeresen ismétlődő – kurzusokkal is serkentette a nők oktatási és művelődési lehetőségeit. Főként gyorsíró-, kezdő és haladó német, illetve angol nyelvi, könyvtelési és tornatanfolyamokat indítottak rendkívül kedvezményes tandíjakkal. Esetenként előfordult, hogy a nőtisztviselők más szervezetek keretében részt vehettek jogi,⁴¹ vasúti tarifális,⁴² valamint szláv nyelvi⁴³ továbbképzésen is. A számos program párhuzamos megtartását az egyesület tanügyi bizottsága hangolta össze.⁴⁴

A tagok művelődését szolgálta az egyesület könyvtára is. 1908 júliusáig – önálló könyvtárunk megalapításáig – a szombathelyi nőtisztviselők a Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletének könyvtárát használhatták,⁴⁵ valamint a művelt tagtársak adományozásait – többek között Feldmann Bódogné válaszmányi tag német nyelvű lapfelajánlásait – élvezhették a vasárnapi olvasódelutánokon.⁴⁶ 1908 nyarától, a könyvállomány nyilvántartásba vételétől, az egyesület könyvtára – Kohn Lenke és Bruckner Margit könyvtárosok segítségével – minden hétfőn, 18–20 óra között állt az olvasni vágyó tagok rendelkezésére.⁴⁷ A nőtisztviselők vezetőségének döntése nyomán a szervezet modern külföldi lapokra is előfizetett, úgymint: *Frauenbewegung*, *Neues Frauenleben*, *Mitteilung der Vereinigung der arbeitenden Frauen*, *Zeitschrift für weibliche Handlungsgehilfen*.⁴⁸ 1909 telén – ajándékozás révén – jelentősen bővült az egyesület könyvállománya: a Magántisztviselők és Kereskedelmi Ifjak szombathelyi csoportja ugyanis 2000 kötetes könyvtárát ajánlotta fel a nőtisztviselőknek.⁴⁹ A szombathelyi egyesület tagjainak művelődésében óriási szerepet játszott a hivatalos közlönyüknek számító, a Nőtisztviselők Országos Egyesülete és a Feministák Egyesülete által

³⁹ Előadás a szocializmusról. Lásd: A nőtisztviselők elnöksége. *Vvm*, 1919. január 9., 3.

⁴⁰ A sárvár-láncpusztai tejjgazdasági szakiskola látogatása Czeglédy Tivadar tanár bemutatójával egybekötve. Lásd: Nőtisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1909. július 22., 4.

⁴¹ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1910. december 1., IV., 12., 199.

⁴² A magyar nőmozgalom. *Vvm*, 1913. június 8., 1–2.

⁴³ Magántisztviselők egyesülete. *Vvm*, 1918. december 19., 3.

⁴⁴ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1908. július 1., II., 7., 124.

⁴⁵ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1908. március 1., II., 3., 52.

⁴⁶ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1908. április 1., II., 4., 66–67.

⁴⁷ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1908. július 1., II., 7., 124.

⁴⁸ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1909. február 1., III., 2., 33.

⁴⁹ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1909. november 1., III., 11., 194–195.

havonta kiadott *A Nő és a Társadalom* című lap. A tematikájában főként nőspecifikus kérdésekkel foglalkozó folyóirat céljaként határozta meg, hogy egyrészt magas színvonalú írásokat közöljön, másrészt szélesebb társadalmi rétegek számára is érthetően fogalmazzon, hogy a kevésbé művelt hölgyek és tagtársak számára is hasznos tájékoztató, művelődési fórumot jelenthessen. E kettősség miatt természetesen olykor az egyik, olykor a másik minőség dominált, ami az olvasóközönségből is különféle reakciókat váltott ki. Amint az Trombitás Erzsébet Bédy-Schwimmer Rózsának írt 1908-as leveléből kiderül, épp a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete hívta fel a lap szerkesztőségének figyelmét arra, hogy elsősorban a mindennapi életben használható, gyakorlati ismeretek szerepeljenek hangsúlyosabban a hasábozon:

„Miután tagtársaink köréből ismételten panasz hangozott el szaklapunk kevésbé szakszerű volta ellen, folyó hó 10-én tartott rendkívüli választmányi ülésünk elhatározta, hogy kérést intézünk a Tekintetes szerkesztőséghez aziránt, hogy a lap közleményeinek megválasztásakor lehetőleg vegye tekintetbe, hogy tagtársaink legnagyobb része hiányos nevelésű, csekély intelligenciájú fiatal leány, akiknek elsősorban arra volna szükségük, hogy szakdolgozókra nézve felvilágosítást, útbaigazítást kapjanak. (...) Miután jól tudjuk, hogy mozgalmunk szempontjából mily nagy szükség van a lapra, mint összekötő kapocsra, nagyon fontosnak tartjuk, hogy ezen célunk meg is feleljen. Eddigi tapasztalataink alapján sajnos arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az inkább ellenségeket, mint híveket szerez nekünk.”

A túl absztrakt hangnem mellett a túl radikális nézőpontot is bírálták a szombathelyi olvasók, például a „nemi kérdés” kapcsán:

„Különösen a márciusi szám bevezető cikke ellen kelt ki számos tagtársunk szülője és egyenesen megtiltották, hogy leányuk a *Nő és a Társadalmat* olvassa. Vannak aztán sokan, kik viszont az ellen emelnek kifogást, hogy a nemi kérdést a lap minden száma tárgyalja, s kérdik, vajjon ez első rendű szakkérdés-e a nőtisztviselőknél.” (Kereszty 2011b, 94–95.)

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tagjai emelt tagdíjfizetés ellenében kaphatták meg a havilapot. A Feministák Egyesületének Greisinger Ottónéhoz írott 1926-os leveléből az feltételezhető, hogy

a volt tagtársak még 1919, az egyesület hivatalos megszűnte után is forgatták az *A Nő* című feminista folyóiratot.⁵⁰

A tagok kulturális életét szerette volna színesíteni a vezetőség a megszerzett jegykedvezményekkel, amelyek révén a nőtisztviselők 20–25 százalékkal olcsóbban látogathatták a szóban forgó rendezvényeket. Thury Elemér színigazgató például kedvezményes helyáratat biztosított a tagoknak a szombathelyi színházban.⁵¹ A nőtisztviselők 1916-ban a Nővédő Egylet vasárnapi hangversenyére is 20 százalékos kedvezménnyel juthattak be.⁵² Az egyesület a társasági élet élénkítésére rendszeresen tartott koncerteket, vitaesteket, táncos zsúrokat, teadélutánokat és házi estélyeket, amelyekre a városi műkedvelőkön kívül olykor neves színészeket (például Tanayné Halmi Margit, a Magyar Színház művésznője), illetve írókat–költőket (például Heltai Jenő) is meghívtak. Mi több, előfordult, hogy maguk a nőtisztviselők rendeztek műkedvelői előadást egyesületi keretek közt. 1910 szeptemberében Greisinger Ottóné elnök rendezésében és szereplésével⁵³ mutatták be a városi színházban a *Hogyan kaptak a nők választójogot?* című feminista darabot, amely jótékony és propagandisztikus célokat is szolgált a kulturális élményen túl.⁵⁴ A darab sikeréről Trombitás Erzsébet levélben számolt be Pogány Paulának, az *A Nő. Feminista Folyóirat* későbbi szerkesztőjének:

„Arról van ugyanis szó, hogy a gyermekmenhelyen kívüli gyermekek karácsonyi felruházása javára egy nagyobb szabású pumpolást rendez az itteni gyermekmenhelyi telepbizottság. A társadalmat leg-sikeresebben megpumpolni műkedvelői előadással vélik. A rendező hölgyek csupa jótékony és előkelő dámák, köztük Greisingerné is,

⁵⁰ A Feministák Egyesülete titkára Budapest, 1926. március 10-én kelt levele Greisingerné Kerecsényi Ilonához. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Válaszfogalmazványok természetes személyekhez. 9. doboz, 8. tételszám.

⁵¹ Jegykedvezmény a nőtisztviselőknek. *Vvm*, 1912. július 3., 4.

⁵² A Nőtisztviselők Egyesületének. *Vvm*, 1916. november 19., 5.

⁵³ Greisinger Ottóné elnök élen járt a műkedvelői színdarabokban való fellépésben, valamint azok rendezésében is: 1894 és 1907 között 12 amatőr előadáson játszott Szombathelyen, főként a városi színházban, sőt három darabot maga is rendezett. A műkedvelőket illető helyi színkritika több esetben elismeréssel nyilatkozott amatőr produkcióiról: „Tudása, ízlése és intelligenciája jóval föléje helyezi a mi – különben ügyes – műkedvelőinknek, otthonossága, szorgalma és jó kedve pedig mindenkorra biztosítják számára a sikert.” „...némán hajlok meg Greisingerné Kerecsényi Ilona asszony előtt. Hogy hol tanult így játszani, beszélni, mozdulni és öltözködni, azt csak a tehetségek saját külön istene tudná megmondani.” Lásd: Kelbert 2013.

⁵⁴ Műkedvelők az arénában. Három egyfelvonásos. *Vvm*, 1910. október 9., 9.

kinek kezdeményezésére az előadandó három egyfelvonásos darab közt helyet foglal a »Hogyan kaptak a nők választójogot?« is. Jó reklám lesz ez ügyünknek, mert az előadáson ott lesz az a társadalmi réteg is, mely a mi előadásainkat látogatja. A »Nő és a társadalom« máris közkézen forog, mivel abból írják ki a szerepeket. Az előadás után választójogi gyűlést is akarunk rendezni (...) Greisingerné is játszik, ő lesz a kutyás néni, én pedig Winifred. – Én tudom, hogy maguk nevetni fognak ezen, de a cél szentesíti az eszközt.”⁵⁵

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete vezetősége nem csupán a tagok szellemi élénkítésére fordított kellő hangsúlyt, de számos lehetőséget biztosított a dolgozó nők egészségének megőrzésére, testi felfrissülésére is. Egyrészt propagálta a dámák körében egyre népszerűbb mozgáskultúrát. Vezető testnevelő tanárok irányításával hölgyek számára tornatanfolyamokat szervezett a városi tornacsarnokban,⁵⁶ ahol a korszakban oly népszerű és divatos, „az egyén életműködésével összehangolt” mozgást elősegítő svéd tornaszerek is rendelkezésre álltak.⁵⁷ Ugyanakkor szabadtéri játékok (például „kosárlabda”⁵⁸) elsajátítására és gyakorlására teremtett alkalmat.⁵⁹ Az együletbeli és külsős jelentkezőkkel rendszeres „fűző- és hegyescipőmentes” kirándulásokat, gyalog- és biciklitúrákat rendezett a környező vidékekre (Kőszeg, Hétforrás, Rótfalva, Rohonc [ma: Rechnitz], Írottkő, Bogát, Szőlős),⁶⁰ vagy épp hajnali közös sétákra invitálta az egészségüket megőrizni kívánó

⁵⁵ Trombitás Erzsébet levele Pogány Paulának. Szombathely, 1910. szeptember 21. Idézi: Kereszty 2011a, 10–11.

⁵⁶ Nőtisztviselők tanfolyamai. *Vvm*, 1909. augusztus 27., 4. A Nőtisztviselők tornatanfolyama. *Vvm*, 1909. november 5., 5. A nő tisztviselők közgyűlése. *Vvm*, 1910. április 28., 3–4. Tornásznak a nő tisztviselők. *Vvm*, 1912. december 11., 6. Testedző nő tisztviselők. *Vvm*, 1913. január 10., 5.

⁵⁷ A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületében. *NF*, 1914. február 5., I., 3., 64.

⁵⁸ Dr. Feldmann Bódogné: Szombathely. *NF*, 1914. április 20., I., 8., 167–168.

⁵⁹ A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének évi jelentése. *NT*, 1913. július–augusztus, VII., 7–8., 141.

⁶⁰ A nő tisztviselők kirándulásai. *Vvm*, 1908. május 27., 4. Szombathely. *NT*, 1908. június 1., II., 6., 107. A nő tisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1908. június 11., 4. Szombathely. *NT*, 1908. július 1., II., 7., 124. Nőtisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1908. július 8., 4. Nőtisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1908. július 29., 4. A Nőtisztviselők Egyesületének kirándulása. *Vvm*, 1908. augusztus 14., 4. Nőtisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1909. július 31., 5. Nőtisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1909. szeptember 11., 5. Nőtisztviselők kirándulása. *Vvm*, 1915. július 7., 3. Trombitás Erzsébet: Szombathely. *NT*, 1910. július 1., IV., 7., 127.

nőtisztviselőket a város határába.⁶¹ Sőt, a helyi Geist- és Diwald-féle uszodába (2. kép) kedvezményes jeggyel mehettek az egyesület tagjai.⁶² A mozgással járó aktív pihenéshez a NOE üdülőtelepeit (Balatonlelle, Fenyőháza) ajánlották, amelyeket a szombathelyi tagtársak rendszeresen igénybe is vettek.⁶³ Másrészt az egyesület vezetősége az egészséges életmód reformját népszerűsítő előadókat hívott meg. 1912-ben – a dán Mikkel Hindhede dietetikus elveit követő – Madzsar József szociológus, táplálkozás-szakértőt kértek fel; 1915-ben pedig dr. Feldmann Bódog érkezett az étkezés megfelelő módozatairól.⁶⁴ A divat reformja terén is előadókat invitáltak az egyesülethez. Egyfelől orvosokat hívtak meg, hogy felvilágosítást adjanak az egészséges öltözködésről; itt említendő például dr. Feldmann Bódog 1908-as előadása a higiénikus női öltözködésről, amely a szabástól a fehérneműk anyagáig sok kényelmes és egészséges praktikára hívta fel a hölgyek figyelmét.⁶⁵ Másfelől a nőtisztviselők programjába illesztették a neves berlini ruhatervező művésznő, Hedvig Buschmann meghívását is – aki a feminista körök kedvelt divatgéniuszának számított –, hogy előadásával népszerűsítsék a darázsderék és halcsont fűző nélküli, egyenes vonalú reformruhát.⁶⁶

A nők munkavállalásával kapcsolatos diskurzusok

A XIX. század végére, XX. század elejére a nők fizetett munkalehetőségeit tekintve jelentős változás következett be. A nők egyre nagyobb szerepet játszottak a munkaerőpiacon, különösen az iparban, a kereskedelemben, valamint az értelmiségi területeken emelkedett számuk. Az ebből adódó megváltozott körülmények a századfordulótól kezdve több olyan társadalmi méretű problémát idéztek elő, amelyek életre hívták a nővédelem eszméjét, azaz a szervezett fellépést a nők munkavállalással kapcsolatos érdekeinek védelmére (Kéri 2008, 128–144). A NOE ennek ismeretében alapvető feladatának tekintette, hogy

⁶¹ Trombitás Erzsébet: Szombathely. *NT*, 1909. május 1., III., 5., 79.

⁶² Trombitás Erzsébet: Szombathely. *NT*, 1909. június 1., III., 6., 102.

⁶³ Trombitás Erzsébet: Szombathely. *NT*, 1908. július 1., II., 7., 124.

⁶⁴ Madzsar József Szombathelyen 1912. január 9., 4. Nőtisztviselők egyesületéből. *Vvm*, 1915. szeptember 15., 3.

⁶⁵ Feldmann Bódog előadása. *Vvm*, 1908. február 15., 3.

⁶⁶ Halász Józsefné: Szombathely. *NT*, 1912. január 1., VI., 1., 18.

– folyóiratával, konferenciáival, értekezleteivel – tagjai számára elméleti, felvilágosító jellegű, valamint gyakorlatban is hasznosítható ismereteket nyújtson a munkavállalás számos kérdésében (Kereszty 2011c, 86–97). A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületénél is tucatnyi előadás és munkaprogram foglalkozott a nők munkába állásának különböző nehézségeivel, főként a nő tisztviselők kontextusában. A fiókegyesület – a helyi cégekkel folyamatos kapcsolatban álló munkaközvetítő és tanácsadó irodát állított fel, amelyen keresztül munkalehetőséghez juttatott számos állás nélküli tisztviselőt,⁶⁷ valamint hasznos tanácsokkal látott el a kenyérkeresetre elszánt, de tájékozatlan és felkészületlen hölgyeket.⁶⁸ Az egyesület 1908. augusztus 30-án tartott tag- és választmányi ülésén a nő tisztviselők – Bedy-Schwimmer Rózsa jelenléte mellett – a vasárnapi munkaszünet miniszteri reformjával foglalkoztak,⁶⁹ ami országsszerte heves visszhangot váltott ki a nőmunkások köréből, hisz hátrányosan különböztette meg őket férfi kollégáikkal szemben.⁷⁰ Greisinger Ottóné elnök 1908-ban Hans Dorn nő munkaeőről tartott szombathelyi előadásáról a helyi sajtóban megjelent gúnyos hangú élcekre egy kétrészes satirikus replikában válaszolt, amelyben a kenyérkereső nők aktuális helyzetét elemezte:

„...mi, boldog asszonyok milyen szabadok vagyunk, tisztán szélmalomharcot folytatunk, ha jogokért küzdünk. Úzhetünk ipart, kereskedelmet, földművelést, lehetünk tudósok, írók, tanárok, orvosok. Hogy igazán mosolyogni való, ha a mai rózsás és gyönyörű állapoton még változtatni is akarnánk. Igaz, mindazok lehetünk, amik itt fel vannak sorolva, de csak elvileg, de lehetünk gyakorlatilag sok mindenfélék, amik lenni nem akarunk, amitől borzadunk, de rákényszeríti nemünkre a mai társadalmi morál. Mert a felsorolt pályák csak elméletben, csak szóban vannak nyitva a nő előtt. Vegyük csak mindjárt az elsőt, az ipari foglalkozást. A gyáripárban részt vehet a nő, mert ő képviseli a legolcsóbb, a legkönnyebben kizsákmányolható munkaerőt. A legnyomorultabb munkabér, a legegésztelenebb helyiség neki még mindig elég jó, amiért és amelyben férfi egyáltalán nem dolgoznék. Végezi a leggyilkosabb munkát is, panasz, zúgolódás nélkül. [...] Ki van mondva fenn a jelszó, hogy

⁶⁷ Trombitás Erzsé: Vidéki fiókegyesületek közleményei. Szombathely. *NT*, 1908. január 1., II., 1., 16.

⁶⁸ T. E.: Megjegyzések a kenyérkereső nőről. *Vvm*, 1908. november 28., 2–3.

⁶⁹ Nőtisztviselők és a vasárnapi munkaszünet. *Vvm*, 1908. szeptember 2., 4.

⁷⁰ Grossmann Janka: Vasárnapi munkaszünet. *NT*, 1908. október 1., II., 10., 159–162.

nőket lehetőleg le kell szorítani a tudományos pályákról, minél szigorúbban kell őket mérlegelni, mert hiszen nem odavalók. [...] Egyet elismerek, hogy a földművelés minden ága korlátlanul nyitva áll a nők előtt. Erről az egy térről még senki sem kívánta őket a nőieség szent nevében leszorítani, erről a foglalkozásról még senki sem állította, hogy a nő erejét meghaladja. Kasza, kapa, széna- és kévéhányó villa soha nem volt túlságosan súlyos a gyöngéd női kezeknek, sőt a kiválóbbaknak, mint azt már nemegyszer láttam, az ekeszarvához és a gabonásszekér gyeplőjéhez is joga van. Ezt sohasem irigyelték meg tőle. Ez már igazán a szabadság non plus ultrája! Ennyit a kenyérkereső pályákról!"⁷¹

1910-ben az egyesület évi rendes közgyűlésén már arról számolt be, hogy munkájuknak köszönhetően a dolgozó nők fizetési viszonyai Szombathelyen javultak, s a nyári munkaszünet iránti propagandájuk is hatásosnak bizonyult a munkaadókkal szemben. A vasárnapi munkaszünet betartatása terén azonban továbbra sem sikerült eredményt elérniük.⁷² 1911-ben a nők éjjeli munkával kapcsolatos törvényjavaslata ellen léptek fel, amelyben a női munka versenyképességének megszorítását látták, ugyanis a javaslat az éjszakai női munka megakadályozásával a férfi kollégákat juttatta volna helyzeti előnybe. Az egyenlő elbánás érdekében a vezetőség levelet fogalmazott meg a társegyesületekhez és a vármegyéhez.⁷³ 1912-ben a tanítónőkkel szembeni jogsérelmek okán léptek fel a helyi nőtisztviselők⁷⁴ (az országos megmozdulásokkal párhuzamosan⁷⁵). Greisingerné elnök 1913-ban a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének szombathelyi kongresszusán a posta- és táviratszolgálatban dolgozó nőtisztviselők helyzetének javítása érdekében tartott előadást (*3. kép*).⁷⁶ Munkaalkalmak teremtésével – a nehézségek ellenére – az első világháború idején is próbálkozott az egyesület: 1914-ben egy bécsi cégtől vettek fel fehérnemű varrására vonatkozó megrendelést.⁷⁷ 1916-ban az országos központból Wilhelm Szidónia érkezett Szombathelyre, s az egyesületben előadást tartott A munka értékesítéséről és a nők pályaválasztásáról. Elmondta, hogy rendkívül

⁷¹ Greisinger Ottóné: Hans Dorn és a feminizmus. *Vvm*, 1908. december 2., 2–3.

⁷² A nőtisztviselők közgyűlése. *Vvm*, 1910. április 28., 3–4.

⁷³ Feministák szociális akciója. *Vvm*, 1911. április 8., 5.

⁷⁴ Tanítók egy táborban. *Vvm*, 1912. június 27., 1–2.

⁷⁵ Glücklich Vilma: Tanítónők ébredése. *NT*, 1912. május 1., VI., 5., 77–78.

⁷⁶ Asszonyok parlamentje. *Vvm*, 1913. december 10., 1–4.

⁷⁷ Akcióban a nőegyesületek. *Vvm*, 1914. december 12., 2.

hasznos volna, ha a nők a tömegesen keresett tisztviselői pálya helyett az ipari ismeretek megszerzésére törekednének, s ezen ipari pályákon (óras, ékszerész stb.) igyekeznének elhelyezkedni. Ám mivel a képzettséghez szükséges szakiskolák általában kevésbé nyílnak meg a nők előtt, így a megfelelő ismereteket a nők mozgalmán keresztül kell elérni. A mozgalmak pedig csak úgy járhatnak kellő eredménnyel, ha a dolgozó nők egy táborba szervezkednek, és minden kezdeményezésüknek szervezetükkel adnak nyomatékot.⁷⁸ 1917-ben a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete – önállóságának megtartása mellett – testületileg belépett a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesületébe, azzal a céllal, hogy férfi kollégáikkal együtt is küzdjenek érdekeik érvényesítésért.⁷⁹ Ettől kezdve e keretek között is közvetítettek állást a nők számára.⁸⁰ Greisingerné, aki ennek a csoportosulásnak is egyik elnöke lett, minden erejével igyekezett a gyűjtőegyesület berkein belül is a dolgozó nők szempontjait előtérbe helyezni: például küzdött és érvelt a nőket hátrányosan érintő nyugdíjrendeletek ellen.⁸¹ Az 1918. októberi fordulatot követően a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete Greisinger Ottóné vezetésével csatlakozott a Szombathelyi Nemzeti Tanácshoz, s a nő tisztviselők szempontjait immár e szervezeten keresztül próbálta érvényesíteni. Greisingerné 1918 novemberében bekerült a városi tanács végrehajtó bizottságába, amelyet feminista körökben igazán nagy lépésként értékelték.⁸² A városi néptanácsi jegyzőkönyvekből rekonstruálható, hogy hozzászólásai itt is a dolgozó nők érdekében történtek, például szót emelt a bábák segélyének felemelésé-

---

⁷⁸ Nőtisztviselők szervezése. Tisztújítás – Előadás a nők pályaválasztásáról. *Vvm*, 1916. június 27., 2.

⁷⁹ Szervezkedtek a magántisztviselők és alkalmazottak. Azonnal működik a beszerzési csoport. *Vvm*, 1917. június 7., 2.

⁸⁰ A magántisztviselők ellátása. Megnyílik a mézsárszék. A lisztellátás. – Közös étkező. Állásközvetítés. *Vvm*, 1917. július 29., 3.

⁸¹ Háromszáz család beszerzési csoportja. Mozgalom gazdasági és kulturális célokért – A magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak egyesületének választmányi ülése. *Vvm*, 1917. június 21., 2–3.

⁸² A nőjogi aktivisták vidéken és a fővárosban egyaránt tevőleges szerepet vállaltak a nemzeti tanácsokban. A budapesti központi Nemzeti Tanácsban megtalálhatjuk 1918 novemberében a legnevesebb feministákat, Bedy-Schwimmer Rózát, Mellerné Miskolczy Eugéniát, Szirmay Oszkárét. A forradalmi változást a feministák lapja átütő sikerként könyvelte el. Számos cikkben éljenezték a köztársaság vívmányait. Stephani Elza A köztársaság és a nők című írásában történelmi pillanatként értékelte a nők fel-, illetve politikai szférába való beemelését. Lásd: *NF*, 1918. november 25., V., 11., 145–146.

ért.⁸³ Ebbéli tevékenysége azonban már jórészt a március 21-i kommunista hatalomátvételt követő időszakra tehető, s így nem kizárólagosan a polgári feminista nőmozgalom keretein belül értelmezendő. Hiszen ekkorra a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének helyiségét már elkobozták, tevékenységét valószínűleg felfüggesztették, más munkásnőszervezeteknek nyitva nagyobb teret. Az egyesület utolsó ülésére feltehetőleg 1919. április második hetében került sor.⁸⁴

A lányok oktatása, iskoláztatása

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete – bár alapszabályában külön nem tért ki erre a specifikus területre – a nők hivatalos oktatásának kérdésével is intenzíven foglalkozott, lévén, ez nagymértékben összefüggött a nők, nőtisztviselők munkavállalásának kérdéseivel. Az egyesület praktikus szempontjai és a kenyérkereseti pályára való irányultsága jórészt meghatározta a nőtisztviselők vezetőségének lányoktatással összefüggő nézeteit. Greisinger Ottóné elnök 1908-ban ekként vélekedett a modern leánynevelésről:

„A nőmozgalom küzd – úgymond, azért, hogy a társadalom a nőt elsősorban mint embert tekintse. Ma nem tekinti annak, mert nem nevelik őket úgy, mint a férfiakat. A nőket is kenyérkereső pályára kell nevelni. Minden nő tanuljon valamit, de aztán tanulja meg jól, tanulja meg alaposan. Ezen a réven megszereti és megbecsüli a munkát. Ha ezt tudja az egyedül maradt nő, akkor nem lesz a világ legnyomorultabb lényé, aki előtt csak a bűn vagy a kétségbeesés áll.”⁸⁵

Ars poeticája tehát a lányok gyakorlati életre való nevelése volt.⁸⁶ Ezért tartotta öncélúnak a csupán általános műveltséget adó felső leányiskolát, s ezért részesítette előnyben a leánygimnáziumi és a felső kereske-

⁸³ MNL VaML Szombathely Város Közgyűlésének jegyzőkönyvei 1918–1919. Jegyzőkönyv Szombathely város tanácsának 1919. április 24-én tartott rendkívüli üléséről. 462–463.

⁸⁴ Nőtisztviselők gyűlése. *Vvm*, 1919. április 4., 3. Sem a helyi sajtó, sem *A Nő. Feminista Folyóirat* nem közöl ezután híreket a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületéről.

⁸⁵ A modern leánynevelésről. *Vvm*, 1908. március 18., 2.

⁸⁶ A polgári iskolai tanárok gyűlése. *Vvm*, 1908. október 20., 7.

delmi oktatást. Greisingerné a pragmatikus szempont mellett a koedukáció fontosságát is hangsúlyozta a nőnevelés terén,⁸⁷ azzal a kimondott céllal, hogy a Szombathelyre tervezett főreáliskolába lányokat is felvegyenek. Ezen eszméjének még nagyobb hangsúlyt adott, hogy 1911. január 28-án Glücklich Vilma szintén a koedukációról tartott előadást az egyesületben, amelynek során bemutatta a koedukációs nevelés külföldi eredményeit, s nyomatékosan biztatott a mielőbbi magyarországi megvalósításra.⁸⁸ Mivel azonban a megoldás továbbra is váratott magára, s a szombathelyi iskolaszék tanácskozásai nem jutottak nyugvópontra, Greisingerné 1912-ben ismét tollat ragadott, s újabb javaslatot tett a leányoktatás megreformálásának helyi módozatára:

„A mai kor iskolája csak olyan lehet, amely egyrésztől alapos, általános műveltséget nyújt, de másfelől a felsőbb tanulmányokra is utat nyit. Ennek a kívánalomnak megfelelne a leánygimnázium, ha úgy szerveznék, hogy tetszés szerint lehessen benne a többi tanulmányok mellé vagy modern nyelveket, vagy a latint választani, mint ahogyan ezt a németországi Mädchenlyceumokban teszik, amelyek így egyaránt iskolái az általános műveltségre törekvő vagyos leánynak és a kenyérkeresetre készülő nőnek, sőt szolgálják még a tanítónőképzést is. Ilyen iskola kellene a szakiskolák mellé nekünk is, ez a mai élet iskolája lenne. Hát vajon szégyen volna, ha Szombathely próbálkoznék meg először ilyen iskolával?”⁸⁹

1914-ben – Kiskos István polgármesterségének kezdetén – Greisingerné a leánygimnázium ügyében kibontakozó mozgalom élére állt. Meghívta a város első emberét a nőtisztviselők egyesületébe, hogy tartson előadást a leánynevelés kérdéseiről, s vegyen részt az azt követő vitaesten, majd a főispánt is meggyőzte – Feldmann Bódogné elnöktársával és néhány kollégájával – a leánygimnázium felállításának létfontosságáról.⁹⁰ Ezt követően a városvezetők felterjesztették tervezetüket

---

⁸⁷ Polgári iskolai tanárok gyűlése. A sopron-vasmegyei kör közgyűlése. *Vvm*, 1909. október 24., 7–8.

⁸⁸ Fiúk és lányok együtt tanulnak. Glücklich Vilma előadása. *Vvm*, 1911. január 29., 7. Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1911. március 1., V, 3., 51.

⁸⁹ Greisingerné Kerecsényi Ilona: Egy szó a leányiskolák ügyében. *Vvm*, 1912. március 3., 1–2.

⁹⁰ Felolvasóest a feministáknál. Kiskos István a leányoktatásról. *Vvm*, 1914. március 22., 8–9. A leánygimnáziumért. *Vvm*, 1914. május 12., 4–5. Leánygimnázium Szombathelyen. *Vvm*, 1914. május 15., 8.

a kultuszminisztériumhoz.⁹¹ Sajnos a kérdést a háború kitörése következtében elnapolta a kormány.⁹² Ám 1917-ben végül engedélyezték a terveket, amelynek folytán még az évben létrehozták a leánygimnáziumot Szombathelyen.⁹³ A leánygimnázium eszméje mellett ugyanakkor a nőtisztviselők egyesülete 1912-ben egy hároméves felső kereskedelmi iskola megalapításáért is társadalmi mozgalmat indított a városban, ugyanis állásközvetítő irodájuk felméréseiből kiderült, hogy Szombathelyen felettébb nagy az igény a kereskedelmi ügyekben magasan képzett nőtisztviselőkre. A városban működő egyéves kereskedelmi tanfolyam azonban nem biztosított kellő elméleti tudást és tapasztalatot a fiatal lányok számára. Ezért merült fel az egyesület vezetőiben az a gondolat, hogy a helyi iparosgrémium támogatásával és a nőtisztviselők egyesülete alapításában létrehoznák ezt a speciális, pragmatikus jellegű leányiskolát.⁹⁴ 1917-ben ismételten sikraszálltak a hároméves felső kereskedelmi szakiskola érdekében, s egy előzetes igényfelmérés készítését is kilátásba helyezték.⁹⁵ 1918-ban a nőtisztviselők még egyszer munkára és támogatásra szólították fel a helyi társadalmat a szakiskola ügyében,⁹⁶ a történelem vihara azonban alig egy év alatt nem csupán ezen céljukat, de egyesületüket is elsöpörte.

A nők választójogának kérdése

A NOE, bár alapszabályában nem tért ki a nők választójogának képviselőjére, az 1900-as évek elején mégis felvette követeléseibe a politikai jogegyenlőséget. Olyannyira elkötelezte magát az ügynek, hogy a századelőn – Benedek János képviselőn keresztül – kérvényt nyújtott be a képviselőháznak, hogy a közterheket viselő nők politikai jogokban részesülhessenek (Simándi 2009, 39). A szombathelyi nőtisztviselők a választójog kérdésével a megalakulásukat követő másfél évben csupán áttételesen foglalkoztak. Az áttörést ezen a fronton egyfelől

⁹¹ Leánygimnázium Szombathelyen. Felterjesztették a tervezetet a kultuszminisztériumba. *Vvm*, 1914. május 6., 5.

⁹² A leánygimnázium. *Vvm*, 1914. augusztus 22., 4.

⁹³ Megadta a miniszter a leánygimnáziumot. *Vvm*, 1917. június 10., 4.

⁹⁴ Nőtisztviselők a nőképzésért. Hároméves kereskedelmi tanfolyam. *Vvm*, 1912. április 20., 2. G. J.: Szombathely. *NT*, 1912. május 1., VI., 5., 93.

⁹⁵ A női felső kereskedelmi iskoláért. Mozgalom a szeptemberi megnyitásra. *Vvm*, 1917. november 16., 2.

⁹⁶ Női felső kereskedelmi iskolát. Mozgalom Szombathelyen. *Vvm*, 1918. május 24., 2.

Carrie Chapman Catt, a Nők Választójogi Világszövetségének elnöke szombathelyi látogatása hozta meg, aki 1909. március 20-án, Glücklich Vilmával, a Feministák Egyesületének ügyvezetőjével együtt tartott előadást a nők választójogáról a Sabaria Szálló dísztermében.⁹⁷ Másrészt Cicely Corbettnek – a brit National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS) munkatársának – 1910. február 20-án a vármegyeház nagytermében megtartott előadása adhatott lökést a szombathelyi vezetőknek, hogy a brit példákat magyar kontextusba helyezve aktívan bekapcsolódjanak a nők választójogáért vívott küzdelembe. Cicely Corbett Bédyschwimmer Rózsával érkezett a városba, s az angol „*sufraettek és sufragistek*” munkájáról számolt be.⁹⁸ A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete első igazán nagy akcióját 1910 júniusában szervezte meg. Ekkor volt ugyanis a szombathelyi általános választójogi liga alakuló ülése az Aréna kertben, amelyre az általános, egyenlő, titkos választójogot hirdető Választójog Országos Szövetsége⁹⁹ elnökeként báró Bánffy Dezső volt miniszterelnök is a városba érkezett. A nagyszabású rendezvényen a helyi nő tisztviselői tábor Greisinger Ottóné elnök vezetésével vonult fel. „Általános választójog csak az, amely a nőkre is kiterjed” feliratú plakátjaikat már napokkal a nyilvános gyűlés előtt elhelyezték a város különböző pontjain. Ugyanakkor egy 80 aláírással ellátott beadványt is megfogalmaztak s eljuttattak a szervezőbizottsághoz. Ebben Greisinger Ottóné kért engedélyt a gyűlésen való felszólalásra. Mivel kérelmük eredménytelen maradt, panaszairól röpívet fogalmaztak „Bánffy levelét megírta” címmel, s 2000 példányban osztották szét a szombathelyi vasútállomáson és a gyűlésen. A lelkes és feltüzelt feministák, akik „Halljuk Greisingernét!” felkiáltásokkal követelték elnökük szónoklatát – a hivatalos véleménynyilvánítás lehetőségének megghiúsulását követően –, csupán közbeszólások útján tudtak hangot adni igényeiknek.¹⁰⁰ A szombathelyi nő tisztviselők vállalkozása nem elszigetelt jelenség volt az országban, hiszen a NOE és a Feministák Egyesülete közleményben szólította fel vidéki központ-

⁹⁷ Chapman Catt Szombathelyen. *Vvm*, 1909. március 20., 5–6. A nők a választójogról és a háborúról. Chapman Catt Szombathelyen. *Vvm*, 1909. március 21., 7.

⁹⁸ Miss Cicely Corbett Szombathelyen. *Vvm*, 1910. február 23., 3. Trombitás Erzsi: Szombathely. *NT*, 1910. március 1., IV., 3., 47.

⁹⁹ A Választójog Országos Szövetsége 1910. április 21-én alakult báró Bánffy Dezső volt kormányfő és Justh Gyula volt képviselőházi elnök vezetésével. A szociáldemokrata, polgári radikális és liberális politikusokat tömörítő szervezet célja az általános, egyenlő, titkos választójog bevezetése volt.

¹⁰⁰ Élénk agitáció a nők választójoga érdekében. *Vvm*, 1910. június 28., 5. Szemle. *NT*, 1910. szeptember 1., IV., 9., 149.

jait, hogy a Választójog Országos Szövetsége körútjának helyszínein mindenütt tüntessenek a nők választójogának megadása érdekében. A Nőtisztviselők Országos Egyesülete a szombathelyi demonstrációt eredményesnek tekintette:

„Ezenkívül mindazokon a helyeken, ahol a Választójog Országos Szövetsége gyűlést tartott, plakátok kiragasztásával és röpívek osztogatásával utaltunk követelésünkre. Ki kell emelnünk Szegedet, Pozsonyt és Szombathelyt, ahol különösen ügyes propagandával terjesztették tagtársaink a nő választójogának eszméjét a gyűlések közönsége között.”¹⁰¹

A NOE és a Feministák Egyesülete a Választójog Országos Szövetségét számos csatornán keresztül próbálta meggyőzni továbbra is, hogy a nőkre kiterjedő választójogot is vegye fel célkitűzései közé. Justh Gyula, bár korábban több alkalommal kedvezően nyilatkozott a nők politikai jogairól, 1911-ben szervezete programjából mégis kihagyta a nőkre vonatkozó követelést,¹⁰² amely ismételt tiltakozást váltott ki a nőtisztviselőkből és a feministákból. Ennek a demonstrációnak a hullámai ismét átjárták a vidéket, s elértek Szombathelyig is. A helyi feministák már Justh Gyula június 18-ára tervezett érkezése előtt megkezdték a készülődést.¹⁰³ A röplapok és plakátok szerkesztésén túl Trombitás Erzsi titkár táviratban fordult Glücklich Vilmához, hogy Greisingerné távolléte miatt az egyesületnek nincs megfelelő szónoka a demonstrációra, s ezért „szíveskedjék okvetlenül megjelenni”.¹⁰⁴ Glücklich Budapestről – maga helyett – Mellerné Miskolczi Eugéniát küldte a gyűlésre, aki szót is kapott a rendezvényen.¹⁰⁵ Trombitás Erzsi a Feministák Egyesületének címzett levelében így számolt be az eseményről:

¹⁰¹ A Feministák Egyesületének 1910. évi jelentése. Az 1911. április 25-iki közgyűlés elé terjesztette Dirnfeld Janka titkár. *NT*, 1911. május 1., V., 5., 82–83.

¹⁰² Justh Gyula és a nők választójoga. *NT*, 1911. május 1., V., 5., 69–70.

¹⁰³ A választói jog automobilja. Készülődés a népgyűlésre. Négy képviselő érkezése. Tüntető felvonulás. *Vvm*, 1911. június 18., 5–6.

¹⁰⁴ Trombitás Erzsi, Szombathely, 1911. június (?) keltezett távirata Glücklich Vilmának. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 7. doboz, 6. tételszám.

¹⁰⁵ Justh Gyula Szombathelyen. A politika vasárnapja. *Vvm*, 1911. június 20., 1–3.

„1911. VI. 18. este 8 óra

Feministák Egyesületének, Budapest

Meg vagyunk elégedve a mai nap eredményével; tavaly óta – amikor pusztán egy anekdota erejéig emlékeztek meg rólunk a szónok urak, minket beszélni pedig nem hagytak – nagy a haladás. Mellernét – igaz, hogy csak a határozati javaslat (szerintük »egyhangú«) elfogadása után, de nyugodtan hallgatták végig, sőt a tömeg már türelmetlenül várta szóhozjutását. Az itteni rendezőség semmi áron sem akart ugyan nőnek szót adni, s ha Budapest nem küld nekünk szónokot, félek, hogy minket nem is hagytak volna beszélni. Azonban Mellerné már az úton ügyeskedett és megnyerte Justhot. A mi lelkes csapatunk pedig Justh érkezésekor a vasúton üdvözölte őt, és szót kért a délutáni népgyűlésre, amire Justh kijelentette, hogy kétséget sem szenved, hogy szólási jogot ne kapnánk. Erre az elnöknek és rendezőségnek sem maradt más hátra, mint jóképpel belenyugodni a változtathatatlanba. Az állomáson a vonat érkezése előtt derekasan agitáltunk a röpívek osztogatása közben. Plakátjaink már tegnap elárasztották az utcát, üzleteket, kávéházakat. A megérkezéskor már lelkes hangulat uralkodott a vasúton; nem csak mi, de férfiak is kiabáltak: »Éljen az általános választójog, mely a nőkre is kiterjed.« A gyűlés előtt szintén dolgoztunk, az agitációkhoz megnyertem a kereskedelmi iskola érettségiző ifjúságát a mostani kollegiális viszonynál fogva, melyben velük vagyok. Egyszóval ők is segítettek a nyomtatványok osztogatásában, tiltakozó vagy helyeslő közbeszólásokban. Tegnap még rendkívül sajnáltam, hogy Greisingerné nincs itthon, de a mai nap megbékít, mert elég eredményt értünk el. Mellernének igen hálásak vagyunk. Justhra ellenben haragszunk. A gyűlés komolyságát a női felszólalótól féltették, mégis Justh, amikor Mellernének válaszolt, említett valamit tréfásan a női zsarnokságról, ami határozottan a komolyság rovására ment. Kár, hogy az itteni rendezőség ezúttal olyan társadalmilag lehetetlen alakokból áll, hogy a banketten részt nem vehetünk. Nagy vívmány, hogy Garbai határozottan és világosan követelte a nők részére is a választójogot, mint jogos és természetes dolgot minden dolgozó nő számára! Egy lépéssel tehát megint előbbre jutottunk! Reménységgel és kitarással dolgozunk tovább, amint levizsgáztam!

Sok szíves üdvözlét az összes szombathelyi elvtársak nevében
Trombitás Erzsitől.”¹⁰⁶

¹⁰⁶ Trombitás Erzszi, Szombathely, 1911. június 18-án a Feministák Egyesületének címzett levele. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 7. doboz, 6. tételszám.

A NOE vezetősége ismételten elégedett volt a szombathelyi akció sikerével.¹⁰⁷ A szombathelyi nőtisztviselők a következő időszakban is nyomon követték a választójogi vitákkal kapcsolatos országos fejleményeket. Az 1912. szeptember 16-án a Vigadóban a Feministák Egyesülete Politikai Bizottsága által megrendezett gyűlés alkalmából üdvözlő táviratot küldtek a központi egyesületnek. Sőt, Greisinger Ottóné elnök a Nőtisztviselők Országos Nagygyűlésére személyesen látogatott el Budapestre, a Lloyd-társulat dísztermébe 1913. június 14-én.¹⁰⁸ Ugyanakkor dr. Feldmann Bódogné (*4. kép*), a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének alelnöke, aki kiválóan beszélt németül és angolul, részt vett az 1913 júniusában Budapesten megtartott nők választójogi világkongresszusán. Az ott szerzett benyomásait a helyi sajtóban tette közzé:

„Meggyőződéses feminista vagyok régóta, de a nők választójogát illetőleg hiába hangoztattam kívánságaink jogos voltát – a lelkem mélyén magam is bizonytalanságot éreztem. Nem-e lenne baj, ha megkapnánk, amiért küzdünk? Nem-e használnánk az új fegyvert rosszul, sőt ügyetlenségből, tudatlanságból, tapasztalatlanságból? De most, hogy végigéltem, végiggyönyörködtem a budapesti kongresszus felejthetetlen napjait, a rendíthetetlen meggyőződés bátor, jóleső érzésével jöttem haza.”

Beszámolójában hosszasan fejtegette a választójog kérdéseivel kapcsolatosan Giesswein Sándor (kanonok, pápai prelátus, a feministák támogatója), Carrie Chapman Catt, Charlotte Perkins Gilman (amerikai társadalomtudós, író, utópikus feminista), Agnes Maude Royden (angol hitszónok és feminista), Cicely Corbett és J. Keir Hardie (az angol képviselőház tagja, a Munkáspárt vezére) előadásainak érdekes, lenyűgöző és tanulságos voltát.¹⁰⁹ Természetesen a szombathelyi nőtisztviselők – az országos benyomásokat magukévá téve – a nők politikai jogának helyi népszerűsítését is tovább folytatták. 1912 novemberében előadást tartottak a nők társadalmi helyzetéről és politikai jogairól a szombathelyi

¹⁰⁷ Trombitás Erzszi az alábbiakat írta a központ reakciójára: „Kedves Nagysád! Nagyon örülök, hogy meg van velünk elégedve, és ígérem, hogy a legközelebbi alkalommal egészen házilag fogunk hasonló dolgokat elintézni...” Trombitás Erzszi, Szombathely, 1911. június 22-én „Kedves Nagysád”-nak (feltételezhetően Glücklich Vilmának) címzett levele. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 7. doboz, 6. tételszám.

¹⁰⁸ Nőtisztviselők Országos Nagygyűlése. *NT*, 1913. június 30., VII., 6., 115.

¹⁰⁹ Feldmann Bódogné: Kongresszusi benyomások. *Vvm*, 1913. június 29., 1–2.

vármegyházán. Az előadó Halász József hírlapíró volt.¹¹⁰ Legnagyobb szabású rendezvényük azonban az 1913 decemberében Szombathelyen megrendezett országos nőkongresszus, „az asszonyok parlamentje” volt (Katona 2002, 281–297; 2003, 29–64). A Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének konferenciáján a hazai nőmozgalom legnagyobb alakjai – többek között: Sebestyénne Stetina Ilona, Szegvári Sándorné, Apponyi Albertné, Gergely Janka, Rosenberg Augusztá, Glücklich Vilma, Zipernovszky Károlyné, Giesswein Sándor, gróf Károlyi Lászlóné, Szemere Ilona – tartottak előadást a nőkérdés számos problémájával, köztük a nőket illető választójoggal kapcsolatban is. Greisinger Ottóné, a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének elnökeként főszervezője, lebonyolítója és előadója is volt a nagyszabású rendezvénynek.¹¹¹ 1917-ben Spády Adél, a feminista *Nők Lapja* főszerkesztője kereste fel a szombathelyi egyesületet, hogy tagjaival a nők választójoga érdekében megindított mozgalom részleteiről beszéljen.¹¹² Ennek értelmében a helyi egyesület december 10-én választójogi nagygyűlést tartott a vármegyházán, ahol Gergely Janka, a budapesti nőtisztviselők központjának vezetője a nők aktív és passzív választói jogosultságáról értekezett.¹¹³ 1918 februárjában Glücklich Vilma szintén a szombathelyi vármegyházán ismertette a nők választójogának temérdek előnyét, amelyek mind-mind feltételei a jövő generációja ép és egészséges fejlődésének. Majd felvázolta azokat a célokat, amelyekért a nők a választójog birtokában küzdhetnek (bábakérdés, csecsemő- és anyavédelem, népoktatás, közegészségügy, háborúk elkerülése).¹¹⁴ 1918 májusában Greisingerné elnök és Feldmann-né alelnök a szombathelyi nőtisztviselők nevében meleg hangú üdvözlét küldte a Vigadóban rendezett országos feminista kongresszusnak, amelyet a nők politikai jogainak népszerűsítéséért hívtak össze.¹¹⁵ Mindeközben Greisingerné előadói körúton járt Sárváron,¹¹⁶ valamint Sopronban. Utóbbi esetben a Soproni Női Kaszinóban érkezett május 9-én a női választójog szükségessé-

¹¹⁰ Előadás a nők választójogáról. *Vvm*, 1912. november 9., 4.

¹¹¹ Nőkongresszus Szombathelyen. *Vvm*, 1913. november 16., 8. Nők parlamentje Szombathelyen. *Vvm*, 1913. november 27., 1–2. A nőkongresszus programja. *Vvm*, 1913. november 30., 4–5. Asszonyok parlamentje. *Vvm*, 1913. december 10., 1–4.

¹¹² A nők választójogáért. *Vvm*, 1917. augusztus 29., 3.

¹¹³ A nők választójogáért. A szombati nagygyűlés. *Vvm*, 1917. december 11., 2.

¹¹⁴ Glücklich Vilma a nőtisztviselőknél. *Vvm*, 1918. február 5., 2.

¹¹⁵ A politikai krízis és a nők választójoga. Országos demonstráció a Vigadóban. *NF*, 1918. május 25., V., 5., 70–72.

¹¹⁶ A nőtisztviselők Sárvárott. *Vvm*, 1918. március 8., 3.

géről.¹¹⁷ Miután 1918. május 31-én a parlament választójogi bizottsága – egyetlen szótöbbséggel – leszavazta a nők választásra jogosultságát, a feminista mozgalom országszerte újult erőre kapott (Simándi 2009, 115–117). Szombathelyen is többször üléseztek a nőtisztviselők,¹¹⁸ majd a következő határozati javaslatot fogalmazták meg, s küldték el Vas vármegye választókerületeinek képviselőihez:

„Tiltakozunk az ellen a súlyos sérelem ellen, amely a magyar nőket a háború mérhetetlen szenvedésekkel, terhekkel és szinte emberfeletti erőfelfejtést igénylő feladatokkal telt negyedik esztendejében a választójogi bizottságban máj. 31-én történt puccsal érte. Meltatlankodásunkat fejezzük ki a nők érdekei és érdemei ellen vétő eljárásom és követeljük, hogy a képviselőház plénuma tegye jóvá a bizottság bűnét azzal, hogy megszavazza a nők aktív és passzív választójogának legalább azt a mértékét, amelyet az eredeti javaslat kontemplált. Tiltakozásunknak és követelésünknek a Ház plénuma előtt való tolmácsolására pedig felkérjük képviselő urat, mint kerületünk, illetve megyénk egyik képviselőjét, akit hazafias tisztelettel kérünk fel arra, hogy a javaslat tárgyalása alkalmával a nők választójogára vonatkozó előterjesztést jelenlétével, hozzászólásával, szavazatával okvetlenül támogatni szíveskedjék.”¹¹⁹

Ugyanakkor elhatározták, hogy agitációs körútra indulnak Vas megyében. A szombathelyi nőtisztviselők két vezére 1918 júniusában kezdte meg előadói körútját, amelynek során Szentgotthárdon¹²⁰ és Körmenden érveltek a nők választójogának megadása mellett. Utóbbi helyen Feldmann-né Selma Lagerlöf egy szónoklatát olvasta fel.¹²¹ Az országos politika azonban más irányt vett, s 1918. július 19-én – a részletes képviselőházi vita után is – leszavazták a nők választójogára vonatkozó javaslatot, így az 1918. évi XVII. törvénycikkből teljes egészében kimaradtak a nők politikai jogai (Simándi 2009, 117–136). A szombathelyi nőtisztviselők – bízva a Károlyi-kormány forradalmi erejében – 1918 októberének végén bontottak ismét zászlót a jogkiterjesztés érdekében. 1918. október 28-án Greisinger Ottónét megválasztották a városi nép-

¹¹⁷ Greisinger Ottóné Sopronban. *Vvm*, 1918. május 12., 3. A nők választójogi mozgalomának néhány fontos eseménye. *NF*, 1918. június–július, V., 6–7., 97.

¹¹⁸ A nők választójoga és a nőtisztviselők. Gyűlést tartanak a nőtisztviselők. *Vvm*, 1918. június 5., 2. Nőtisztviselők a nők választójogáért. *Vvm*, 1918. június 6., 3.

¹¹⁹ Nőtisztviselők a választói jogért. *Vvm*, 1918. június 20., 3.

¹²⁰ A nőtisztviselők Szentgotthárdon. *Vvm*, 1918. június 25., 2–3.

¹²¹ A nőtisztviselők Körmenden. *Vvm*, 1918. július 2., 2–3.

gyűlés egyik társelnökévé. A nőtisztviselők elnöke szónoklatot tartott a történelmi eseményen:

„Greisinger Ottóné a dolgozó nők nevében beszélt. Higgadtságot és mérsékletet ajánlott, amelynek megóvása most közös érdek. Meg kell óvni az ország integritását, a nemzetiségeknek kezet kell nyújtani. A nők részére politikai jogokat követel, amelyek ha meglettek volna már a háború előtt, aligha került volna világgésre a sor.”¹²²

Majd a helyi egyesület testületileg csatlakozott az 1918. október 31-én megalakult Szombathelyi Nemzeti Tanácshoz, Greisingerné pedig bekerült a Nemzeti Tanács végrehajtó bizottságába. A feministák óriási lépésnek tartották a tanácsban való női képviseletet, arra hivatkozván, hogy most már a nők is politikai tényezőnek számítanak.¹²³ A Károlyi-kormány 1918. évi I. néptörvénye nemzetgyűlési választójogot adott azon nőknek, akik 24. életévüket betöltötték, 6 éve magyar állampolgárok és írni-olvasni tudnak. A fordulat következtében a feministák felismerték, hogy azonnali felvilágosító akciókba kell kezdeniük, hogy az első választásokig tisztázzák a nőkben felmerülő, voksolással kapcsolatos kérdéseket. *A Nő* 1918. november 25-én megjelent számában felhívást tettek közzé. Írásukban figyelmeztették a lányokat és asszonyokat, hogy a néptörvény értelmében választók és választhatók lettek. Továbbá felajánlották segítségüket nőtársaik számára (Simándi 2009, 142–143). A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete 1918 decemberében – az országos feminista tájékoztató tevékenységhez hasonló céllal – két előadást is tartott *A nő mint választópolgár* címmel.¹²⁴ Az 1919. április 14-ére kitűzött új választásokat azonban elsöpörte a Tanácsköztársaság kikiáltása, amely egyben a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete hivatalos fennállásának is a végét jelentette.

¹²² Együtt a polgárság. Kenyeret és békét! *Vvm*, 1918. október 29., 2–3.

¹²³ Mellerné Miskolczi Eugénia: Képviseletünk a Nemzeti Tanácsban. *NF*, 1918. november 25., V., 11., 142.

¹²⁴ A nőtisztviselők egyesületének. *Vvm*, 1918. december 11., 2. Előadás a nőtisztviselők körében. *Vvm*, 1918. december 18., 3.

A nő helye és jogai a családban (alkoholizmus, hűtlenség, prostitúció)

A korszakban kialakult pejoratív felhangokkal és sztereotípiákkal ellentétben a feminista tábor sosem volt családellenes. Az általuk teremtett új nőalakot a család keretein belül képzelték el. Az anyaságot és a társadalmi szerepvállalást összeegyeztethetőnek tartották. Céljuk a férfi-nő viszony harmóniájának megteremtése volt, s korántsem tartották ideálisnak a családtól elhatárolódó, férfias, csak hivatásuknak élő nőket. A korábbi elvárások kötelékétől azonban feltétlenül szabadulni kívántak, s a nőt a férfihöz hasonlóan autonóm egyénnek tartották, akiket a magánéletben, a családon belül is ugyanazok a jogok illetnek meg, mint férfi társát (Acsády 1997, 252–253). A szombathelyi nőtisztviselők hasonlóképp gondolkodtak a nők családban betöltött szerepének fontosságáról. Feltétlenül példaértékű Greisinger Ottóné szerepe, aki évtizedeken keresztül állt a feminista eszmék szolgálatában, s mindemellett öt gyermeket nevelt fel. Ám a szombathelyi vezetőség nem csupán személyes élettörténeteivel kívánt utat mutatni a helyi hölgyek számára, hanem a családot népszerűsítő, a feminizmus és a család kapcsolatát elemző előadások tartásával is arra törekedett, hogy eloszlassa a közvéleményben esetlegesen kialakult hiedelmeket. A nőtisztviselők 1908. február 1-jén megtartott farsangi ünnepélyén Glücklich Vilma tartott előadást *A feminizmus hatása a családi életre* címmel.¹²⁵ Greisinger Ottóné 1908 decemberében tette közzé egy írását a helyi napilapban a nők családban betöltött helyéről és a feminizmus szerepéről. Cikkében felvázolta azokat a kortárs problémákat, amelyek a nők családon belüli elnyomásában, megaláztatásában, a nőkkel szembeni erőszakban nyilvánultak meg az otthon falai között. Hangsúlyozta, hogy a feminizmus ezek ellen is harcot kíván indítani.

„A kenyérkereső nő problémáján kívül van a feminizmusnak nálunk még egyéb teendője is. Milyen a családban élő nő szabadsága? Rendelkezik-e önmagával? Beleszólhat-e gyermeke jövőjének irányításába? Joga van-e számonkérni a társadalomtól, hogy azt hogyan, miképp neveli? Protestálhat-e ellene, ha fiából ágyúöntelékét, leányából árucikket csinál a társadalom? Pedig talán azt már a legmesszemenőbb antifeminizmus sem tagadhatja, hogy mindezekhez a kérdésekhez

¹²⁵ A szombathelyi nőtisztviselők estélye. Glücklich Vilma előadása. *Vvm*, 1908. február 4., 6. Trombitás Erzsébet: Szombathely. *NT*, 1908. március 1., II., 3., 52.

a nőnek is lehet joga. Nos, hát a feminizmus ezekkel a kérdésekkel is foglalkozik, változtatni, javítani kívánja a házasságban élő nő helyzetét, amely helyzetről ma azt szeretik hangoztatni, hogy a nőnek egyedüli hivatása, hogy boldogságot, boldogulást kizárólag csak ott találhat. [...] A munkásosztály asszonyának néha igazán kétségbeejtő a helyzete, mert sajnos az iszákosság, főképpen a gyilkos pálinka révén, évről-évre, napról-napra terjed a munkások között. A keresmény, mely a nagyszámú család eltartására úgy is csak szűkösen elég, a pálinkásboltba, korcsmába vándorol, abból a család csak keveset, sokszor semmit sem lát. A gyermekek eltartásának gondja teljesen az anyára nehezedik. Az iszákos, züllött férj sokszor csak azért megy haza, hogy az utolsó rongyot is elvigye a háztól, s az utolsó falatot is kivegye a gyermekei szájából. És ez, amit itt leírok, nem költött dolog, nem nagyítás, hanem keserű valóság. S a nyomorult asszony, ha követeléseinek ellenszegül, a leggyalázatosabb, legaljasabb bánásmódban részesül. – S van-e törvény, mely őt ebben a kétségbeejtő helyzetben védi? [...] És végül, ha a nő a férfi önzésének esik áldozatul, ha nem csak az anyaság terheit, de mellette még a közmegevetés súlyát is kell viselnie, esik-e csak egyetlen árnyékfoltocska is ilyenkor a csábítóra? Sőt, talán még a hódító glóriája ragyogja körül. Hát ez a társadalmi szokás nem szorulna-e egy kis átformálásra, avagy erkölcsileg olyan helyes, hogy kár volna bántani? [...] És e kérdés érintésével eljutottunk a legkényesebb ponthoz is [...] eljutottunk a leánykereskedéshez. [...] Ahol ilyen szégyenteljes dolgok történhetnek meg anélkül, hogy az aljas közvetítőt és a még aljasabb vevőt a nép meglincselné, ott ne beszéljünk a nő erkölcsi szabadságáról. Ahol a nőt adják és veszik, mint a vásári cikket a piacon, annak az országnak minden társadalmi intézménye, műveltsége hazugság, porhintés a világ szemébe.”¹²⁶

1909-ben az egylet házi estélyeinek keretében több előadás is elhangzott a nő, a család, a munka és a feminizmus kapcsolatrendszerében. Görög Alajos Üdvös-e a nőnek a feminizmussal foglalkozni? című felolvasását Grossmann Jankának, a NOE elnökének előadása követte Hivatás és házasság címmel.¹²⁷ Grossmann arról az elterjedt, ugyanak-

¹²⁶ Greisingerné Kerecsényi Ilona: Hans Dorn és a feminizmus. Feminista elmélkedés egy cikk nyomán. Befejező közlemény. *Vvm*, 1908. december 3., 2.

¹²⁷ Kedélyes délután a női tisztviselőknél. *Vvm*, 1909. november 3., 5. A nőtisztviselők háziestélye. *Vvm*, 1909. november 27., 4.

kor a nőtisztviselők körében rendkívül vitatott és felháborodást kiváltó mozgalomról beszélt, amely a cölibátus bevezetését javasolná az állami tisztviselőnői kar bizonyos területein.¹²⁸

Az egyesület szociális és pacifista munkája

A nőtisztviselők, bár különös tekintettel a dolgozó nőársak érdekvédelmére szerveződtek, a szociális munkában is aktívan közreműködtek. A szombathelyi nőtisztviselők – saját elesett kollégáik támogatásán túl – több területen vállaltak szociális jellegű feladatokat. 1912-ben bekapcsolódtak abba az Európa-szerte meginduló mozgalomba, amely a Titanic tragédiája következtében elhunyt William Stead angol újságíró tevékenységének kívánt emléket állítani azzal, hogy Európa nagyvárosaiban állított úgynevezett Stead-otthonokat a szerény anyagi körülmények között dolgozó nők megsegítésére. Az első ilyen hostelt 1914. március 31-én nyitották meg Londonban.¹²⁹ Az egyesület 1912 decemberében határozott úgy, hogy Szombathelyen a Stead-otthonok gondolatát terjesztő angol nyelvtanár – Miss Petterson – munkáját oly módon támogatja, hogy tanfolyamaihoz ingyenesen rendelkezésére bocsátja egyleti helyiségeit. A kurzusokból befolyt összeget egy a városban felállítandó Stead-otthon javára kívánták fordítani. A nőtisztviselők több évig támogatták az otthon eszméjét.¹³⁰ Tevékenységük valószínűleg egyedülálló lehetett Magyarországon, ugyanis az International Council of Women 1914-es római kongresszusáról hírt adó tudósítás a Stead-otthonok magyarországi képviseleténél kizárólag Szombathely munkáját emelte ki.¹³¹ Az egyesület a gyermekvédelem területén is igyekezett bekapcsolódni a szociális munkába. Kuzmanek Erzsébetet, az egylet titkárát a szombathelyi gyermekmenhelyen végzett áldozatos munkája révén meghívták a „Nők nagyváradi gyermekvédelmi szakta-

¹²⁸ Trombitás Erzs: Szombathely. *NT*, 1910. január 1., IV., 1., 17. A tisztviselőnők házassági tilalmát felvető mozgalommal szemben a Nőtisztviselők Országos Egyesülete is tiltakozását fejezte ki. Lásd: Gergely Janka: Tisztviselők cölibátusa. *NT*, 1909. december 1., III., 12., 200–202.

¹²⁹ Külföldi szemle. Stead hotel. *NF*, 1914. április 20., I., 8., 162.

¹³⁰ Egy emberbarát emléke. Stead otthon. *Vvm*, 1912. november 14., 1. A szombathelyi Stead-otthon. *Vvm*, 1913. június 7., 4. A Stead otthonért. *Vvm*, 1913. december 4., 5.

¹³¹ A római kongresszusról. *NF*, 1914. május 18., I., 10., 199.

nácskozására” is.¹³² Tevékenységét a *Nőtisztviselők Lapjában* Bosnyák Zoltán miniszteri tanácsos is elismeréssel illette.¹³³ A szombathelyi nőtisztviselők segélyező munkája az első világháború nehézségei közepette erősödött fel. 1917 januárjában – Müller Ede helyi építész felajánlására – teázót nyitottak a szegény iskolás gyermekek és felnőttek számára.¹³⁴ Több alkalommal hadiestélyt tartottak, amelyeken a nők háborús küzdelmeiről, kötelességeiről értekeztek, valamint pacifista törekvéseiknek (Balázsne Magyar 2006, 365–372) adtak hangot. 1915 júniusában Gergely Janka, a NOE elnöke Szombathelyen tartott előadásában ecsetelte a nők háborúban végzett feladatait. Beszámolt a hágai nemzetközi nőkongresszus eredményeiről,¹³⁵ azon véghatározatáról, amely a háború befejezésére szólítja fel a hadviselő államok kormányfőit.¹³⁶ A nőtisztviselők 1915. decemberi hadiestélyén Fodor Antal szombathelyi rendőrkapitány a nővédelemről tartott megrázó előadást, amelyben bemutatta a pályája során látott elzüllött női sorsokat, s kérte a helyi egyesületet, segítse lejtőre jutott nőtársait.¹³⁷ 1918 februárjában Glücklich Vilma szombathelyi előadásában a háborús borzalmakról és a jövő békéről beszélt, amelynek megteremtésében a nőkre óriási feladat vár.¹³⁸ A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete saját tagjainak segélyezésére is gondot fordított a háborús időkben, például 1918-ban ruházati anyag beszerzésére indított akciót.¹³⁹

Utóhang: A feminizmus eszméje a két világháború közötti Szombathelyen

A Tanácsköztársaság 1919. március 21-ei kikiáltásával a Nőtisztviselők Országos Egyesületére felosztatás várt (Burucs 1993, 16). A kommunista hatalom ideológiájában szembe fordult a polgári női egyenjogúsí-

---

¹³² Nők a nagyváradai gyermekvédelmi szaktanácskozmányon. *NF*, 1914. április 20., I., 8., 158.

¹³³ Elismerés Kuzmanek Ellinek. *Vvm*, 1916. január 9., 4–5.

¹³⁴ Teázó a szombathelyi szegényeknek. Müller Ede adománya. *Vvm*, 1916. december 10., 3. A Nőtisztviselők Egyesületének. *Vvm*, 1916. december 23., 3. Vasárnap megnyílik a teázó. *Vvm*, 1917. január 5., 3.

¹³⁵ A nőtisztviselők közgyűlése. Nem oszlik fel az egyesület. *Vvm*, 1915. június 22., 2.

¹³⁶ Glücklich Vilma: A nők hágai békekongresszusa. *NF*, 1905. május 10., II., 5., 73–75.

¹³⁷ A feministák hadiestélye. *Vvm*, 1915. december 12., 3.

¹³⁸ Glücklich Vilma a nőtisztviselőknél. *Vvm*, 1918. február 5., 2.

¹³⁹ A Nőtisztviselők Egyesületéből. *Vvm*, 1918. október 6., 4.

tással, és a teljes jogegyenlőséget hirdette. Eszményképét – a szabadság, testvériség, egyenlőség jelszavai mentén – a közösségért dolgozó, öntudatos, „kommunizált nő” jelentette. Az általános tendenciákhoz hasonlóan a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületét is megfosztották hivatalos helyiségétől, s ellehetetlenítették működését. 1922 szeptemberében Greisingerné Kerecsényi Ilona egykori elnök kérvénnyel folyamodott a polgármesterhez, hogy az egyesület visszanyerhesse épületét, amely 1919 óta magánlakásként funkcionált.¹⁴⁰ Ám a két világháború közötti időszakban már sajnos nem sikerült újjáélesztenie az egyesületet. Ennek oka valószínűleg az új politikai érában keresendő: a hatalomra kerülő új keresztény-konzervatív kurzus – korlátozva a nők politikai, gazdasági és oktatási jogait – egy új szemléletű társadalmi elvárást fogalmazott meg a nőkkel szemben. Marginalizálva az emancipációs célkitűzésű feminista mozgalmakat teret nyitott a tömegszervezetekként jelentkező, konzervatív értékrendű, hazafias propagandatevékenységet kifejtő egyesületeknek, különösen az egész országot behálózó, szombathelyi fiókot (Kelbert 2012a, 2012b) is fenntartó Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének. A hivatalos működés ellehetetlenülése azonban nem jelentette a teljes szakadást a szombathelyi és budapesti feminista körök között. Hiszen a Feministák Egyesülete – a nőtisztviselőkkel ellentétben – átvészelte a Tanácsköztársaság időszakát, majd a háború után újjá tudta rendezni sorait, s igyekezett egykori virágzó kapcsolatait feleleveníteni a vidéken maradt feminista vezetőkkel. Erre utalnak a Feminista Levéltárban fennmaradt levelezések Greisinger Ottóné és a Feministák Egyesülete között. Az egykori szombathelyi elnöknek az egyesülethez intézett hat írása – három levél, két távirat és egy levelezőlap –, valamint az egyesület Greisingernéhez intézett három levele tíz év, azaz az 1921-től 1931-ig terjedő időszak kapcsolattartásáról és aktív munkájáról árulkodik. Greisingerné először 1921. július 21-én táviratozott Glücklich Vilmának, amelyben szűkszavúan a következőkről tájékoztatta: „Hódolatom Addams asszonynak, sajnálom, hogy nem hallhatom.”¹⁴¹ Az írottakból arra következtethetünk, hogy tudott Jane Addams (később Nobel-békedíjas) feminista szónok budapesti látogatásáról. Vámbéry Melanie-hoz, az egyesület titkárához 1923. február 22-én írott levele szintén személyes viszonyról és élő kap-

¹⁴⁰ MNL VaML A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének Alapszabálya. IV/440. 27. doboz, 192., 23078/1922. Greisinger Ottóné levele Szombathely város polgármesterének, 1922. szeptember 7.

¹⁴¹ Greisinger Ottóné, Szombathely, 1921. július 21-én kelt távirata Glücklich Vilmának. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 5. doboz. 6. tételszám.

csolatról tájékoztat. Sőt az is világossá válik, hogy Greisingerné ismételt felvételét kérte a budapesti Feministák Egyesületébe.

„Kedves Melanie,
engedje meg, hogy a ceremóniás címzést félretéve így szólítsam Önt, kihez olyan igaz, meleg szimpátia fűz, és kinek oly őszinte tisztelője vagyok, kérve, hogy viszont fogadja el Ilona néniének. Köszönöm, hogy gondoltak reám, és elküldötték lapunkat. Szégyenlem, hogy még mindig elmulasztottam a tagok sorába való újabb jelentkezést, és ezennel kérem, sorozzanak be újból, és legyenek szívesek velem közölni, mennyi a tagdíj és lapunk évi előfizetési díja, hogy azt megküldhessem. A lapból látom csak, hogy milyen szép munkát végzett az egyesület az elmúlt évben is, és igazán boldog vagyok, hogy ismét kissé szabadabb annak mozgása. Hogy Vilma Schweizban van, csak a lapból tudtam meg. Remélem, nem marad kint végképpen? Egyesületünkre nézve nagy csapás volna, ha elvesztenénk. Végezetül sajnálom, hogy nem tudtam Mrs. Chapman Cattról, hogy Bpsten volt, valahogy kikerülte a figyelmemet, pedig akkoriban Bpsten voltam 3 napig. Ha tudom, hogy ő ott van és előadást tart, még fejvesztés terhe alatt is ottmaradtam volna néhány napig, hisz olyan nagyon megszerettük őt, mikor itt volt Szombathelyen. Ha csak lehet, húsvétkor Budapestre megyek, s akkor fölkeresem az egyesületet is. [...]"¹⁴²

1923. december 6-án Greisingerné részvétlevelet fogalmazott budapesti feminista tagtársainak Giesswein Sándor halálával kapcsolatosan.¹⁴³ 1927. május 17-én megköszönte a Feministák Egyesületének a Margery Corbett Ashby – a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége elnökének – budapesti előadására szóló meghívót, s jelezte részvételi szándékát.¹⁴⁴ Utolsó ismert levelét 1931. június 18-án írta Vámbéry Melanie-

---

¹⁴² Greisinger Ottóné, Szombathely, 1923. február 22-én Vámbéry Melanie-nak címzett levele. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 5. doboz. 6. tételszám.

¹⁴³ Greisinger Ottóné, Szombathely, 1923. december 6-án a „feminista tagtársaknak” címzett levele. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 5. doboz. 6. tételszám.

¹⁴⁴ Greisinger Ottóné, Szombathely, 1927. május 17-én a Feministák Egyesületének címzett levelezőlapja. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 5. doboz. 6. tételszám.

nak az egyesületi tagság aláírási ívével kapcsolatosan.¹⁴⁵ Az egyesülettől kapott levelei közül mindösszesen hármat ismerünk. 1926-ban az egyesületi titkár arra kérte, hogy a volt szombathelyi tagtársak közül jelölje meg azokat, akik továbbra is igénylik *A Nő. Feminista Folyóirat* számait.¹⁴⁶ 1929 januárjában az egyesület felszólította, hogy tartson tiltakozó előadást Budapesten, a Magyarországi Nőegyesületek Országos Szövetségének demonstrációján, amelyet a vidéki nőket sértő új közgazgatási reformjavaslat megakadályozása céljával rendeznek. „Evégből végtelenül fontos, hogy vidéki feminista tagtársaink felszólaljanak, és ezért elsősorban Önre gondoltunk.”¹⁴⁷ 1931-ben pedig egy leszerelési nyilatkozat aláírására kérték, bízva pacifista érzelmeiben.¹⁴⁸ Mindezen levélváltásokból arra lehet következtetni, hogy Szombathelyen a két világháború közötti időszakban is napirenden maradtak a nőtisztviselők által támogatott célok: a nők kulturális és műveltségi színvonalának emelése, a hivatalnoknők munkahelyi érdekvédelme, a béke eszméjének hirdetése, valamint a nők választójogának maradéktalan érvényesítése. Igaz, ekkor már nem a helyi egyesület keretei között fogalmazódtak meg e törekvések, hiszen a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete 1919-ben hivatalosan megszűnt. Minden bizonnyal csupán az „utolsó szombathelyi feminista” eszmevilágában, törekvéseiben, esetleg egy régi tagtársakból álló kis, zárt csoport földalatti mozgalmában.

Összegzés

A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesülete az ország legszilárdabb s leghosszabb ideig (1907-től 1919-ig) munkálkodó vidéki nőtisztviselői csoportjának számított. Az első világháború kitörését követő átmeneti visszaesést leszámítva tevékenységük folyamatos volt. A többi vidéki

¹⁴⁵ Greisinger Ottóné, Szombathely, 1931. június 18-án Vámbéry Melanie-nak címzett levele. MNL P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Természetes személyek által írt levelek. 5. doboz. 6. tételszám.

¹⁴⁶ A Feministák Egyesületének titkára, Budapest, 1926. március 10-én Greisingerné Kerecsényi Ilonához címzett levele. P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Válaszfogalmazványok természetes személyekhez. 9. doboz. 8. tételszám.

¹⁴⁷ A Feministák Egyesületének, Budapest, 1929. január 29-én Greisinger Ottónéhez címzett levele. P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Válaszfogalmazványok természetes személyekhez. 9. doboz. 8. tételszám.

¹⁴⁸ A Feministák Egyesületének, Budapest, 1931. június 16-án Greisinger Ottónéhez címzett levele. P999. Feministák Egyesülete. Belföldi levelezés. Válaszfogalmazványok természetes személyekhez. 9. doboz. 8. tételszám.

szervezettől eltérően sosem kerültek feloszlattással fenyegető válságba. Taglétszámuk kezdetben dinamikusan emelkedett, majd az 1910-es évektől stabilizálódott, 70–80 rendes és hozzávetőlegesen 100 pártoló tag aktív közreműködésével. A Nőtisztviselők Országos Egyesülete és a Feministák Egyesülete vezető egyéniségei – Bedy-Schwimmer Rózsa, Glücklich Vilma, Grossmann Janka, Gergely Janka, Wilhelm Szidónia, Mellerné Miskolczy Eugénia, Spády Adél, Pogány Paula – rendkívül fontosnak tartották, hogy e megbízható, kiegyensúlyozott munkát végző vidéki fiókszervezettel közvetlen kapcsolatot tartsanak fenn. Ne csupán folyóirataik, kiadványaik által, de személyesen is tájékoztassák a szombathelyi egyesületet a nőügy aktuális kérdéseiről, s együttesen, összefogva dolgozzanak a nőket érintő problémák megoldásáért. Ennek érdekében tucatnyi alkalommal tartottak előadást a vasi megyeszékhelyen, és meghívott külföldi vendégeiknek – Carrie Chapman Catt, Cicely Corbett, Hans Dorn – is gyakorta szerveztek szombathelyi programokat magyarországi előadó körútjaikon. A szombathelyi vezetőség természetesen igyekezett a budapesti eseményeken – lehetőségeihez mérten minél gyakrabban – személyesen is megjelenni. Az egyesület – különösen Greisingerné Kerecsényi Ilona, Trombitás Erzsébet és Feldmann Bódogné személyében – úttörő munkát végzett Szombathelyen, hiszen 1907-es megalakulásuk előtt a nyugati város lakossága tulajdonképp csak helyi napilapja egy-egy szarkasztikus írásából tájékozódhatott a feminizmus eszméiről. Bár a szervezetnek kezdetben szembe kellett néznie a „Nórák”, „tyúkrok”, „szürke irodista kisasszonyok, kik egész nap feminista zongorájuk mögött ülve dolgoznak” megszólításokkal tűzdelt előítéletekkel, tevékenységük kiformalódása során számos támogatóra találtak, s jelentősen formálták a város közvéleményét. Az alapszabályzatukban megfogalmazott célkitűzéseiket ugyanakkor fennállásuk 12 éve alatt maradéktalanul megvalósították. Nagymértékben javították a nő tisztviselők munkavállalásának lehetőségeit és körülményeit. A társas érintkezést előmozdító programjaikkal a hölgyek kulturális és művelődési alkalmait színesítették. A nők oktatása-képzése érdekében végzett munkájukat számos sikeresen lezajlott tanfolyam, valamint a leánygimnázium felállítása igazolja. A nők politikai jogainak kiterjesztéséért vívott küzdelmeik pedig az országos eredmények, politikai vívmányok tekintetében nyertek értelmet. Hatóköriük jórészt Szombathely és Vas vármegye területére összpontosult, mikrotörténetük mégis finom árnyalatokkal gazdagítja a Nőtisztviselők Országos Egyesületéről és a feminizmusról kialakult képet. Ugyanakkor megerősíti a vidéki bázisok és az ott tevékenykedő pionír hölgyek szerepét és jelentőségét az országos feminista mozgalmakat vizsgáló diskurzusokban, amelyekből ez idáig csaknem teljesen hiányoztak (De Haan – Daskalova – Loutfi 2006).

Irodalom

- Acsády Judit 1997: „A huszadik század asszonya”. A századforduló magyar feminizmusának nőképe. In Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás: Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Debrecen, Csokonai. 243–253.
- Balázsné Magyar Dorottya 2006: Pacifizmus és nőtörténet – A magyar feministák az első világháborúban. In Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Állam és nemzet a XIX–XX. században. A 2006. március 31 – április 1-én megrendezett történész doktoranduszok debreceni konferenciája előadásai*. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Program. 365–372.
- Burucs Kornélia 1993: Nők az egyesületekben. *História*, 15., 1993/2., 15–18.
- De Haan, Francisca – Daskalova, Krassimira – Loutfi, Anna (szerk.) 2006: *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest – New York, Central European University Press.
- Grossmann Janka 1909: *A Nőtisztviselők Országos Egyesülete alapszabályai*. Budapest, Markovits és Garai Könyvnyomdája.
- Kaba Eszter 2008: „...nagyjából és általánosan harcoltunk mindenért.” Munkásnőegylet a századforduló Magyarországon. *Múltunk*, 63., 2008/2., 8–18.
- Katona Attila 2002: „Tanácskozásuk több mint asszonyok parlamentje”. Az 1913-as szombathelyi nőkongresszusról és a helyi nőszervezetekről. *Partes Populorum Minores Alienigenae. Történelmi és Nemzetiségi Folyóirat*, 7., 231–328.
- Katona Attila 2003: „Történetünk a nőkongresszussal kezdődik...” A Vas megyei Nők Szövetségének megalakulásáról. In Tóth József (szerk.): *Határsávok*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola Bölcsészettudományi Főiskolai Kar. 29–64.
- Kelbert Krisztina 2012a: „Társadalmi anyaság” és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége karitatív–szociális tevékenysége a két világháború közötti Szombathelyen. *Savaria: a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 35., 347–369.
- Kelbert Krisztina 2012b: Identitás és divat. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nőképe és a magyaros viselet kapcsolata, különös tekintettel a szervezet szombathelyi csoportjának működésére. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1., 53–79.
- Kelbert Krisztina 2013: „Halljuk Greisingernét!”. Hagyományos és formabontó női szerepek egy szombathelyi értelmiségi nő 19–20. századi élettörténete alapján. *Savaria: a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 36. (megjelenés alatt).
- Kereszty Orsolya 2011a: Adalékok a felnőtt nők művelődésének történetéhez a dualizmus kori Magyarországon. *Szín*, 16., 2011/4., 9–13.
- Kereszty Orsolya 2011b: *„A Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913)*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet.
- Kereszty Orsolya 2011c: A munkavállalás rekonstruált diskurzusai a feminista mozgalom hivatalos folyóiratában. *Magiszter: A Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének szakmai-módszertani folyóirata*, 2011. ősz, 86–97.
- Kereszty Orsolya 2013: Nők nem formális tanulási lehetőségei a dualizmus kori Magyarországon. In Karlovitz János Tibor – Torgyik Judit (szerk.): *Vzdelávanie, výskum a metodológia*. Komárno, International Research Institute. 26–36.

- Kéri Katalin 2008: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon (1867–1914)*. Pécs, Pro Pannonia.
- Papp, Claudia 2004: „*Die Kraft der weiblichen Seele*”. *Feminismus in Ungarn 1918–1941*. Münster, Lit.
- Simándi Irén 2009: *Küzdelem a nők parlamenti választójogáért Magyarországon 1848–1938*. Budapest, Gondolat.
- Zimmermann, Susan 1999a: *Die bessere Hälfte? Frauenbewegungen und Frauenbestrebungen im Ungarn der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Bécs–Budapest, Promedia–Napvilág.
- Zimmermann, Susan 1999b: How They Became Feminists: The Origins of the Women’s Movement in Central Europe at the Turn of the Century. In Andor Eszter – Pető Andrea – Tóth István György (szerk.): *CEU History Department Yearbook 1997–1998*. Budapest, CEU University Press. 195–236.

Képmelléklet

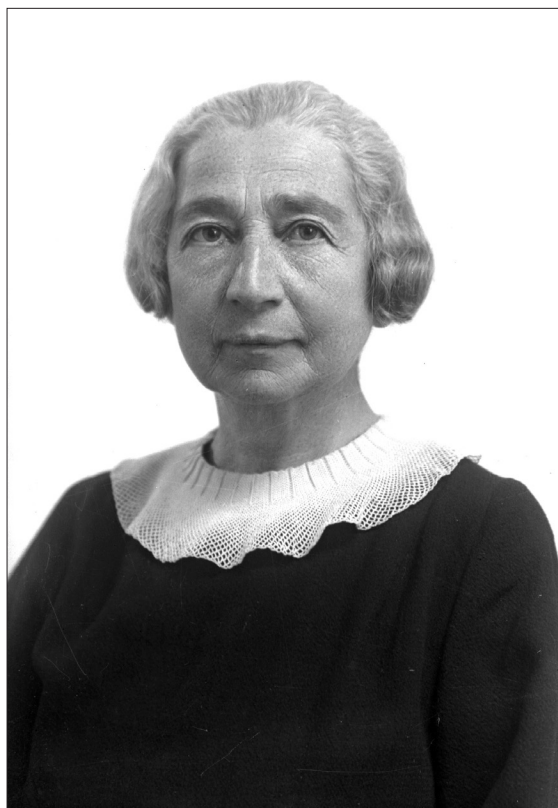
1. kép. Greisinger Ottóné Kerecsényi Ilona (1861–1935), a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének elnöke (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztálya Helytörténeti Papír Fotógyűjteménye HP.3069)

2. kép. Fürdőző hölgyek a szombathelyi Geist-uszodában, 1909
(Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztálya
Helytörténeti Papír Fotógyűjteménye HP.1446/246)

3. kép. Tisztviselők a szombathelyi postahivatalban, 1919
(Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztálya
Helytörténeti Papír Fotógyűjteménye HP.2970)

4. kép. Feldmann Bódogné, a Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének alelnöke
(Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztálya Helytörténeti Papír Fotógyűjteménye HK.9347)

KELBERT Krisztina (1981, Szombathely) történész, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztályának osztályvezetője, az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéke Doktori Programjának doktorandusza. Kutatási területe: nemek története (gender studies), a nők társadalmi helyzetének változásai a XIX–XX. századi Magyarországon; Szombathely nőegyesületeinek, nőmozgalmainak (1870–1947) társadalomtörténeti vizsgálata. Legutóbbi publikációi: *Hölgyek a palettán. A Magyar Nők Szent Korona Szövetsége szombathelyi csoportjának 1928-as divattörténeti élőkép-bemutatója. Savaria: a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 34. szám (2011), 347–373; „Társadalmi anyaság” és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége karitatív–szociális tevékenysége a két világháború közötti Szombathelyen. *Savaria: a Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 35. (2012), 347–369; Identitás és divat. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nőképe és a magyaros viselet kapcsolata, különös tekintettel a szervezet szombathelyi csoportjának működésére. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2012/1., 53–79; *Szegedy Györgyné* (sorozat: Arcképcsarnok. Híres szombathelyi nők 5.). Szombathely, Szülőföld, 2013.

TÓTH Eszter Zsófia PhD (1975, Budapest) történész, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa, a Zsigmond Király Főiskola és az Eszterházy Károly Főiskola Történeti Doktori Iskola mb. oktatója. Kutatási területe: 1945 utáni társadalomtörténet, gender, oral history. Legutóbbi publikációi: „Nagy újságot írok: én is bekerültem anyám mellé a csarnokba.” Nagyipari munkásnővé válás Zala megyében az 1960-as évek fordulóján magánlevelek tükrében. In Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokön túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. Budapest, L'Harmattan, 2012; A Kossuth-díjas sztahanovista vajúr unokájának szamizdatterjesztési ügye. Katona Csaba et al. (szerk.): *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története*. Budapest–Veszprém, Legenda Közművelődési Egyesület – MNL VeML. 237–245; Trabantul și inelul Kennedy. Identitatea de consumator a femelior muncitoare din Ungaria socialista. In Budeancă, Cosmin – Olteanu, Florentin (szerk.): *Destine individuale și colective în comunism*. Bukarest, Polirom, 2013. 367–374.

TÖRÖK Zsuzsa (1979, Marosvásárhely) irodalomtörténész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet XIX. Századi Osztályának munkatársa. Kutatási területe: írói életpályák és sajtókiadványok kapcsolatának vizsgálata, az irodalom társadalmi használatának kérdései a XIX. század második felében. Legutóbbi publikációi: *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és társadalomtörténeti elemzés*. Budapest, Ráció, 2011; Wohl Janka és Arany János kapcsolata sajtóközlemények tükrében. In *Médiумok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szeged, SZTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 2012. 140–155.

9 770237 520008

TÓTH ESZTER ZSÓFIA Boldog házasság, nyitott házasság és válás a szocialista időkben

ÁRVAI TÜNDE Honleányok. Honvédelmi nevelés és munka a leánylevele-mozgalomban

TÖRÖK ZSUZSA A Wohl nővérek keresztvíz alatt. Két protestáns zsidó írói életpálya kezdete

CZIFRA MARIANN Zseni a panteon kertjében. Kazinczy Eugénia pályája

GYIMESI EMESE Polémia és „epeláz” a nőírók körül

KELBERT KRISZTINA A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában

1000 Ft